

ÚJ NÉZŐPONT

VI. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY SZABOLCS: A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG NAGYVÁRADI VÉGNAPJAI

BALOGH TAMÁS ZOLTÁN: HORTHY MIKLÓS ÉS DEBRECEN: A KORMÁNYZÓ DEBRECENI DIÁKSÁGÁNAK TÖRTÉNETE ÉS LÁTOGATÁSAI KORMÁNYZÓSÁGA IDEJÉN

HÁDINGER-HIDASAI MÁRK: BIHARI TÖRTÉNET A DUNÁNTÚLRÓL

RECENZIÓK

SZILVÁSSY ZOLTÁN: A MAGYAR BÉKEKÜLDÖTTSEG NAPLÓJA – NEUILLY – VERSAILLES – BUDAPEST (1920)

ISMERTETŐ

ABLONCZY BALÁZS: SZÁZ ÉV UTÁN – A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LENDÜLET-TRIANON 100 KUTATÓCSOPORTJÁNAK KUTATÁS AIRÓL

UZONYI ANITA: GONOSZ LELKESEDÉS VAGY IJEDT HALLGATÁS – AVAGY AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS OROSZORSZÁG HATÁSA 1918-BAN

ÚJ NÉZŐPONT

VI. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

VI. évfolyam 2. szám

Debrecen, 2019.

Szerzőink

Dr. Ablonczy Balázs PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet)
Balogh Tamás Zoltán, BA-hallgató (DE BTK Történelmi Intézet)
Hádingger-Hidas Márk, helytörténész
Dr. jur. Nagy Szabolcs, igazgatóhelyettes (MNL VeML, Veszprém)
Dr. jur. Szilvássy Zoltán, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Uzonyi Anita, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Aron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Brigovác Éva

Lektorálás

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, főiskolai docens (Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófia Intézet)
Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

- NAGY SZABOLCS: A tanácsköztársaság nagyváradi végnapjai.....5
- BALOGH TAMÁS ZOLTÁN: Horthy Miklós és Debrecen: a kormányzó debreceni diákságának története és látogatásai kormányzósága idején13
- HÁDINGER-HIDASI MÁRK: Bihari történet a Dunántúlról.....40

Recenziók

- SZILVÁSSY ZOLTÁN: A magyar békeküldöttség naplója – Neuilly – Versailles – Budapest (1920)57

Ismertető

- ABLONCZY BALÁZS: Száz év után – A Magyar Tudományos Akadémia Lendület-Trianon 100 Kutatócsoportjának kutatásairól.....63
- UZONYI ANITA: Gonosz lelkesedés vagy ijedt hallgatás – avagy az első világháború és Oroszország hatása 1918-ban71

Hírek

- Honismereti Pályázat 201973

Contents

Studies

- SZABOLCS NAGY: The Last Days of the Council of Republic in Oradea.....5
- TAMÁS ZOLTÁN BALOGH: Miklós Horthy and Debrecen: The History of the Governor's Studies in Debrecen, and His Visits during His Reign13
- MÁRK HÁDINGER-HIDASI: Bihar Story from Transdanubia40

Recensions

- ZOLTÁN SZILVÁSSY: The Diary of the Hungarian Peace Delegation – Neuilly – Versailles – Budapest (1920).....57

Guide

- BALÁZS ABLONCZY: After a Hundred Years – On the Research of the Momentum – Trianon 100 Research Group of the Hungarian Academy of Sciences63
- ANITA UZONYI: Evil Enthusiasm or Scared Silence – Or the Impact of World War I and Russia in 1918.....71

News

- Home Knowledge Competition 2019.....73

Nagy Szabolcs

A tanácsköztársaság nagyváradai végnapjai*

Az 1918/19 fordulóján az erdélyi fronton a románokkal mintegy négy és fél hónapon át sikerrel szembeszegülő, Kratochvil Károly vezette Székely Hadosztályt¹ – és a vele együttműködő erőket – fennállásának kezdetétől ellenségesen szemlélte a forradalmi vezetés. Bár ma még nem áll rendelkezésünkre a kérdést kimerítően elemző tanulmány, a források, részfeldolgozások adatai alapján kijelenthető, hogy a tanácsköztársaság legfőbb bázisa a főváros volt. A kevésbé iparosodott vidékeken csupán a nem túl nagy számú munkáscentrumban támogatta a lakosság többsége egyértelműen a proletárdiktatúrát.² Az Alföld keleti peremén elterülő nagyobb városokban: Szatmárban, Nagykárolyban, Debrecenben, s a témánkul szolgáló Váradon ugyanakkor erős volt a proletárhatalom. Így a Székely Hadosztály működésének színtere – a Kratochvil vezette alakulatok éppen ezekben a városokban rendezték be parancsnokságaikat – hozzájárult a két fél viszonyának elmérgesedéséhez, annál is inkább, mivel a katonáknak közvetlen és negatív tapasztalatai lehettek a proletárhatalmat illetően.

A korban számos olyan jelenség volt megfigyelhető, mely szükségszerűen magában hordozta a két fél közötti konfliktus lehetőségét. A Székely Hadosztályban mind a tisztikar, mind a legénység fent kívánta tartani a katonai rendet, mivel úgy vélték, e nélkül nem létezhet sikeres katonai ellenállás. Ezzel szemben a forradalmi katonai irányítás „demokratizálni” kívánta a hadsereget. Ez olyan, a hivatásosok számára elfogadhatatlannak tűnő rendelkezések bevezetését jelentette, mint a rangjelzések eltörlése, az alá-fölérendeltségi viszonyok hivatalos érintkezésben történő megjelenésének (például a tisztelgésnek) a száműzése, illetve a parancsnokok mellé rendelt politikai kiküldöttek, azaz a katonatanácsok rendszere.³

Ez utóbbi intézmény önmagában is konfliktusforrássá vált. A helyzetet tovább rontotta Pogány Józsefnek, egykori Népszava újságírónak, a katonatanácsok kormánybiztosának szereplése, intrikái.⁴ A Pogány vezette katonatanácsí rendszer egy olyan belső ellensúlyá vált, mely képes volt arra, hogy a hadseregben a neki nem tetsző személyeket, az általuk képviselt politikai-eszmei irányzatokat ellehetetlenítse. A Székely Hadosztály, illetve annak vezetősége pedig hamarosan ilyené vált a szemében. A fenti rendelkezések, illetve következményeik pedig egyre több feszültséget eredményeztek a katonatanácsok budapesti vezetősége, illetve a Kratochvil alá beosztott alakulatok között.

* A tanulmány az „EFOP-3.6.1-16-2016-00017 Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése, mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi Egyetemen” című projekt támogatása segítségével készült.

¹ Kratochvil Károllyal és az általa vezetett Székely Hadosztállyal kapcsolatban vö. Gottfried–Nagy 2011.

² A témáról bővebben pl. Nagy 2016., illetve Szűts 2013.

³ Az 1918. december 2-án kelt 32.203.eln. karh. sz. rendeletben például a hadügyminisztérium korlátozta a tisztek fegyelmi jogkörét, illetve eltörölte a feljebbvalók előtti kötelező tisztelgést. Nem segítette a fegyelem fenntartását az a rendelet sem, melyben engedélyezték mind a tisztek, mind a legénység számára a politikizálást, az ilyen jellegű gyűléseken történő megjelenést.

⁴ Pogány valószínűleg elsősorban egyéni ambíciói miatt (miniszter akart lenni) folytatta a katonatanácsok munkáját. A témáról bővebben: Nagy 2011a.

A konfliktusok hamarosan továbbgyűrűztek. Mivel Budapestről már újságcikkben⁵ is támadták Kratochvilékat, a helyi forradalmárok előtt is egyre gyanúsabbnak tűntek. De nyilvánvalóan akadtak ellentétek a székelyek és egy-egy város politikai vezetése között is.

A forradalmi városoknak a katonák moráljára gyakorolt hatását a parancsnokok nagyon hamar felismerték. Gombos Zoltán alezredes – aki a m. kir. nagyvárad 4. gyalogezred új parancsnoka volt – például a hadügyminiszternek írt jelentésében már 1918. december 8-án erre panaszkodott. Javasolta, hogy a frissen bevonult, öt legfiatalabb évfolyamból származó „*közúrsasági katonákat*” azonnal szereljék le, mivel álláspontja szerint nemcsak alkalmatlanok voltak a katonai szolgálatra, de egyenesen veszélyt is jelentettek a közrendre nézve. Véleményét a bakák konkrét cselekedeteit bemutató példákkal is alátámasztotta, melyek olyan szintű függelemsértések voltak, amiket egyetlen rendben működő hadseregben sem lehetett volna büntetlenül elkövetni. Leírta, hogy személyében is fenyegetve érezte magát, a bizalmi férfiak (a katonatanács vezetői) pedig kijelentették, hogy amennyiben nem lép vissza pozíciójából, nem tudják életének biztonságát és testi épségét szavatolni. Meglátása szerint „*a Nagyváradról, helyből bevonult ifjúság útján került ez a szellem a katonaság közé. Ezen fiatalság a szocializmus nemes eszméit felfogni képtelen, s egy idevaló Bálint Mihály nevű, a szocialisták köréből kizárt kommunista polgár, és egy Seprényi nevű rokkantnak, a rokkant egyeslet elnökének rossz befolyása alatt áll...*”⁶ Mindezeket Gombos egy olyan ezreddel kapcsolatban írta, amely hatalmas arányú veszteségeket szenvedve is végig kimagaslóan helytállt a Doberdón,⁷ és amelyet alig egy hónappal korábban, már a hadsereg bomlásának időszakában maga Kratochvil vezetett haza zárt katonai rendben békeállomáshelyére.

Persze mindez nem volt egyedí, csak Nagyváradra jellemző jelenség. Nagyon hasonló volt a helyzet a többi érintett városban is. A Szatmárnémetiben honos egykori m. kir. szatmári 12. honvéd gyalogezred tisztjei például arra panaszkodtak, hogy a városban tapasztalható élénk „*szocialista agitáció [...] a legénység magaviselésén és öltözködésén is meglátszott.*” A morál egészen odáig romlott, hogy az ezred Remetemezőn szolgálatban álló legénysége „letartóztatta” tisztikarát. Az esetre egyébként egy kommunista agitátor tevékenysége következtében kirobbant konfliktus miatt került sor, az időközben Szatmárnémetibe szállított tiszteket az ottani direktórium halálra is ítélte.⁸

Debrecenre – mint régi hajdúvárosra – kezdetben potenciális bázisként tekintettek a székelyek. Feltevésükben hamar csalatkozniuk kellett, hiszen az egyetlen székely származású tanárait kivéve szinte alig letek támogatókra a városban, sőt a helyi szocialisták kifejezetten agitáltak is ellenük.⁹ A kialakult helyzetben „ellenforradalmi” szervezkedés is kezdődött. Holló Gyula alezredest megkereste egy helyi orvos, aki tudóvizsgálatra való hivatkozással magával vitte munkahelyére, a Láng-szanatóriumba. Itt a sanatórium tulajdonosa fogadta őket, aki előadta, hogy a vizsgálat csak ürügyül szolgált a kapcsolatfelvételre, s azt szeretné, ha a „székely” tiszt csatlakozna az ellenforradalmi csoportjához. Holló ezután rendszeresen meg is jelent a sanatóriumban, egészen addig, míg Lángot el nem fogatta a direktórium. Húsvét vasárnapján Hollóért is megjelent a járőr, a huszárlaktanyába kísérték. Itt akkor már több tucatnyi elfogott tiszt volt. Hamarosan megérkezett

⁵ Nagy 2011a. 39.

⁶ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Gombos.

⁷ Pintér–Rózsafi–Stenczinger 2017. 156–173.

⁸ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Cseke, megerősíti MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Csekő is.

⁹ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Nagy.

egy részben nőkből álló bécsi internacionalista ezred is, hogy a székely tiszteket kivégezze. Az életüket végül az mentette meg, hogy még a letartóztatások előtt sikerült értesíteni a nyíregyházi vörös hadosztály parancsnokát, Szakáll Kálmán ezredest, aki Budapest elleni támadást helyezett kilátásba arra az esetre, ha a székely tiszteknek bántódása esne.¹⁰

Szatmárnémetiben fordítva zajlottak le az események. A román csapatok közeledtére a direktórium tagjai a menekülésen gondolkodtak, és magukkal kívánták vinni a városban a bankoktól és magánszemélyektől rekvirált vagyont is. Erre a helyi székely parancsnok elrendelte a letartóztatásukat, ami hamarosan meg is történt, a legénység pedig a vörösörök kivételével a többi proletárdiktatúrához köthető személyt is elfogta. A direktórium tagjainál mintegy 3.600.000 korona értékű pénzt, értékpapírt és vagyontárgyat találtak.¹¹

Mindezekhez nagyon hasonló viszonyok uralkodtak Nagyváradon is. A várost a Királyhágó térségében védőállásban lévő 21. székely gyalogezred biztosította. A székelyek rendkívül elkeseredetten tekintettek mind a váradi civilekre, mind a környéken működő egyéb alakulatokra. A téli viszontagságok közt hiányos felszereléssel, elégtelen ruházattal helytálló 21-eseknek folyamatosan követelniük kellett a várostól az ellátást, abban anélkül nem részesültek volna. Elkeseredésüket fokozta, hogy a váradi helyőrség jórészt helyi lakosokból álló legénysége mindeközben gondtalanul élte világát a városban, Erdély védelmére pedig semmiféle áldozatkészséget nem mutatott. A váradi katonatanács és direktórium megpróbált ugyan hatni rájuk, de semmilyen eredménnyel nem jártak erőfeszítéseik. A székely katonákat ez olyannyira feldühítette, hogy komolyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy betörnek a városba és megfegyvelmezik őket.¹²

A kialakult helyzetről – egy Budapestre küldött jelentés alapján – főként „a 19-21 éves, minden becsületes munkától elszokott és a folytonos engedékenység által elkapatott, csak a durva erőszaknak engedő nagyvárosi subancok hazatérés számba menő viselkedése” tehetett. Míg a székelyek „egy szál köpenyegben, szíjzatlan német puskával vállukon, egy vászon gurtni tölténnyel nyakukban, pokróc, felszerelés, ruházat nélkül megállottak a januári 20 fokos hidegekben Nagyvárad védelmére a Királyhágón. Addig a váradiak hiányzó aprólékos felszerelési tárgyak miatt, a felemelt zsold vagy megszábotott idő (14 nap) kint lét meg nem léte miatt, megtagadják az első sorban az ő érdekeiket szolgáló kinti csapatok megerősítését.” Ez a réteg folyamatosan zaklatta a városba egyedül, vagy kisebb csoportokban érkező székely katonákat is, például túlerejüket kihasználva leszedték a tisztek jelvényeit, rangjelzéseit. Mindebben a direktórium és a katonatanács fiatalabb tagjai is támogatták őket. A helyzet katasztrófával fenyegetett, féltő volt, hogy a székelyek tisztjei megunják a folyamatos atrocitásokat és otthagyják csapataikat, a vezető nélküli alakulatok pedig megrohanják a várost. Amennyiben a városban az éppen ott tartózkodó székely katonákat atrocitás éri, az minden bizonnyal hasonló következményekkel járt volna.¹³

A jóslatok végül teljesen nem igazolódtak be, de az egykor Kratochvilhoz kötődő katonáknak köze volt ahhoz, hogy megszűnt a kommün váradi uralma. A román hadsereg – főleg a Bácska-Bánát birtoklása körül a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal kialakult konfliktus miatt – 1919 tavaszáig nem fejtett ki nagy erőfeszítéseket a székely védővonal áttörése érdekében. Ekkor azonban a fegyveres összecsapással is fenyegető vita lezárult a

¹⁰ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Holló. Az értesítéseket megerősítette Visszaemlékezések: Spiller is.

¹¹ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Csekő, megerősíti MNL VeML XIV. 10. Visszaemlékezések: Cseke is. Ezzel szemben Bartl Róbert csendőrszázados az eseményeket a helyi nemzetőrséghez köti (MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Bartl).

¹² Nagy 2015. 95.

¹³ Uo. 99.

felek között, s ezzel Románia minden erejét Erdély bekebelezésére koncentrálhatta. A tanácsköztársaság hadvezetése eközben, mivel bizalma végleg megrendült a székelyekben, a front stratégiailag legfontosabb pontján, a Csucsai-szorosban nemzetközi vörös alakulatokkal váltotta le őket. Ezek azonban teljes mértékben alkalmatlanok voltak feladatuk: a védelem ellátására, így amikor április 16-án megindult a nagy erejű román támadás, egy puskalövés nélkül megfutottak. Csucsá (és vele a Királyhágó) elestével Várad is védhetetlenné vált. Mivel a Partium legfontosabb vasúti csomópontja a városban volt, a kialakult helyzetben az egykor Kratochvil alá tartozó erőknek Váradtól délre és északra álló szárnyát is bekerítés fenyegette. (A Nagyvárad-környékén operáló csapatok ekkorra már átkerültek a Raics ezredes vezette 39. dandár kötelékébe.) A parancsnok erre csapatainak Szatmár környéki koncentrációját határozta el, a csucsai áttörés közvetlen közelében, vagy attól délre található alakulatok azonban már nem tudtak – vagy az átszervezés következtében – nem akarhattak hozzá csatlakozni. Nagyvárad magára maradt.

A városban rögtön felgyorsultak az események. 1919. április 19-ének reggelén (nagyszombaton) mindenütt falragaszok jelentek meg, melyeken a helyben tartózkodó tiszteket és altiszteket fegyverbe szólították, és utasították az azonnali jelentkezésre. A felhívásra többen haladéktalanul reagáltak is. Az események részese, Magyar Zoltán – későbbi visszaemlékezése szerint – például annak elolvasa után rögvést a Katolikus Népkörben felállított irodába sietett, ahol utcai járőrszolgálatra osztották be. A járőr egészen estig semmi különös eseményt nem tapasztalt. Fél tizenegy felé azonban a Főposta ellenőrzésébe fogtak, ahol rögtön egy izgatott postáskisasszony fogadta őket, közölve, hogy a budapesti hadügyminisztériumtól éppen a helyi katonai parancsnokságot kérték telefonon kapcsolni. Magyar nagy lélekjelenlétről tett tanúbizonyságot, amikor rögtön a telefonhoz lépett, s a katonai parancsnokság nevében bejelentkezett. A budapesti hívó ekkor erélyesen azonnali jelentéstételre hívta fel, azt tudakolta tőle, igaz-e a csucsai áttörés híre, illetve, hogy Váradon valóban kitört-e az ellenforradalom. Erre az esetre kilátásba helyezte, hogy azonnal megindítják a Püspökladányban tartózkodó vörös erősítést a város felé. Magyar rövid habozás után határozottan tagadta a budapesti hívó értesüléseit, és a – csucsáival párhuzamosan valóban lezajlott – zilahi áttörésről számolt be, mely miatt Szilágyosomlyót, illetve közvetve már Szatmárt fenyegették a románok. Emiatt azt javasolta, hogy a püspökladányi tartalékot Szilágyosomlyó felé indítsák útba. A dezinformáció célt ért, a hívó megnyugodva tette le a telefont.¹⁴

Közben a fegyvert ragadó önkéntesekből Halász nemzetőr százados és Jánossy Gyula rendőrfőkapitány nemzetőrséget szerveztek. Felkérték Fleischer Béla ügyvédet, a cs. és kir. 34. tábori tüzérezred tartalékos főhadnagyát, hogy állítsa ügyük mellé a helyi tüzértiszteket. A megbízást Fleischer elvállalta és 19-éről 20-ára virradó éjszaka autón járta be a várost, toborzást tartott. Bár az utasítástól eltérve megpróbálta a legénységi állomány tagjait is megnyerni az ügynek, azok megtagadták a részvételt, végül valóban csak a tisztek körében járt sikerrel.¹⁵

Eközben Nagyvárad civil vezetői minden erejükkel azon fáradoztak, hogy a város épességét fenyegető támadást elhárítsák. Ennek érdekében két irányban tettek lépéseket. Egyrészt 19-én vasúti szerelvényeken a románok elé indítottak egy küldöttséget, hogy idejekorán tudassák velük: Váradon nem kell ellenállástól tartaniuk. Sőt, egyenesen kérték tő-

¹⁴ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Magyar.

¹⁵ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Fleischer.

lük a város mielőbbi megszállását. Másrészt arra törekedtek, hogy megelőzzék az elmenekült vörösök Berettyóújfalu irányából történő visszatérését is, mivel úgy vélték, hogy azok minden bizonnyal kifosztanák a várost. Törekvéseiket – a helyi önkénteseken túl – a belényesi és csucsai frontokról 20-án délelőtt beérkezett 132. tüzérsztyály is támogatta. Az intézkedési terv alapján először Nagyvárad város értékeit és az Osztrák-Magyar Bank helyi kirendeltségének készleteit biztosították.

Ezután egy üteget két ágyúval, egy százados és két főhadnagy vezetésével a Püspöki úti vasúti sín mellé állították.¹⁶ A Fleischer által toborzott tüzértisztek elvállalták, hogy legénység híján ők szolgálják ki az ágyúkat és uniformisban, a lőszerkocsikon ülve kivonultak a borsi útkereszteződéshez.¹⁷ A várost ellenőrző erők igen csekély létszámúak voltak, mindösszesen 300 főt tehettek ki. Mivel ezek egy része nyugaton, a vörös főerőkkel szemben, egy másik része pedig keleten, a csucsai frontról visszaözönlő vörösök ellenében, a város határaitól távol védte Váradot, a helyi rendfenntartásra talán 100-120 ember maradt. A városban a direktórium viszont előzőleg már több ezer „proletárt” fegyverzett fel, akik ugyan nem mutatkoztak, de ahogy másutt,¹⁸ úgy itt is csak egy szikra kellett volna ahhoz, hogy kezükbe véve az irányítást leverjék az „ellenforradalmat”. Ezért a nemzetőrség vezetése cselhez folyamodott, elterjesztették azt az álhírt, hogy a kommün megbukott, és Budapesten Andrassy vette át a hatalmat. A dezinformációnak kettős hatása volt, a kommün szimpatizánsait elbizonytalanította, viszont a nemzetőrök köreiben is hatott, őket még nagyobb önbizalommal, harci kedvvel töltötte el.¹⁹

A helyzet azonban 19-én este nemcsak a kommün helyi szimpatizánsai miatt volt kritikus. A Magyar által folytatott telefonbeszélgetés időpontjában a románok még Élesdet sem érték el, így nyilvánvaló volt, hogy amennyiben a hadügyi népbiztoság értesül a valódi helyzetről, lesz ideje a városra csapást mérni. A tapasztalatokból kiindulva ezt pedig súlyos megtorlások követték volna.²⁰ Ezt legalábbis megnehezítendő, egy diverzánsegység Heymann Béla építőmérnök részvételével Biharpüspökire sietett és ott a városba vezető vasúti síneket felrobbantotta. Ezzel, ha az esetleges támadást megakadályozni nem is tudták, legalább átrakodásra kényszerítették volna a támadókat, amellyel egy kis időt nyerhettek.²¹

A 132-esek második ütege lovasszázaddá alakult, és Berettyóújfalu irányába lovagolt ki azzal a feladattal, hogy a várost ebből az irányból biztosítsa, illetve a budapesti vasútvonal működését – a beérkező szállítmányok kirakodását – zavarja, késleltesse. A nagyváradai vasúti vezetőség intézkedett, hogy a vonalat Berettyóújfalunál is szakítsák meg, így az esetleges ellentámadás során a vörösöknek ki kellett volna szállniuk a szerelvényekből, ezzel nagyobb esélyt nyújtva a támadásra a tüzérből lett „huszároknak”. Az egyes üteg lövegeivel és az azokat biztosító gyalogos rajjal Iklód pusztára ment, hogy ott a szegedi vasútvonalat biztosítsa.²² Az előkészületek végül túlzónak bizonyultak. A vörös vezetőség nem akart a város térségében a románokkal harcérintkezést felvenni, ezért nem rendelte

¹⁶ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Puskás.

¹⁷ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Fleischer.

¹⁸ Itt számos közismert esett mellett elég csak pl. a devcesteri ellenforradalomként elhíresült eseménysorra gondolni. Ld. pl. Nagy 2016.

¹⁹ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Magyar.

²⁰ Uo.

²¹ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Heymann.

²² MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Schröder.

el Nagyvárad újbóli megszállását. A várost biztosító egységek közül mindössze a Fleischer-féle egység lépett akcióba, egyik lövegéből egy közeledő mozdony felé figyelmeztető lövést adott le, mire az megfordult.²³ Ezen kívül csak a frontról visszaáramló vörösöknek a várostól történő távortartása okozott nehézséget az „ellenforradalmárok” számára.

A polgári vezetésnek a románokkal történő kapcsolatfelvétele azonban hamarosan döntéskényszerbe hozta a katonákat is. A kialakult helyzetben a 132-esek parancsnoka az előretolt egységeket visszavonta a városba és intézkedéseket hozott leszerelésükre. A hadianyagot vasúton kívánta a románok elől az ország belsejébe menteni. Minderre összesen néhány órájuk maradt. Mivel azonban – mint utólag kiderült – a polgári vezetés az összes szerelvényt a románok elé küldte, a kimenekítés meghiúsult. Utolsó ötletként a civil célokra is használható lovakat és különféle eszközöket megpróbálták a helyi gazdák között szétosztani, de a zűrzavarban felhívásukra senki sem jelentkezett. A megérkező román parancsnokok az időközben leszerelt tüzérek jó részét még mindig felszerelésük ápolása közben találták.²⁴

A román megszállással lezárult a váradi „ellenforradalom” története. Az igazi összecsapás elmaradt, a vörösök elmenekültek a román hadsereg elől, kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy az ellenük fellépő váradi polgárokkal és katonákkal foglalkozzanak. E két nap története mégsem tekinthető jelentéktelen epizódnak. A Székely Hadosztállal kapcsolatban gyakran elhangzó, máig élő vád, hogy az a románok előtti fegyverletétellel hazááruulást követett el.²⁵ Az eseményeket megelőzően a csucsai frontszakasz ugyan valóban a hadosztály ellenőrzése alatt állt, a román támadás előtt azonban a székely alakulatokat felváltották, a 132-eseket áthelyezték a 39. dandár kötelékébe. 1919. április 19-20-án Kratochvílékkal Váradnak már semmiféle összeköttetése nem volt. Mindennek azért van jelentősége, mivel gyakorlatilag ennek ellenére is ugyanúgy zajlottak le az események a városban, mint ahogyan jó száz kilométerrel északabbra, a Székely Hadosztály fegyverletételének színhelyén. A helyi polgárok és a románokkal szemben hosszú ideig kitaró katonák alig egy hónap alatt véglegesen kiábrándultak a kommünből. A vörös katonákat és politikai vezetőket nem tartották olyan személyeknek, akiktől elvárhatták volna érdekeik képviseletét. Így végül úgy ítélték meg, a két rossz közül a román megszállás lehet a kisebbik, és saját eszközeikkel elő is segítették annak megtörténtét. Nem volt ez egyébként másként pár hónappal később, jóval nyugatabbra sem. A román megszállókat a kommün alatti szenvedések miatt sok helyütt fel-, de legalábbis „megszabadítóként” üdvözölték.²⁶

A sors fintora, hogy a váradi katonáknak a román ígéretekben ugyanúgy csalatkozniuk kellett, mint a székelyeknek. A megszállást követően kezdetben szabadon mozoghattak a megszállt övezetben. Az Erdélyben letelepedni kívánókat össze is gyűjtötték, s velük egy szerelvényt indítottak az ország belsejébe. Pár nap múlva azonban megjelent a román honvédelmi minisztérium újabb rendelete, melynek értelmében minden egykori magyar katonát internálni kellett. Így a 132-esek zöme végül ugyanarra a sorsra jutott, mint a Székely Hadosztály tagjainak túlnyomó többsége: a tiszteket Brassóba, a legénységet a Regátba hurcolták.²⁷

²³ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Fleischer.

²⁴ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Schröder.

²⁵ Pl. Nagy 2011a.

²⁶ Pl. Nagy 2011b.

²⁷ MNL VeML XIV.10. Visszaemlékezések: Schröder

Nagy Szabolcs

The Last Days of the Council of Republic in Oradea

The Romanian occupation of Budapest ended the Council of Republic. However, the Eastern parts of the country had already been occupied long before that by the Romanian army that made a short-lived “ex lex” status by its dynamic thrust. The red forces fleeing from them lost control of certain cities that local civilians and/or soldiers had captured, in several cases clashing with the supporters of the dictatorship of the proletariat that stayed there. All this happened in two days in Oradea: 19–20th April, 1919.

The city's contemporary events illustrate well all the issues and problems the civilian and military leaders faced who felt responsibility for the city and for the goods they were entrusted.

Although the forces of the dictatorship of the proletariat could not defend the city, they even jeopardized it by not ending armed actions in the area. Thus, the citizens of Oradea not only had to prepare for the “welcoming” of the Romanians, but also had to keep the reds away.

The presentation of the related events in Oradea can even serve as a good basis for a general examination of the issue.

Források

- MNL VeML
XIV.10. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
Kratochvil Károly hadosztályparancsnok iratai.

Szakirodalom

- Gottfried–Nagy 2011. Gottfried Barna, Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története. Barót, 2011.
- Nagy 2011a. Nagy Szabolcs: Árulás vagy ellehetetlenülés. A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvil-hagyaték tükrében. In: Levéltári Szemle, 61. (2011) 3. sz. 29–46.
- Nagy 2011b. Nagy Szabolcs: Az 1919. évi román megszállás Veszprémben. In: Veszprémi Szemle, 12. (2011) 3–4. sz. 29–38.
- Nagy 2015. Nagy Szabolcs: A gondok hullámai közt. Egy 1919. áprilisi jelentés Erdély védelmének kulcspontjából. In: Székelyföld – Terra Siculorum, 19. (2015) 7. sz. 91–103.
- Nagy 2016. Nagy Szabolcs: Muli püspök temet. Tanácsköztársaság Pápan. Pápa, 2016.
- Pintér–Rózsafi–Stencinger 2017. Pintér Tamás, Rózsafi János, Stencinger Norbert: Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében. Bp., 2017.
- Szűts 2013. Szűts István Gergely: Politikai és társadalmi viszonyok Miskolcon és Diósgyőrben 1919-ben. In: Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom háttérháza, 1919 vidéken. Szerk.: Nagy Szabolcs. Veszprém, 2013. 25–44.

Balogh Tamás Zoltán

Horthy Miklós és Debrecen: a kormányzó debreceni diákságának története és látogatásai kormányzósága idején

1. Bevezetés

Debrecen történetét sok látószögből megírták már, ám nem minden részletre kiterjedően. Különösképpen hiányosak a híres emberek debreceni látogatásairól szóló közlések. Talán nem mindenki és nem egyformán kapott figyelmet. Széchenyi István és Kossuth Lajos debreceni látogatásairól és kapcsolatairól több részletes írást, elemzést is találunk, sőt az összes magyar író és költő debreceni tartózkodásait is részletesen feldolgozták már. Horthy Miklós látogatásai azonban nem kerültek ilyen mértékben górcső alá, habár el kell ismerni, hogy Pál Csaba is alaposan feldolgozta a témát.¹ Napjainkra viszont kutatásaim révén újabb tények is napvilágot láttak, amelyek főként a kormányzó Debrecenhez fűződő kapcsolatára, diákéveire, valamint a civisvárosba történő látogatásaira vonatkoztathatók. Ennek révén pedig eljutunk a kormányzó egy olyan személyes debreceni helyszínére, amely a feledés homályába veszett az idők során...

2. Horthy Miklós, a debreceni kollégium diákja

Vitéz nagybányai Horthy Miklós 1868. június 18-án látta meg a napvilágot Kenderesen a Halasy-Horthy-kastélyban nagybányai Horthy István és dévaványai Halassy Paula ötödik gyermekeként, 1868. július 10-én keresztelték meg református hitben.² Kenderesi éveit, ahogy ő fogalmazott: „*vidámság és pajkosság*”³ jellemezte. Mindig is kalandszerető gyerek volt.

Tanulmányainak első két évét Kenderesen 1874–1876 között magántanulónként végezte.⁴ Apja, aki „*teljesen birtokai kezelésének élt, szigorúan, még gyermekei részéről sem túrt el semmiféle fegyelmeletlenséget [...] gyakorta félelmet ébresztett*”⁵ gyermekeiben. Ezért nyolcévesen el kellett szakadnia családjától és otthonától. Ekkor került Debrecenbe, ahol apja a Református Kollégiumba íratta be.

Horthy Miklós emlékiratában debreceni diákéveit kétszer említi meg. Édesapja, ahogy fogalmazott: „*...nem sok megértést tanúsított csínytettem iránt, pedig élénk képzeletem és kalandvágyam el elcsábított. Így történt aztán, hogy elnéző édesanyám vonakodása ellenére már nyolc éves koromban elszakadtam a meleg családi körtől. Debrecenbe kerültem két bátyámmal közös szállásra. Ők francia nevelő felügyelete alatt ott végezték tanulmányaikat. Azóta élek kint a világban és korán megtanultam önállóan cselekedni és tetteimért felelősséget viselni. [...] Debrecenben végeztem az elemi iskola*

¹ Pál 2009., Pál 2010. Megjegyzés: lásd bővebben a tanulmány irodalomjegyzékében.

² Kenderesi Református Egyházközség Keresztelési Anyakönyve 1868. 153.

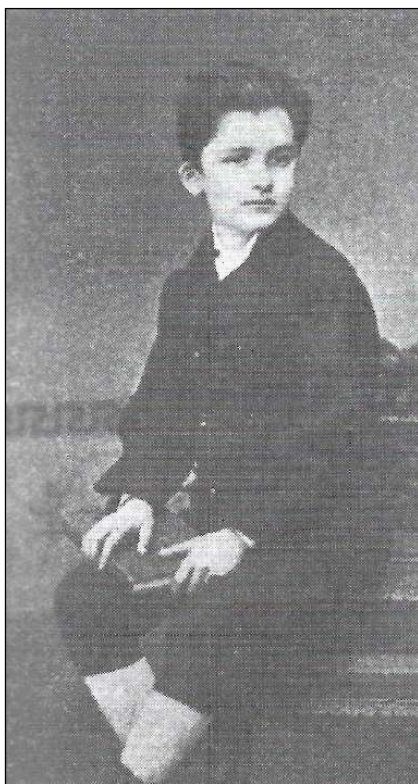
³ Horthy 1990. 12.

⁴ Calamus 1939. 56. Megjegyzés: Dr. Calamus írói álnéven több munkát is publikált boldogfalvai Boldisár Kálmán (Debrecen, 1869. november 15. – ?) történész. A neve néha előfordul Boldizsár alakban is. Lásd bővebben: Wikipedia – Boldisár Kálmán.

⁵ Horthy 1990. 12.

*harmadik és negyedik osztályát. Gimnáziumi éveimet Sopronban töltöttem, olyan intézetben, ahol németül oktattak. Szüleim úgy akarták, hogy a német nyelven tökéletesítsem magam.*⁶ Részletesebben viszont nem írta le sem debreceni, sem soproni diákéveit, ennek pedig valószínűsíthetően az lehetett az egyik oka, hogy neheztelt édesapjára, amiért elküldte őt a szülői háztól.⁷ Szerencsére azonban mégis maradtak ránk Horthy Miklós debreceni diákéveiről írásos emlékek.

Hivatalos forrásként legelőször a Debreceni Református Kollégium gyakorló iskolájának osztályzati könyve, értesítője és anyakönyve szolgálhat, amelyek viszont a kollégiumban sajnálatos módon már nem lelhetők fel. Megsemmisültek vagy elkallódtak az idők során, esetleg egy ottani tanár őrizte meg? Még az is lehetséges, hogy a háborúban rekvirálta el a román vagy az orosz hadsereg...

1. kép. Horthy Miklós 9 éves korában.⁸

Az biztos, hogy az eredeti értesítők ebből a korszakból jelenleg nem lelhetők fel, ezekhez az adatokhoz viszont még hozzá tudtak férni azok, akik Horthy Miklós gyermekkorát már a II. világháborút megelőzően is kutatták! Közülük megemlítendő Pilch Jenő Horthy Miklós című 1929-ben megjelent könyve, illetve az 1930-ban szintén általa publikált Horthy Miklós – A tízéves kormányzói évfordulóra című kiadványa. A korábbra keltezhető műben az alábbiak olvashatók: „Járt a falusi iskolába is, majd Debrecenbe került az elemibe,

⁶ Horthy 1990. 12–13.

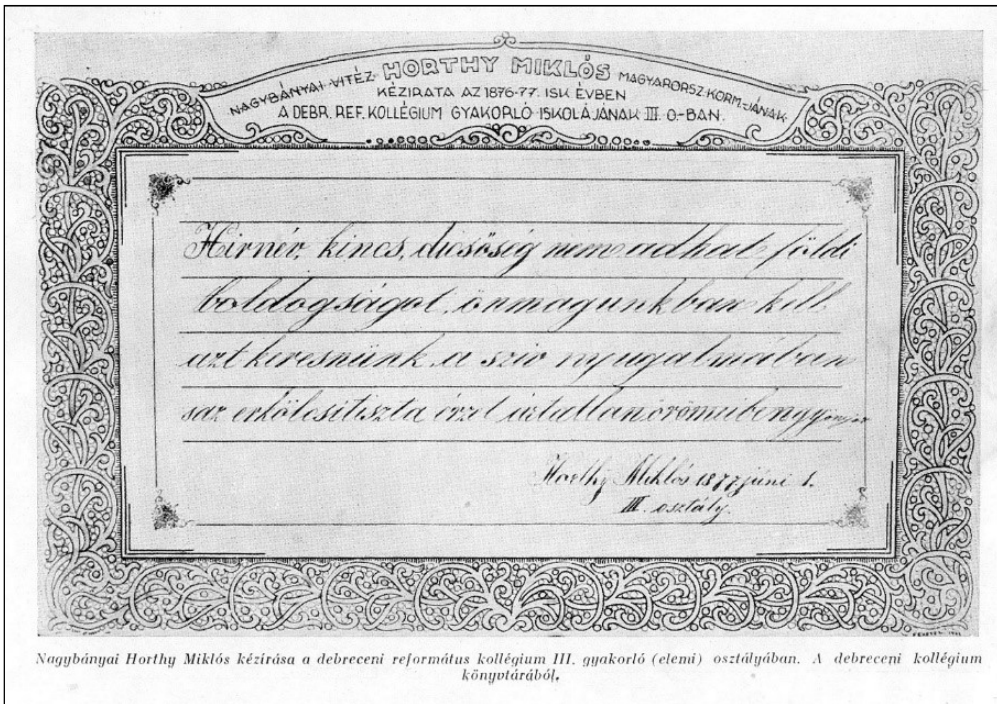
⁷ Bencsik 2007. 55.

⁸ Kalavszky–Illésfalvi 2007. 11.

abol tanárai nagyon szerették. István bátyjával együtt Géresiéknél lakott, ahol bizony vele is megesett, hogy amikor szíve a kenderesi rónák felé vágyott, a lecké tanulása abbamaradt. Ihenkor István bátyja kezébe nyomta a könyvet, föltette a székrény tetejére és nem engedte le mindaddig, míg csak meg nem tanulta a leckét.”⁹

Ebben a kötetben azonban nem szerepelt sem az évszám, sem az, hogy hány éves korától tanult a kollégiumban. Egy másik kiadványban – a Herczeg Ferenc és társai által írt Nagybányai Horthy Miklós című 1939-ben megjelent könyvben – Harsányi Zsolt A debreceni diák címmel írt egy 6 oldalas fejezetet. A képjegyzékben pedig fellelhetők a „Horthy Miklós bizonyítványa a reformátusok debreceni főiskolájában levő gyakorló iskola anyakönyvében (1876–77) VIII.”, és a „Nagybányai Horthy Miklós kézírása a debreceni Református Kollégium III. gyakorló (elemi) osztályában IX.” című képek, amelyekről később Catherine Horel részletesen lejegyezhetette a kormányzó akkori érdemjegyeit. A leghitelesebbnek tekinthető források azonban mégsem az előző két könyvben találhatóak, hanem a már hivatkozott Debreceni Képes Kalendáriom egyik 1939-ben megjelent, Calamus dr., alias Boldisár Kálmán Horthy Miklós kormányzó, mint kollégiumi kisdíák című cikkében lelhetők fel.

Az utókornak így tehát megmaradt Horthy Miklós gyermekkori kézírata, amit 1877. június 1-jén írt: „Hírnér, kincs, dicsőség nem adhat földi boldogságot, önmagunkban kell azt keresniünk, a szív nyugalmában s az erkölcs tiszta érzet ártatlan örömeiben.”¹⁰

Nagybányai Horthy Miklós kézírása a debreceni református kollégium III. gyakorló (elemi) osztályában. A debreceni kollégium könyvtárból.

2. kép. Horthy Miklós gyermekkori kézírása.¹¹

⁹ Pilch 1929. 9.

¹⁰ https://hu.wikiquote.org/wiki/F%C3%A1jl:Horthy_Mikl%C3%B3s_gyermekkori_k%C3%A9zirat.jpg (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)

¹¹ https://upload.wikimedia.org/wikiquote/hu/0/04/Horthy_Mikl%C3%B3s_gyermekkori_k%C3%A9zirat.jpg (A letöltés ideje: 2018. július 10.)

Calamus dr. bemutatta továbbá cikkében Horthy Miklós 1877. és 1878. évi bizonyítványát, amelyről a következőket írta: „[...] *vallás, írás, nyelvtan, fogalmazás, földrajz, történet, természetrajz, ének, rajz, testgyakorlat mind jeles, csak olvasás és számtan elégséges. Azonban a IV. osztályban (1878 június) már a vallástól és a testgyakorlatig mind kitűnő, csak a számtan jeles.*”¹²

A kis Miklós 2 bátyjával, Istvánnal és Zoltánnal kosztosdiákként lakott valahol a városban, öccsei pedig később szintén a Kollégiumba jártak.¹³ Az előző két könyv állítása szerint a Horthy-fiúk Géresiéknél laktak, vagyis Géresi Kálmánnál és feleségénél, Géresi Kálmánné Osterlamm Olgánál. Calamus dr. írása szerint viszont a lőcsei származású német nyelvtanárnál, Osterlamm Ernőnél éltek a Péterfia utca 977-es házban – amely a mai Péterfia utca 4. számú ingatlannal azonos. Írását bizonyítja egy 1869-es népszerűírás is, amely szerint a Péterfia utca 977-es számú házban valóban az akkor 46 éves Osterlamm Ernő, és 36 éves felesége Osterlamm Ernőné Koller Johanna lakott 11 éves lányukkal Osterlamm Olgával, továbbá ezen a telken élt még ekkoriban Katona Mihály hittanhallgató, Lovassy Kálmán gimnáziumi tanuló, Nagy Juliánna főzőnő, Süvöltős Sára szolgáló és Csalog Zsuzsánna cseléd is. Osterlamm Olga 1876 körül tehát még csak 17–18 éves, Géresi Kálmán pedig 34–35 év körüli lehetett, és feltehetően valamikor 1875-ben vagy 1876-ban házasodhattak össze.¹⁴ Pontosítva tehát Horthy Miklós, István és Zoltán testvéreivel együtt Osterlamm Ernőnél laktak, ahol a Géresi házaspár istápolta őket mintegy 2 éven keresztül. Istvánnak viszont volt még egy másik francia nevelője, akit Horthy Miklós emlékirataiban is megemlített. A szóban forgó nevelő pedig bizonyosan a kollégium franciatanára, a svájci származású Bonneveau volt.¹⁵

Horthy Miklóst a tanítóképző elemi (más néven gyakorlati) iskola első vezető tanítója, Kállay István mutatta be a kollégium diákjainak. Hamar ismerkedett és néhány fiúval barátságot is kötött.¹⁶ Szorgalmas diáknak azonban nem igazán volt mondható, így sokszor István bátyjával kellett átvennie a leckét. Jobban érdekelte ekkoriban a kerékpározás, szinte mindig a Nagyerdőn karikázott velocipédjén.¹⁷ A III. és IV. osztály elvégzése után apja azonban még távolabbra küldte fiát a szülői háztól, így tanulmányait ezek után már a soproni Lahne-tanintézetben folytatta, ahol aztán elvégezte gimnáziumi tanulmányait, és mindezek mellett németül is megtanult.

A történészek – akik eddig Horthy Miklós életéről írtak – kutatásaim alapján eddig általában tévesen adták meg a Kollégiumba történő beiratásának évszámát, továbbá azt, hogy apja hány éves korábban íratta át a soproni tanintézetbe.¹⁸ A tévedés oka legtöbbször feltehetően arra vezethető vissza, hogy a Debreceni Református Kollégium tanévének kezdetét sokszor elnézik a történészek. Igaz, régebben a tanév március 26-tól szeptember 17-ig és november 1-től egészen márciusig tartott, így a szünetidők sem voltak olyan

¹² Calamus 1939. 57.

¹³ Megjegyzés: A Debreceni Főgimnázium értesítőjében Zoltán bátyjának a nevét máshogyan jegyezték le: „*Horti Zoltán Kenderes (Szolnok)*”. Békési 1878. 66. Az öccseiről: Tüdős 1889. 51., 59.

¹⁴ Géresi 1921., Géresi 1934. Lásd még: Osterlamm 1890., Osterlamm 1893.

¹⁵ Horel 2017. 28.

¹⁶ Calamus 1939. 56–57.

¹⁷ Uo. 56.

¹⁸ Megjegyzés: Gosztonyi Péter A kormányzó, Horthy Miklós című 1990-ben kiadott könyvében még az szerepel, hogy nyolcéves korában adta be apja a kollégiumba, de második, bővített és javított kiadásában – A kormányzó, Horthy Miklós és az emigráció, 1992. –, már az szerepel, hogy kilencéves korától járt a kollégiumba. A kutatás során feltárt adatok alapján pedig Gosztonyi Péter második könyvében éppen a helyesen megadott életévet írta át hibásra.

hosszúak, mint napjainkban.¹⁹ A Debreceni Főgimnázium 1876-os értesítője²⁰ és Calamus dr. írása alapján²¹ viszont ekkoriban már a napjainkban szokásos szeptembertől júniusig tartó tanrend volt érvényben. Ugyancsak téves a legújabb könyvben megjelent – Catherine Horel: Horthy – információ a kormányzó debreceni diákéveiről. Szerinte ugyanis az első idegen nyelve a francia volt, viszont a tantárgylistájában nem tüntettek fel semmilyen idegen nyelvet. Tény azonban, hogy Horthy Miklós kollégiumi életéről itt Debrecenben kevés információ maradt fenn, sajnos nemcsak a források tűntek el – ezzel sok megválaszolatlan kérdést hagyva hátra –, hanem napjainkra már maga az emlékezet is megkopott.

Az 1870-es években Osterlamm Ernő birtokában lévő ingatlan korábban, a 18. század második felében, a ránk maradt egyik részletes várostérkép alapján a Péterfia utca III. tizedében fekvő 173. számú telekkel egyeztethető össze.²² Később, 1876–1878 körül viszont már Péterfia utca 977. számon jelzik a szóban forgó telket, majd 1898–1939 között Péterfia utca 8. számra változott a számozás. Az ingatlan – már amennyit befoglaltak később belőle az átalakítások és utcaszélesítések után – napjainkban nagyjából a Péterfia utca 4. számú ingatlan északi végével azonosítható.²³ A szóban forgó épület 1910-től a Debreceni Református Főiskola tulajdonába került, később azonban megváltak tőle. A házat, ahol Horthy Miklós is lakott, 1975-ben lerombolták, a Péterfia utca kiszélesítése miatt. Helyén napjainkban a Kálvin téri villamosmegálló áll, a porta többi részén pedig a Szövetkezeti székházat építették fel, amely jelenleg irodaházként működik.

¹⁹ Barcza (szerk.) 1988. 128–129.

²⁰ Márk-Jóó (szerk.) 1877. 44.

²¹ Calamus 1939. 56.

²² MNL HBML DvT. 34.

²³ Debreczen 1872.

3–5. kép. A Péterfia utca 8. számú ház – a kép bal felső oldalán –, majd az 1975-ös bontás előtt – a kép jobb felső oldalán –, ahol még éppen látható az épület falazata. Később a jelenleg is álló Szövetkezeti székházat emelték a helyére.²⁴

²⁴ Az archív képek Balogh László gyűjteményéből származnak. Lásd még továbbá <https://www.google.hu/maps/@47.5346252,21.6259481,3a,70.2y,224.22h,102.47t/data=!3m5!1e1!3m3!1stdPy3VQwZ8mH191a>

A Debreceni Református Kollégium Baráti Köre 1938-ban emléktáblát állított Horthy Miklós kormányzónak, „*mint egykori kollégiumi diáknak, aki egyben a Diákszövetség fővédnöke is volt. Ugyanakkor a Diákszövetség tevékenységének nem volt meghatározó eleme a Horthy-kultusz ápolása. Az emléktábla állítását szíviényének érezte, de egyszeri cselekedet volt a részéről.*”²⁵

6. kép. Horthy Miklós emléktáblája a debreceni Református Kollégiumban.²⁶

[XTsOsdQ!2e0!6s%2F%2Fgeo1.ggpht.com/%2Fcbk%3Fpanoid%3DtdPy3VQwZ8mH91aXTsOsdQ%26out-put%3Dthumbnai%26cb_client%3Dmaps_sv.tac-tile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yan%3D316.5%26pitch%3D-3%26thumbfor%3D100?hl=hu](https://www.ggpht.com/%2Fcbk%3Fpanoid%3DtdPy3VQwZ8mH91aXTsOsdQ%26out-put%3Dthumbnai%26cb_client%3Dmaps_sv.tac-tile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yan%3D316.5%26pitch%3D-3%26thumbfor%3D100?hl=hu) (A letöltés ideje: 2018. július 10.)

²⁵ Wikipedia – Debreceni Református Kollégium Baráti Köre.

²⁶ Balogh Tamás Zoltán saját fényképe.

A táblát 1950-ben az akkori politika vezetőinek utasítására eltávolították.²⁷ Később azonban, 2012. május 19-én Horthy Miklós emléktábláját nagy ünnepség közepette eredeti helyére visszaállították, ami napjainkban is megtekinthető a Kollégium belső terében.²⁸

3. Horthy Miklós debreceni látogatásai

Horthy Miklós emlékirataiban a kollégium után csak kétszer említi meg Debrecent. Először, amikor felesége és gyermekei elmenekültek kenderesi birtokukról a frontvonal közeledése miatt, másodszor pedig amikor 1944-ben a II. Ukrán front Debrecen közelébe ért. A kollégium elhagyása és a kormányzóválasztás között nincs információ arról, hogy Horthy Miklós járt volna Debrecenben, de az újságok és táviratok közléseiben fellelhetők mindazon híradások, amikor kormányzóként Debrecenbe látogatott.

Horthy Miklós legelső hivatalos látogatása a városban 1920. április 14-én történt meg. Éppen azon a napon vonult be Horthy Miklós, amikor Kossuth Lajos 1849-ben a Nagytemplomban detronizálta a Habsburg-Lotaringiai-házat²⁹ és Kossuth Lajost kormányzóvá választották. Az esemény előtt 1919. április 24-től³⁰ a román hadsereg tartotta megszállás alatt a várost, amelyet a Nemzeti Hadsereg 1920. március 12-én³¹ foglalt vissza. Pár nappal később, 1919. március 19-én Horthy Miklós szegedi látogatásakor megemlítette a debreceni eseményeket is: „[...] Istennek hála, az ő magyar Debrecen falai között hallgatják derék magyar katonáink Rákóczi harangjának erős, örvendő zúgását.”³²

A Debreceni Független Újság 1920. április 2-án pénteken elsőként írta meg, hogy a kormányzó április közepén a cívisvárosba érkezik. Később a Debreceni Független Újság 1920. április 7-i számában közölték az érkezés pontos keltezését is, vagyis azt, hogy április 14-én érkezik a kormányzó. Majd az április 8-i számban már az előkészületekről írtak, az április 10-i számban a részletes programokat is ismertették. Horthy Miklós első hivatalos debreceni látogatására országjáró körútja alkalmával került sor.

Április 13-án szülővárosába Kenderesre, majd Kisújszállásra és Karcagra látogatott.³³ Ezután következett a cívisváros. A kormányzó vonata 1920. április 14-én reggel 9-kor futott be a debreceni pályaudvarra, ahol „*harangzúgás, ágyúdörgés, lelkes éljen és a Himnusz hangjai fogadtak*”.³⁴ Az állomáson Szomjas György főispán és kerületi kormánybiztos, valamint a szombathelyi hadosztály parancsnoka Lehár Antal ezredes a helyőrség díszszázadával együtt várta a kormányzót.³⁵ A várost pálma- és zászlódíszekkel dekorálták, éljenző közösség fogadta a kormányzót, akit egy szónok a Református Kollégium nevében is köszöntött, majd a város ötösfogatán vitték a belvárosba.

²⁷ Dehír 2012., Győri 2012.

²⁸ Dehír 2012.

²⁹ Lehár 1993.

³⁰ Wikipedia – 1919-es magyar–román háború.

³¹ Lehár 1993.

³² Pál 2010a. 10.

³³ 8 Órai Újság 1920. 1.

³⁴ Budapesti Hírlap 1920. 3.

³⁵ Friss Újság 1920. 3.

A többi vendég hajdú díszfogatokkal utazott. Ezután a Református Nagytemplomban folytatódott az ünnepség, ahol Baltazár Dezső református püspök rövid imát tartott és megáldotta a gyülekezetet. „[...] a templom előtti téren Márk Endre polgármester átadta a kormányzónak a debreceni háziérezred zászlaját, majd a behyőrség elvonult a kormányzó előtt. A szemle után a kormányzó a városházára ment, ahol küldöttségeket fogadott.”³⁶

A Református Kollégium küldötte átadta a kormányzónak Komáromi Csipkés György 1685-ben Debrecenben készült bibliáját, amelybe a következőket írták: „A debreceni református kollégium ajándéka egykori növendékének, nagybányai Horthy Miklós kormányzónak. Aranyunk es ezüstünk nincsen, hanem azt adjuk, amiben élet van Jézus által. Debrecen, 1920. április 14. Dégenfeld, egyházkerületi főgondnok, Baltazár püspök.”³⁷

A küldöttségek fogadása után délben az Aranybika szállóban lakomáztak, majd délután a kormányzó a Református Kollégiumban tett látogatást, ahol diákokkal, valamint egykori osztálytársaival találkozott,³⁸ majd este díszelőadást tartottak a Csokonai színházban.³⁹ Azután a kormányzó az új folyamán Nyíregyházára utazott tovább.⁴⁰

7. kép. Horthy Miklós díszszemléje Debrecenben 1920. április 14-én.⁴¹

Horthy Miklós második hivatalos látogatása 1924. november 6-án történt. A kormányzó a gyermekklinika avatási ünnepségén vett részt.⁴² Reggel fél kilenckor érkezett meg a kormányzó különvonata a feldíszített pályaudvarra, ahol az őt üdvözlő beszédekre a várakozó közönség előtt a következőképpen reagált: „Örömemre szolgál – válaszolta a kormányzó, –, hogy ismét idejöhöttem városukba, amelyhez engem gyermekkori szép emlékek fűznek. Azóta persze naggyá nőtt Debrecen városa, sokat fejlődött. Örülök, hogy ma egy oly intézmény felavatására jöhöttem ide, melynek működésétől sokat várok. Köszönöm a meleg üdvözlést. – Lelkes éljenzés fogadta

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Pál 2010a. 10.

³⁹ Budapesti Hírlap 1920. 3.

⁴⁰ 8 Órai Ujság 1920. 1.

⁴¹ Kalavszky–Illésfalvi 2007. 54.

⁴² Pál 2010a. 10.

*a kormányzó szavait.*⁴³ A főispán mellett Magoss György polgármester is ott volt a pályaudvaron. A kormányzó a város ötösfogatával a vármegyeházára ment, ahol villásreggeli várta. Innen később a Klinikai telephez mentek. A főépületnél Dr. Hadházy Zsigmond főispán bemutatta az államfőnek az egyetemi kistanácsot, Dr. Papp Károly rektort, aki üdvözölte a kormányzót, majd a dékánokat.⁴⁴ A gyermekgyógyászaton felállított pavilon előtt Klebelsberg Kunó gróf beszédére Horthy Miklós a következőképpen válaszolt: „*Az áldozatkészség ritka példája ez a szép intézmény, melynek felavatására ma összegyűltünk. A jövő reménysége a magyar gyermeknek egészsége, oly nemzeti kincs, mely megérdemli a legnagyobb áldozatokat is. Szívvel kívánom, hogy ez az intézmény minél nagyobb és tökéletesebb szolgáltatásokat tegyen annak a nemes ügynek, amelyet Debrecen városa annyira magáévá tett, amelynek fontosságát annyira átérezte. A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem gyermekgyógyászati klinikáját örömmel adom át rendeltetésének.*”⁴⁵ Elischer Gyula orvoskari dékán és Szontagh Félix köszöntője után a kormányzó negyed 12-kor a Református Kollégiumba látogatott, ahol gróf Dégenfeld József, a tiszántúli egyházkerület főgondnoka és Seres Béla fogadta. Ezt követően Horthy Miklós a diákságot üdvözölte, ezután a városházán fogadta a küldöttségeket, majd pedig a város háromszáz terítéssel ellátott ebédjén vett részt. Később a kormányzó megszemlélte a város törzsménesét és törzsgulyáját, majd meglátogatta a huszárezred laktanyáját, Dömötör József huszárőrnagy kalauzolásával. A kormányzó ekkor azt a szobát is megtekintette, melyet Tisza István grófnak az ezred volt parancsnokának emlékére nem oly régen avattak fel. „*A kormányzó megszemlélte a Tisza-relikviákat és hosszan elnézte a gróf Tisza Istvánt ezredesi egyenruhájában ábrázoló művészi festményt. Megtekintette a kormányzó a kaszárnya udvarán álló hősi emlékművet is, amelyen az ezred hősi halottainak névsorában szintén ott világít a nagy név: Gróf Tisza István.*”⁴⁶ Ezután Horthy Miklós a pályaudvarra hajtatott és útja Nyíregyházára vezetett tovább.⁴⁷ Mindeközben Haefner János, Fenyő Károly, Seiden Róbert kommunista szimpatizánsú merénylők már tervezgették a kormányzó megölését. Helyszíniként Debrecen is felmerült, aztán mégis inkább Nyíregyházára esett a választás, ahol a rendőrség leleplezte a merényletet.⁴⁸

Horthy Miklós harmadik hivatalos látogatása 1926. október 17-én volt. Ez a nap igen csak különleges lehetett Debrecen életében, hiszen ekkor avatták fel Tisza István szobrát és letették az orvoskari klinika telep alapkövét. Előzőleg kérdéses volt a nap dátuma, hogy mikorra érkezik meg a kormányzó Debrecenbe. Október 4-én Kecskeméten, 5-én pedig Szegeden tett látogatást, így sokszor október 6-ra, vagy 7-re írták a debreceni lapok az államfő látogatásának időpontját, végül is azonban október 17-re esett a választás.⁴⁹

Az ünnepség október 16-án este Debrecenben lampionos felvonulással kezdődött, Horthy és különvonata, a Turán ekkor már Ebes térségében pihent. Majdcsak másnap reggel nyolc óra öt perckor gördült be a mozdony a debreceni pályaudvarra, ahol a katonazenekar már a Himnuszt játszotta.⁵⁰ Az állomáson fogadta Hadházy Zsigmond főispánt, aki Hajdú vármegye és Debrecen város közönsége nevében köszöntötte a

⁴³ Egri Népújság 1924. 2.

⁴⁴ Egri Népújság 1924. 2., valamint Pesti Hírlap 1924. 5.

⁴⁵ Pesti Hírlap 1924. 5.

⁴⁶ 8 Órai Ujság 1924a. 7.

⁴⁷ Pesti Hírlap 1924. 5.

⁴⁸ 8 Órai Ujság 1924b. 3.

⁴⁹ Pál 2009. 83–84.

⁵⁰ Uo. 88., 97.

kormányzót.⁵¹ A teljes városi tanács és a katonai és rendőri vezetőség mellett a pályaudvaron várta még a kormányzót Magoss György Debrecen polgármestere, Baltazár Dezső püspök, Lindenberger János püspöki helynök, dr. Illyefalvi Vitéz Géza, az egyetem rektora, dr. Márffy Ede jogi kari, dr. Szabó Dezső bölcsészkar, dr. Sass Béla teológiai és dr. Huzella Tivadar orvostudományi dékán, valamint Ady Lajos tankerületi főigazgató (Ady Endre öccse).⁵² Azután a sorfalaknál egy lány, név szerint Hegedűs Kató, beszéde után egy fehér rózsacsokorral ajándékozta meg a kormányzót, aki ezek után a városi ötfogattal a köntösgáti gyakorlótérre ment, ahol megtekintette a háromnegyed kilenckor kezdődő katonai díszszemlét, ami egészen fél tízig tartott.⁵³ Később a kormányzó a Kisállomásra ment, ahol a Turán vonat szerelvényén zöld tábori dresszéből sötétkék tengernagyi díszruhájába öltözött, majd kilenc óra ötven és tíz óra között a Klinika telepére távozott. „*Horthyt a klinikák kórbonctani intézetének kapujában dr. Illyefalvy Vitéz Géza, az egyetem rektora és az egyetemi tanács tagjai fogadták [...] A rektor többek között bemutatta a kormányzónak Sebestyén Lajost, a klinikatelep egyik vezető kivitelezőjét, valamint Orsós Ferenc professzort, aki végigvezette a kórbonctani intézet múzeumán. Ezután a kormányzó a szülészeti és nőgyógyászati, majd a bőrgyógyászati és szemészeti klinikákat, valamint az egyetemi telep vízműveit és gépházát tekintette meg [...] a klinikák bejáratánál látható felvételi épület nagytermében gyülekeztek a meghívottak az egyetemi díszközgyűlés keretében tartandó záróközvetéti ünnepségre. Pontosan fél tizenkettőkor lépett be a kormányzó a terembe: a közönség felállva, éljenezve fogadta. A Nemzeti Hírszék egy elmondása után Illyefalvy Vitéz Géza rektor üdvözölte az államfőt, és felkérte gróf Klebelsberg Kumó kultuszminisztert ünnepi beszédének megtartására. A miniszter röviden összefoglalja a klinikák építésének történetét.*”⁵⁴

Dr. Huzella Tivadar is köszöntötte a kormányzót, majd pedig felkérte az orvostudományi telep felavatására. Horthy Miklós az avatási ünnepségen a következőket mondta: „*A legnagyobb meglepéssel látom, hogy a debreceni Tudományegyetem kúrtartását és nemes törekvését teljes siker koronázta. A klinikák készen állnak. Különös örömmel tölt el ez, mert Debrecen városának és ennek a vidéknek áldása lesz ez az új intézet. Kívánom, hogy az egyetem orvosi kara ezután zavartalanul folytassa áldásos működését szenvedő embertársaink javára és a magyar orvosi tudomány fejlesztésére. Annak a nagy férfinak neve, akinek ércbeöntött szobra a klinika előtt áll, serkentsen fel mindenkit arra, hogy munkája legjavát adja. Midőn elismeréssel gondolok mindazokra, akiknek áldozatkésztsége és nemes buzgótsága hozzájárult e nagyszerű telep létesítéséhez, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy a mű tervezőjének, elismerésem jeléül átnyújtsam a II. osztályú magyar érdemkeresztet. A debreceni Tisza István tudományegyetem orvostudományi telepet ezennel felavatom és készséggel adom meg az engedélyt, hogy annak záróköve elhelyeztessék.*”⁵⁵

Ezek után Dr. Rutka Ferenc az egyetemi tanács jegyzője felolvasta a zárókövön lévő feliratot, a záróokmányt pedig kézjegyével látta el Horthy Miklós kormányzó mellett Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg Kunó, továbbá Tóth Lajos államtitkár, Sváb Gyula és Nagy Árpád helyettes államtitkár, Kenézy Gyula, Korb Flóris, Jeszenszky Sándor az építőbizottság jegyzője, valamint Baltazár Dezső, Dégenfeld József, a Tiszántúli Református egyházkerület főgondnoka, Magoss György, Hadházy Zsigmond, Illyefalvy Vitéz Géza, Huzella Tivadar, Sass Béla hittudományi, Márffy Ede jog- és államtudományi,

⁵¹ Uo. 89.

⁵² Uo. 88.

⁵³ Uo. 89.

⁵⁴ Uo. 90.

⁵⁵ Uo. 91.

valamint Szabó Dezső bölcsészettudományi kari dékán.⁵⁶ A bronzhengerbe tett okmányt Korb Flóris és Sebestyén Lajos helyezte a nagyterem falába mélyített üregbe, amit aztán egy márványkockával zártak le.⁵⁷ Ezek után a kormányzó és a kultuszminister kalapácsütést mért a zárókőre, majd Tóth Lajos államtitkár, Illyefalvy Vitéz Géza rektor, Baltazár Dezső püspök, Kenézy Gyula professzor, Hadházy Zsigmond főispán, Magoss György polgármester és Korb Flóris építész következett. Mindegyikük egy-egy jelmonddal tette ünnepélyesebbé a pillanatot.⁵⁸ Horthy Miklós a kalapácsütés során a következő jelmondatot mondta: „*Klinikák! Legyen küzdelmetek az emberi szenvedések ellen eredményes, hogy az egyetem általatok is méltóvá legyen Tiszta István gróf nagy nevéhez.*”⁵⁹

Miután köszönő beszédével a rektor pontban tizenkét órakor bezárta a zárókő letételi ünnepélyt, a kormányzó visszavonult egy rövidke pihenőre a dékáni hivatalba. Ezalatt az épület előtt lévő nemzeti színű drapériával bevont dízsátor körül gyülekezett a közönség, illetve a szoboravatás meghívottjai. Az „[...] ünnepség vendégeit Budapestről Debrecenbe szállító vonat tízennyolc óra után érkezett meg. [...] Magyarországon minden számottevő notabilitása, a kormány, a nemzetgyűlés, a tudományos és irodalmi társaságok, a magyar városok, vármegyék, az egyházak, a katonaság küldöttei mind közöttük voltak. Eljött Tiszta István négy volt minisztere, számos egykori munkaspárti képviselő, valamint többek között Herczeg Ferenc író, a Petőfi Társaság elnöke, Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművész, Tormay Cécile író és Márkus Emilia színésznő. Itt volt Domonvossy Sándor rektor, a Pázmány Péter Tudományegyetem, Tóth Károly rektor, a szegedi Ferenc József Tudományegyetem vezetője, valamint Fenyvesy Béla prorektor, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem képviselője. A vendégek külön villamosokkal és autókon mentek az ünnepség színhelyére.”⁶⁰

Negyed egykor megkezdődött a szoboravatási ünnepség, ahol a Himnusz zenéje alatt a kormányzó megérkezett a dízsátorba. Berzeviczy Albert, az MTA elnökének beszéde után „*Klebelsberg Kunó [...] a szobor elé lépett és feléje fordulva a következőket mondta: Tiszta István! E pillanatban a nemzet lobogója eltakar a balandó szemei elől. A legnagyobb megtiszteltetés, mely mint magyart ért engem az, hogy megkérbetem kormányzó urunkat, engedje meg, hogy ezt a szent szobrot leleplezzük és átadjam az egyetem rektorának, hogy őrizze meg büszségesen, hogy minta képe legyen a hazafiságban, tudásban, kötelességteljesítésben a jövő magyar nemzetnek. A kormányzó intéssel adta meg a jelet a leleplezésre [...]*” és a szoborról lekerült a nemzeti színű zászló.⁶¹

A rektor felszólalása után a kormányzó ráhelyezte koszorúját a szoborra, amelynek szalagján e szavak álltak: „*Magyarország kormányzója a nemzet nagy fiának.*”⁶² Mindeközben pedig egy rövid szónoklatot is tartott: „*Súlyos idők és megpróbáltatások közepette állott, küzdött és esett el hazájáért gróf Tiszta István. A magyar férfiu erényeinek megtestesülése volt, mint ember, államférfi, és mint katona. Akik az ő életét kioltották, azok a nemzet életére törtek. Ez a szobor a hazájáért vértanúságot szenvedő férfi ragyogó példáját állítja elénk a maga némaságában pedig tetemre hívja a magyar nemzet sírásóit. Tiszta István! Halbatatlan emlékednek mély kegyelettel hódolok, és szobrodra leteszem a magyar nemzet koszorúját.*”⁶³

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 91–92.

⁵⁸ Uo. 92.

⁵⁹ 8 Órai Ujság 1926. 2.

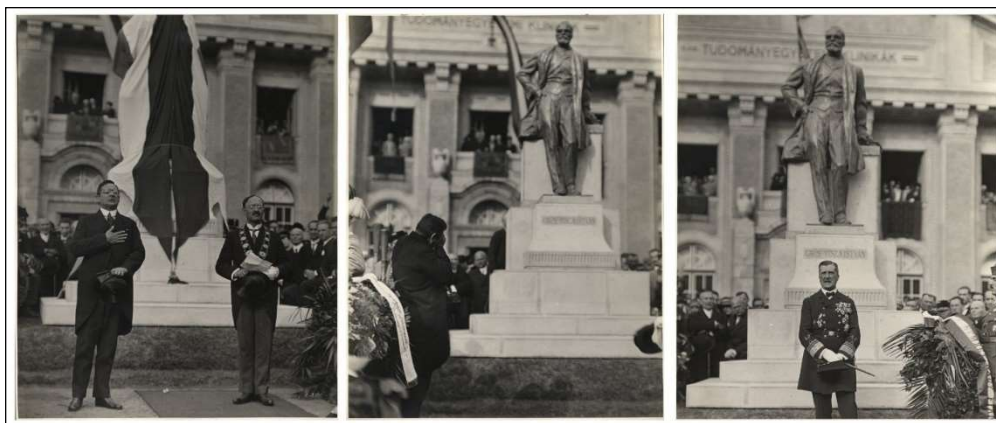
⁶⁰ Pál 2009. 92.

⁶¹ Uo. 93.

⁶² Uo. 94.

⁶³ Uo. 93.

„Ezt követően újra Klebelsberg Kunó szólt az ifjúsághoz, majd a koszorúzóké bosszú sora következett. Az egyetemi rektor délután két órakor bezárta az ünnepséget, mely a Szózat hangjaival ért véget.”⁶⁴ A Szózat alatt a kormányzó autóba szállt, aztán vitéz László Miklós tábornoknál, Hadházy Zsigmond főispánnál és Baltazár Dezső püspöknél tett látogatást.⁶⁵ Ezek után az Aranybika szállóban díszebédet tartottak, ahol Magyar Imre cigányprímás húzta Horthy Miklós kedvenc dalait. Majd a kormányzó ismételten kocsiba ült és Hajdúhadházon keresztül Újfehértóra utazott. Az ottani ünnepség után a Turán vonattal délután hat órakor átutazott a debreceni nagyállomáson útban hazafelé.⁶⁶

8–10. kép. A Tisza István szobor leleplezése. Balról az első képen: Gróf Klebelsberg Kunó beszéde Tisza István szobránál. A második képen: Klebelsberg Kuno megkönyyezi a szobor avatását. A harmadik képen: Horthy Miklós beszédet mond a Tisza szobor előtt. Mellette a kormányzó által elhelyezett koszorú látható.⁶⁷

A kormányzó következő debreceni látogatása 1927. június 3-ra esett. Az alkalom – az 1926-os eseményhez hasonlóan – szintén különleges volt Debrecen történetében. A látogatás oka a Tisza István Tudományegyetem – mai Debreceni Egyetem – főépületének alapkövetétele volt. Mint mindig, a debreceni újságok ezúttal is beszámoltak az ünnepség részletes programjáról. A Turán vonat 1927. június 3-án reggel 8 óra 5 perckor hármaskürtjellel adott hangot érkezésének a pályaudvaron, ahol a kormányzót „dr. Hadházy Zsigmond főispán, dr. Magoss György polgármester és dr. Illyefalvy Vitéz Géza rektor”, valamint Klebelsberg Kunó várta.⁶⁸ „A helyőrségi zenekar a Himnusz-t játszotta. A kormányzó sötétkéék tengernagygyi egyenruhában szállt ki a szalonkocsiból, ellépett a díszszárad előtt, majd fogadta a vegvesdandár parancsnoka, a vitézi székek kapitány, a csendőrkerület és a vámőrkerület vezetői, a kerületi rendőr-főkapitány, végül pedig az állomásfőnök jelentését. A polgári hatóságok részéről először a főispán köszöntötte a kormányzót, majd a polgármester. [...] A főispán köszöntő szavaira Horthy a

⁶⁴ Uo. 94.

⁶⁵ Debreceni Független Újság 1920a–d., valamint Pál 2009. 94. Megjegyzés: Baltazár Dezső esetében a látogatás a bodaszőlői-zeleméri Baltazár kúriában volt.

⁶⁶ Pál 2009. 95–96.

⁶⁷ DEA, <http://hdl.handle.net/2437/82768>, valamint <http://hdl.handle.net/2437/82772>, továbbá <http://hdl.handle.net/2437/82252> (A letöltés ideje: 2017. július 19.)

⁶⁸ Pál 2010b. 26.

következőképpen válaszolt: Nagyon örülök, hogy ezen a szép tavaszi napon, mely nyári napnak is beillik – és ez annál jobb mert szükség van a melegre, – ismét eljöttem Debrecenbe. Köszönöm üdvözlőket. A köszöntések után a kormányzó a kijárat felé indult, ahol egy cserkészlány fehér rózsacsokrot nyújtott át neki.”⁶⁹

A kormányzó ekkor a megszokottakkal ellentétben nem Debrecen ötösfogatával vonult tovább a belvárosba, hanem a DHV 26-os pályaszámú „[...] piros bársonnyal, plüssfüggönyökkel, külön e célra készített selyemtapétával díszített, felvirágozott villamoskocsiba [...]”⁷⁰ szállt be. Az út egészen az Aranybika szállóig tartott. Az Arany Bika Szállótól – érdekes módon – a városi ötösfogaton folytatta tovább a kormányzó az útját az egyetemi ünnepség felé. A helyszínre fél 9-kor érkezett, ahol az egyetemi tanács fogadta.

11. kép. Horthy Miklós érkezése Debrecenbe, 1927. június 3-án, az egyetem központi épületének alapköletétele alkalmából. A képen a kormányzó mögött a 26-os pályaszámú villamos látható.⁷¹

„A meghívott előkelőségek egy vörös drapériás baldachin alatt padsorokban foglaltak helyet. Horthy először a főépületnek az alapkövé elé elhelyezett tervrajzát tekintette meg, majd elfoglalta helyét a dízsáttorban. A fehér színű alapkövé egy méter magas vörös téglafalon nyugodott. Később az alapkövé üregében, egy réztokban helyezték el az alapító okmányt, melyet a Debreczen című lap június 3-ai számába csavartak. Az ünnepséget a Nemzeti Hírszék egy elimádkozása nyitotta, majd dr. Illyefalvy Vitéz Géza, az egyetem rektora méltatta a nap jelentőségét, Baltazár Dezső püspök kérte az egyetemre Isten áldását, végül dr. Magoss György adott hangot a város örömének. [...] Klebelsberg Kunó kultuszminiszter beszédében azt hangsúlyozta, hogy a magyarságnak meg kell tartania kultúrjölényét a tőlünk keletre élő és környező államok, népek felett.”⁷²

⁶⁹ Uo. 26–27.

⁷⁰ Uo. 27.

⁷¹ DEA, <http://hdl.handle.net/2437/82023> (A letöltés ideje: 2017. július 19.)

⁷² Pál 2010b. 27.

Azután a rektor engedélyével megkezdte Horthy Miklós az alapító okirat elhelyezésének ceremóniáját. A kormányzó ekkor a következőket mondta: „*Alig egy esztendővel a klinikai épületek befejezése után most a Tisza István Tudományegyetem központi épületének alapkövét tesszük le. Ennek a palotának a felépítése lebetové teszi majd, hogy az egyetem összes fakultásai méltó hajlékokat nyerjenek és megfelelő környezetben fejthessenek ki minél értékesebb munkásságot. Nagy és nehéz feladatok várnak a debreceni egyetemre a nemzet jövője érdekében. Itt a nagy Alföldön, a tiszántúli magyarság ősi centrumában meg kell nyernie a haladás, a kultúra számára a magyar nép lelkében szunnyadó hatalmas őserőt. A tudomány egész mezéjén küzdenie kell azokért az eszmékért és ideálokért, amelyek szolgálatában évszázadokon át oly sok érdemet szerzett az ő nagy elődje, az ősi kollégium. A haza iránti kötelességek teljesítésében pedig ama csodálatosan nagy férfiú szellemét kell kisugároztatnia, akinek dicső nevét viseli. Erős a hitem, hogy a Tisza István Tudományegyetem az ősi debreceni kollégium tradícióiból méltóan fogja, úgy mint eddig, a jövőben is nehéz kultúrhatását teljesíteni. Ezzel az óhajattal helyezzük el most az egyetem központi épületének alapkövét.*”⁷³

Az okmány szövegét az építési bizottság elnöke, dr. Nagy Árpád vallás- és közoktatásügyi helyettes államtitkár olvasta fel. Az okmányt Horthy Miklós lúdtollal írta alá. Az iratot aztán elhelyezték üregében, majd elkezdődtek az ünnepélyes kalapácsütések, amelyeket Horthy Miklós, Klebelsberg Kunó, dr. Ilyefalvi Vitéz Géza, Baltazar Dezső és Dr. Magoss György végeztek el. Horthy Miklós jelmondata a Szózat első szakasza volt: „*Hazának rendületlenül!*”⁷⁴

12. kép. Horthy Miklós lúdtollal aláírja az egyetem főépületének alapító okiratát.⁷⁵

„*A kormányzó és az ide is meghívott közönség ezután átvonult a Klinika felvételi épületének aulájába, ahol 10 órakor kezdődött gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter díszdoktorrá avatása. Horthy az emelvényen foglalt helyet, s a rektor megnyitó szavai után engedélyt adott a miniszter honoris causa doktorrá avatására. Az avatandónak a magyar kultúra és oktatásügy téren szerzett érdemeit dr. Marffy*

⁷³ Uo. 27–28.

⁷⁴ Uo. 28–29.

⁷⁵ Kalavszky–Illésfalvi 2007. 66.

*Ede, a jogi kar dékánja méltatta, s [...] Klebelsberget Eötvös József óta Magyarország legnagyobb koncepciójú kultúrpolitikusának nevezte. Klebelsberg Kunó ezután a hittudományi kar dékánja, Sass Béla szavait ismételve letette a doktori fogadalmat, s a karok dékánjai államtudományi díszdoktorrá fogadták. A kultuszminiszter dr. Rutka Ferenc egyetemi tanácsjegyzőtől vette át a címről szóló oklevelet. A rektor köszöntőjét követően Klebelsberg Kunó megköszönte a kormányzónak, hogy jelenlétével megtisztelte az ünnepséget.*⁷⁶

Mindezek után a díszközgyűlést a rektor lezárta. Horthy Miklós kezét fogott a kultuszminiszterrel és gratulált díszdoktori címéhez. A kormányzó rövid pihenőre ment a vendégszobába – Magoss Györgyöt a szobában a II. osztályú magyar érdemkereszttel ajándékozta meg munkájáért, amit aztán június 13-án Hadházy Zsigmond főispántól át is vett –, majd Horthy Miklós tizenegy órakor kíséretével, kocsival Hajdúböszörménybe utazott, ahol felavatott egy első világháborús emlékművet. Később fél háromkor a zeleméri Baltazár kúriába látogatott és ott pihente ki az ünnepség fáradalmait. A kormányzó csak este fél tíz tájban Magasházy László szárnysegéd kíséretében érkezett vissza Debrecenbe. Különvonata este tíz órakor hagyta el a pályaudvart. Indult tovább Kenderesre.⁷⁷ Az egyetemi építkezéseket gróf Klebelsberg Kunó is meglátogatta, ami az alapkövetétel után rögvést kezdetét is vette. Horthy Miklós 1927-ben az orvoskartól, a Református Kollégiumtól, a Debreceni Egyetem bölcsészkarától, valamint a Hit-, jog- és államtudományi kartól honoris causa doktori oklevelet kapott.⁷⁸ Az épületet 1932. május 15-én avatták fel. A kormányzó ekkor nem volt jelen, így Petri Pál államtitkár képviselte.⁷⁹ Az épületre az 1930-as évek végén helyezték el az épület zárótábláját, amelyen a kormányzó neve is szerepelt. A zárótáblát a háború után viszont eltávolították, 1997-ben ugyan új táblát helyeztek el, ezen azonban már Horthy Miklós neve helyett az alapító Tisza István neve olvasható.

A kormányzó újból 1928. június 10-én látogatott Debrecenbe feleségével Purgly Magdolnával, és részt vettek a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara által rendezett lovasnapokon. Ekkor 80 vitézt is felavattak. A debreceni újságok – ahogyan a többi látogatás alkalmával is – már korábban megírták a kormányzó látogatásának programját, illetve annak kitűzött napját. Különvonatuk 1928. június 9-én Kisújszállásról 22 óra 55 perckor indult el a cívisvárosba,⁸⁰ és június 10-én reggel fél 9-kor érkeztek meg a debreceni pályaudvarra.

„A kormányzó, miután elhaladt a díszszázad arcéle előtt, a megjelent katonai előkelőségek jelentkezését hallgatta meg, majd a fogadására megjelent polgári előkelőségekhez ment. Dr. Hadházy Zsigmond főispán a törvényhatóság, dr. Magoss György polgármester a város s Pákozdy Sándor alispán a vármegye közönségének hódolatát és üdvözlését tolmácsolta.”⁸¹ A kormányzó válaszolt, majd felszállt a város ötfogatára, a felesége azonban egy másik kocsival ment tovább bulcsi vitéz Janky Kocsárd lovassági tábornokkal. Éljenzés fogadta a kormányzópár menetét, amely előtt a város lovas bandériumai meneteltek, „[...] leventék és a társadalmi egyesületek tagjai álltak sorfalat, mögöttük belyezkedett el a közönség, amely mindvégig lelkesen ünnepelte az államfőt és feleségét.”⁸²

⁷⁶ Pál 2010b. 29.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Pál 2010a. 10.

⁷⁹ MNL OL K428. Napi Hírek, 1932. május 16. 3–4. kiad.

⁸⁰ MNL OL K428. Napi Hírek, 1928. június 9. 28. kiad.

⁸¹ MNL OL K428. Napi Hírek, 1928. június 10. 3. kiad.

⁸² Uo.

A menet a Köntösgátra indult, ahol a díszszemlét tartották. Hét vármegye lovas-tura csapata vonult fel ekkor, jobbára pompás népviseletekben.⁸³ A díszszemlén részt vett Dr. Kállay Miklós szabolcsi főispán – a későbbi miniszterelnök –, aki a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara elnöke is volt. Köszöntötték a kormányzót, aki ezután a díszsátorba vonult. Mögötte a város és környékének előkelőségei foglaltak helyet, közöttük a honvédelmi miniszter, Csáky Károly gróf is.

A vitézi telekbeiktató ünnepségen a vitézi dalárda eljátszotta a Himnuszt. „*Vitéz Nagy Pál altábornagy beszéde után a református tábori lelkészek a vitézi telket jelképező rögöket megáldották.*”⁸⁴ Horthy Miklós a következő szavakat intézte ekkor a jelenlévőkhöz: „*Magyar lelkem legbensőbb melegével jöttem erre a lélekemelő hazafias ünnepségre, hogy az előttem álló nyolcvan vitéznek méltó jutalmát személyesen átadjam. A vitézség és a tántoríthatatlan hazaszeretet megjutalmazásának ünnepsége ez s e magasztos pillanatban visszaszállnak gondolataim a múltba, hogy megemlékezzem azokról a hősököről is, akik életüket áldozták a hazáért és akiknek már nem adatott meg az, hogy vitézségük jutalmát élvezhessék. Meggyőződésem, hogy annak az eszmének, amelyeknek a legszebb férfierények a megtestesítői, itt ma olyan maradandó emléket állítunk, amelyből nemcsak az élők menthetnek erőt, hanem tanulhatnak és okulhatnak majd a késő utódok is. Vitéz bajtársaim! Atadom nektek egy-egy darabját annak a megáldott földnek, amelyet ti az elmúlt világháborúban olyan halált megvető vitézséggel védelmeztetek.*

*Jutalom ez a föld odaadó és hűséges szolgálataitokért, de zálog is, amely arra kötelez, hogy arról az útról, amely benneteket idevezetett, soha le ne térjete. Szeressétek ezt a földet, amely nektek békés otthont és megélhetést biztosító kenyeret ad, és amelynek talajába családotok fája mélyen fog gyökeret verni, hogy nemzedékről nemzedékre életképes hajtásokat hozzon. Maradjatok továbbra is hasznos polgárai ennek a hazának és mutassátok meg, hogy amiként első voltatok annak védelmében, elsők lesztek a békés munkában is. Adja Isten, hogy úgy legyen.”*⁸⁵

Viharos éljenzés fogadta a kormányzót, majd vitéz Toókos Károly alezredes és vitézi főkapitány átadta a telkeket jelképező földcsomókat. Később vitéz Kőszeghy Frigyesné kék selyemzást adott át Horthy Miklósnak a hajdúböszörményi járás száz vitézének részére, amelyet a kormányzó megköszönt és átnyújtott számukra. Képviselőtükbén vitéz Kőszeghy Frigyes mondott köszönetet az új telkekért. A Hiszekeggyel ért véget az ünnepség, majd a csapatok, lovasok, vitézek és leventék elvonultak a kormányzó előtt.

Ezek után Horthy Miklós és felesége kocsiba szálltak és a vármegyeházán lévő szállásukra mentek. Délután fél kettőkor ebédet tartottak az Aranybika szállóban, amely Kállay Miklós pohárköszöntőjével kezdődött. A díszebéden finn és észti vendégek is voltak, akik Debrecenbe látogatván részt vettek a telekbeiktató ünnepségen is. Délután fél háromkor a kormányzó és felesége az ügетő versenypályára mentek, ahol dr. Rácz Lajos a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara igazgatója üdvözölte őket, majd a díszsátorból megnézték a lóversenyt. Kisújszálláson át a kenderesi birtokukra negyed hétkor indultak el különvonatukkal.⁸⁶

A kormányzó utolsó hivatalosan bejegyzett látogatása Debrecenben 1929. július 1-jén történt, amikor meghallgatta a XXII. Országos Dalosversenyt. „*Az utcák házai véges végig díszben ragyogtak, nemzeti színű lobogók, díszes szőnyegek, virágok tarkították a város képét. [...] A*

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. 3–4. kiad.

⁸⁶ MNL OL K428. Napi Hírek, 1928. június 10. 4. kiad.

*debreceni pályaudvaron már korán felsorakozott a 6-ik vegyesdandár díszszázada.*⁸⁷ Reggel kilenc órakor futott be Budapestről a vonat, amelynek megérkezésekor felzendült a Magyar Himnusz. A kormányzó és felesége a díszszázad elé lépett. Vitéz Siposs Árpád altábornagy fogadta őket. Ezt követően Szlabey Imre csendőrezredes jelentkezett Horthy Miklós előtt, majd Ghyczy Tibor a debreceni kerületi főkapitány a rendőrfőtanácsossal, Sággy Lajoskal együtt üdvözölte őt. Ezután Hadházy Zsigmond főispán, Pákozdy Sándor alispán, majd a polgármester, Vásáry István fogadta a kormányzót. Az üdvözlések után Horthy Miklós a főispánnal együtt felszállt a város ötösfogatára. A kormányzó felesége Siposs Árpád altábornaggal egy másik kocsiban utazott.

A menet a Csokonai Színházba indult, ahol „[...] az egyes dalárdák fehérbé öltözött korszaklányai éjzenézték meg a Kormányzót és feleségét. A színház előcsarnokában Horthy Miklós rövid [beszédet] tartott, itt mutatták be a Kormányzónak Demjén Dezső pápai kamarást, a dalosverseny Kormányzói díjának pályanyertes zeneszerzőjét, Hojeda Károly kormányfőtanácsos, a budapesti Nemzeti Zenede igazgatóját, Szegbő Sándor országos karnagyét és Balla Bertalan, debreceni városi tanácsnokot a XXII. országos dalosverseny fíradhatatlan előkészítőjét.”⁸⁸ Ezek után bevonult a színház előterébe a kormányzói pár, ahol ismételten felhangzott a Himnusz, majd a Hiszekegy. A színpadon először Sipóczy Jenő budapesti polgármester, a XXII. országos dalosverseny elnöke mondott beszédet, aki megköszönte, hogy a kormányzó jelenlétével kitüntette az eseményt.⁸⁹

Megkezdődött a dalárdáknak a kormányzói díjért folyó versenye, amelyen hat dalegylet vett részt. Később Than Gyula a nagybizottság ügyvezető elnöke is üdvözölte a kormányzót. A főverseny lezajlása után a kormányzói pár és a budapesti előkelőség visszament Budapestre. A verseny után a következő napon a kormányzói díjat a kultuszminister képviselőiben Gévay-Wolf Nándor államtitkár, Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsos és a MÁV elnök-igazgatója, Samarjay Lajos adták át.⁹⁰

A korabeli sajtó és a Távirati Iroda Horthy Miklós hivatalos debreceni látogatásaiként csak a fent leírt alkalmakat tartja nyilván, azonban ezeken túlmenően 1944. október 15-ig többször megfordulhatott még városunkban, hiszen a kormányzó más Hajdú és Bihar vármegyei falvakban és városokban is járt.

4. Horthy Miklós és a bodaszőlői-zeleméri Baltazár kúria

Kutatásom alkalmával eljutottam a bodaszőlői-zeleméri Baltazár kúriába, amelyet Baltazár Dezső maga építtetett fel, és tudjuk, hogy az 1910-es években már biztosan állt.⁹¹ Édesapám egyik barátja ajánlotta, hogy utazzunk el oda, mert Horthy Miklós az elbeszélések szerint gyakran megfordult a Baltazár kúriában. Első látogatásom alkalmával egy hatalmas birtokot láttam, amit erdő vett körül. Az erdő közepén pedig ott állt a ház, ahol hajdan Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke lakott.⁹²

⁸⁷ MNL OL K428. Magyar Országos Tudósító, 11. évf. (1929), 146. sz., 1929. július 1. 8. kiad.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ MNL OL K428. Magyar Országos Tudósító, 11. évf. (1929), 146. sz., 1929. július 1. 9. kiad.

⁹¹ Leel-Óssy 2000. 242.

⁹² Megjegyzés: Baltazár Dezső (Hajdúböszörmény, 1871. november 15. – Debrecen, 1936. augusztus 25.) A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1911–1936 között. Lásd még: Wikipedia – Baltazár Dezső.

Barátsággal fogadott minket a Baltazár kúria jelenlegi tulajdonosa, Barabás János, aki bemutatta nekünk a házat, ahol Horthy Miklós időzött.

Elmondása szerint a hivatalosan bejegyzett látogatásokon kívül többször is megfordult Debrecenben, s így Baltazár püspök házában is, mivel az relatíve közel feküdt a kenderesi Horthy-birtokhoz. Itt vadászott, itt pihente ki fáradalmait és az elbeszélések szerint többször itt „nyaralt”, sokszor családjával együtt. Viszont nemcsak a kormányzó és Baltazár Dezső unokái nyaraltak Zeleméren, ugyanis többször e helyen pihente ki magát az akkori kultuszminiszter Klebelsberg Kunó, az akkori miniszterelnök Bethlen István gróf, továbbá Lord Rothermere Harold Harmsworth angol sajtómágnás, valamint Vásáry István polgármester, az Ideiglenes Nemzeti Kormány pénzügyminisztere, továbbá Vásáry József államtitkár, illetve a híres zongorista és karmester, Vásáry Tamás is.

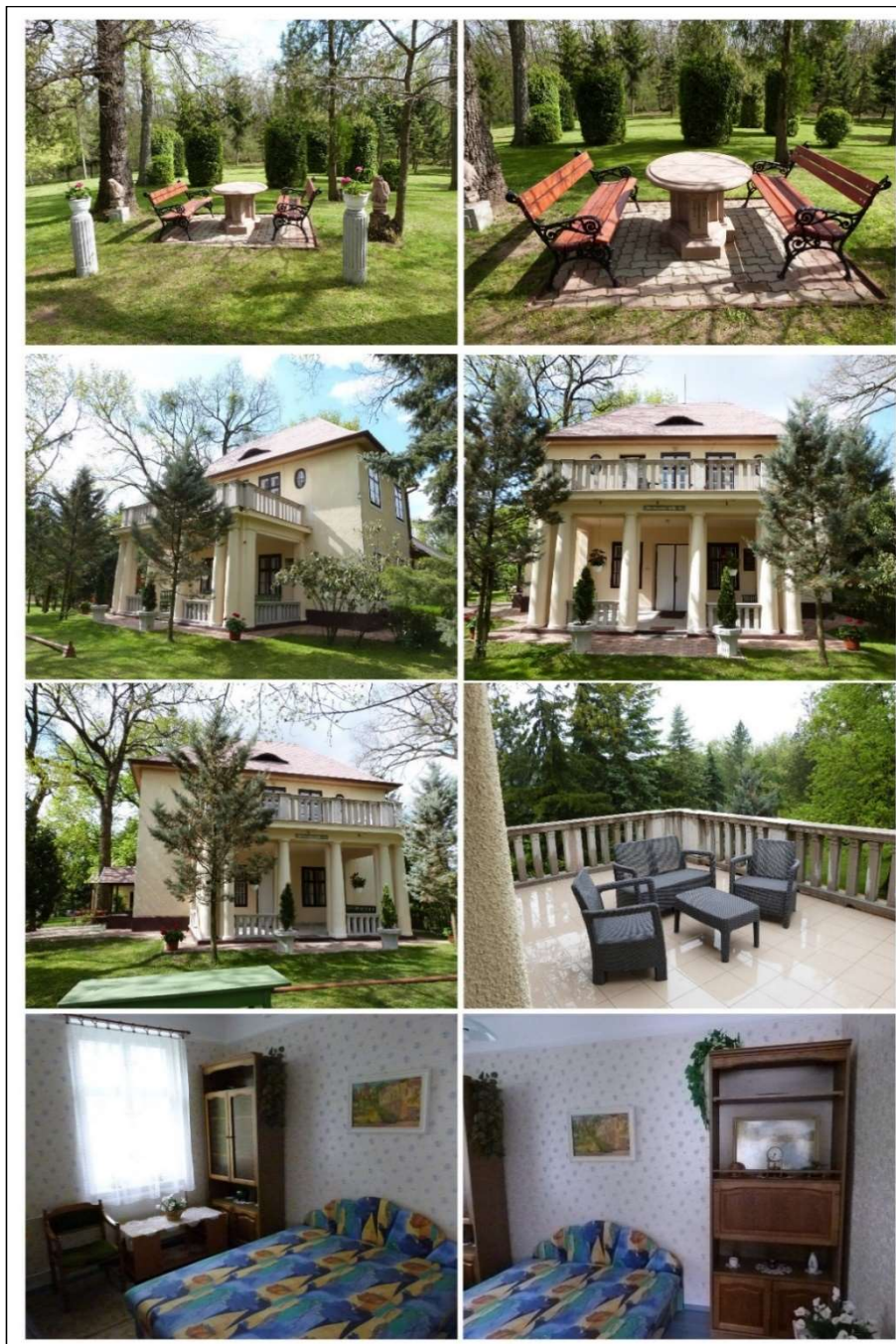
Barabás János elmondása szerint egyébként 1919-ben nem az Aranybika szállóban folytak a szegedi ellenforradalom titkos tárgyalásának előkészületei, hanem éppen a Baltazár kúriában! Talán hihetünk is szavainak, hiszen egy titkos tárgyalás színhelyének a Baltazár kúria sokkal megfelelőbb helyszínnek tűnik, mint a rendkívül népszerű és feltűnő Aranybika szálló, arról nem is beszélve, hogy a rendkívül felvilágosult szellemű Baltazár Dezső püspök talán maga is fő szervezője lehetett a titkos tárgyalásoknak.

Egyébiránt kézzel fogható bizonyítékai is vannak, hogy a kormányzó megfordult a kúriában, hiszen az 1927. június 3-ra keltezhető hivatalos látogatására emlékeztető egy táblát is elhelyeztek, amit azonban a második világháború után szétörttek, darabjait pedig a házban rejtették el. Később 1985-ben Barabás János az emléktáblát újra elkészíttette, a ház falára azonban csak a rendszerváltás után helyezhette el, hiszen azt megelőzően Horthy Miklóst és emlékeztetőt nemkívánatosnak bélyegezték.

13. kép. Horthy Miklós 1927-es látogatásának emléktáblája napjainkban a Baltazár kúria falán.⁹³

⁹³ Balogh Tamás Zoltán saját felvétele. 2017. április 30.

14–21. kép. A Baltazár kúria képeiben: A felső képeken a kőasztal látható, a középső felvételek a Baltazár házról és az erkélyéről készültek, az alsó képeken pedig Horthy Miklós napjainkra már átalakított szobája látható.⁹⁴

⁹⁴ Balogh Tamás Zoltán saját felvétele. 2017. április 30., 2017. május 13. Megjegyzés: A ház elején egy felirat olvasható: II. Kor. XII. 9. „Elég néked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által végeztetik el.”

A ház Baltazár Dezső 1936-ban bekövetkezett halála után fiaira, majd unokáira szállt. A második világháború után a házat államosítani akarták, vagy a T'SZ részévé tették volna, azonban Baltazár Dezső unokái – csodával határos módon – meg tudták őrizni maguknak az épületet. Az viszont tény, hogy a ház idővel romlásnak indult és javításra is szorult, így később 1982-ben megváltak az ingatlantól és eladták azt Barabás Jánosnak – a mostani tulajdonosnak –, aki 1982–1985 között fel is újította. Barabás János megmutatta nekünk a házat, az erkélyt, továbbá azt a kőasztalt, amely máig épségben vészelte át az idők viharait, valamint azt is, hogy hol pihent meg Horthy Miklós a kúriában.

Barabás János vendégszeretetének és barátságának köszönhetően több információval gazdagodott kutatásom. Kijár neki a külön köszönet, hiszen engedélyezte az épületről készült képek, továbbá az általa közölt információk nyilvánosságra hozatalát!

5. Utószó

Végigkísértük Horthy Miklós debreceni diákéveit és betekintést nyerhettünk látogatósainak programjába, illetve a fogadására rendezett ünnepségek részleteibe is.

Szeretném megköszönni édesapámnak, Balogh Lászlónak a segítségét, aki nélkül nem tudtam volna eljutni a kutatási helyszínekhez, édesanyámnak azt, hogy hitt abban, hogy vizsgálataim sikerrel fognak járni. Nagyon köszönöm Barabás Jánosnak, a Baltazár ház tulajdonosának – aki körbevezetett a kúrián –, hogy áldását adta cikkem megjelenéséhez és sok információval tette gazdagabbá a kutatásomat. Meg szeretném köszönni Pál Csabának, aki szintén kutatta ezt a témát, hogy cikkeivel segítséget adott a téma feldolgozásához. Megköszönöm továbbá a Mikrofilmtár munkatársainak, illetve ismételten édesapámnak, hogy Horthy Miklós házáról információval tudtak szolgálni. Valamint végezetül, de nem utolsósorban köszönöm munkáját és segítségét a Méliusz Könyvtár munkatársainak is.

Tamás Zoltán Balogh

Miklós Horthy and Debrecen: The History of the Governor's Studies in Debrecen, and His Visits during His Reign

In my study, which has been written on the basis of books, archival sources and periodicals, you can read about Miklós Horthy's visits to and his student years in Debrecen. During my research, Miklós Horthy's childhood residence was discovered, which was located at today's 8 Péterfia Street. He finished classes 3 and 4 as a fared student of the Debrecen College between 1876 and 1878 and then his father sent him to continue his studies in Sopron.

He returned to the Civic city only as governor: first – as part of his country tour – on April 14, 1920, he visited the city “liberated” by the National Army. Next, on November 6, 1924, he travelled to Debrecen for the opening ceremony of the children's clinic, then on October 17, 1926, to lay the foundation stone of the site for the medical college clinic, and to unveil the statue of István Tisza. The next date is June 3, 1927, when he arrived here for the laying of the foundation stone of the Tisza István University, and on the 10th of June, 1928, for the riding days organized by the Chamber of Agriculture of the Tiszántúl Region and for the inauguration of 80 soldiers. And lastly, on July 1, 1929, he came here to watch the 22nd National Song Contest.

The contemporary press and the Telegraph Office only record the occasions described above as Miklós Horthy's official visits to Debrecen, but he might have returned to our town several times until October 15, 1944, as the governor also visited other villages and towns in Hajdú and Bihar counties.

Finally, I present the Baltazár mansion in Bodaszőlő, which Miklós Horthy visited several times outside the officially registered days.

Források

- 8 Órai Újság 1920. Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. 8 Órai Újság, 6. évf. (1920), 91. sz., 1920. április 15. 1.
- 8 Órai Újság 1924a. A kormányzó a debreceni Tisza szobában. 8 Órai Újság, 10. évf. (1924), 238. sz., 1924. november 9. 7.
- 8 Órai Újság 1924b. Újabb kommunista merényletet leplezett le a budapesti rendőrség. 8 Órai Újság, 10. évf. (1924), 240. sz., 1924. november 12. 3.
- 8 Órai Újság 1926. Leleplezték gróf Tisza István szobrát Debrecenben. 8 Órai Újság, 12. évf. (1926), 237. sz., 1926. október 19. 2.
- Békési 1878. Békési Gyula: Értesítés a Reformátusok Debreczeni Főgymnásiumáról az 1877/8. iskolai évről. Debrecen, 1878. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04984_1877/?pg=0&layout=s (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 16.)
- Budapesti Hírlap, 13. évf. (1893), 151. sz., 1893. június 3. 5. Táviratok: Tiszántúli Református Egyházkerület.
- Budapesti Hírlap 1920. Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. Budapesti Hírlap, 40. évf. (1920), 91. sz., 1920. április 15. 3.
- Budapesti Hírlap, 47. évf. (1927), 106. sz., 1927. május 11. 10. Hírek.
- DEA Debreceni Egyetem elektronikus Archívum
- Debrecen 1872. Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század). Mapire.eu, <http://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C43%2C44&bbox=2407304.0365365692%2C6029700.937911971%2C2407507.968139377%2C6029780.6593438145> (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)
- Debreczeni Független Újság 1920a. Horthy Miklós április közepén jön Debrecenbe. Rendkívüli közgyűlés a kormányzó fogadásának előkészítésére. Debreceni Független Újság, 18. évf. (1920), 70. sz., 1920. április 2.
- Debreczeni Független Újság 1920b. Horthy Miklós április 14-én jön Debrecenbe. A kormányzót államfőhöz méltóan fogadja a város. Debreceni Független Újság, 18. évf. (1920), 75. sz., 1920. április 7.
- Debreczeni Független Újság 1920c. A kormányzó fogadtatásának előkészületei. A kormányzói kabinetiroda távirata. Debreceni Független Újság, 18. évf. (1920), 76. sz., 1920. április 8.
- Debreczeni Független Újság 1920d. Horthy Miklós Debrecenben. A kormányzó fogadásának részletes programja. Debreceni Független Újság, 18. évf. (1920), 78. sz., 1920. április 10.

- Dehír 2012. Felavatták Horthy Miklós emléktábláját a Református Kollégiumban. Dehír.hu, <http://www.dehir.hu/debrecen/felavattak-borthy-miklos-emlektablajat-a-reformatus-kollegiumban/2012/05/19/> (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)
- Egri Népujság 1924. A kormányzó a debreceni gyermekgyógyászati klinika átadásán. Egri Népujság, 41. évf. (1924), 258. sz., 1924. november 8. 2.
- Friss Ujság 1920. A kormányzó Debrecenben. Friss Ujság, 25. évf. (1920), 91. sz., 1920. április 15. 3.
- Géresi 1921. Géresi Kálmán gyászjelentése 1921. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_GA_GP/?pg=281&layout=s (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 9.)
- Géresi 1934. Géresi Kálmánné Osterlamm Olga gyászjelentése 1934. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_GA_GP/?pg=287&layout=s (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 9.)
- Győri 2012. Győri János: Egy elmaradt párbeszéd helyett. A Debreceni Kollégium Baráti Köre elnökének nyilatkozata Horthy Miklós kormányzó emléktáblájának visszaállítása ügyében. vagy.hu, 2012. május 11. http://www.vagy.hu/tartalom/cikkek/2242_egy_elmaradt_parbeszed_helyett (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)
- Horthy 1904. Horthy István gyászjelentése 1904. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_HEP_HZ/?pg=213&layout=s (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 16.)
- Horthy 1990. Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1990.
- Kenderesi Református Egyházközség Keresztelési Anyakönyve 1868.
- Lehár 1993. Lehár Antal: Egy katonatiszt naplója, 1919–1921. In: *História*, 15. (1993) 11. sz. 3–50. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-11/cb02.html> (Az oldal utolsó megtekintése: 2017. július 10.)
- Márk–Jóó (szerk.) 1877. Értesítvény a Reformátusok Debreczeni Főiskolájában a Gymnasium és Tanító-Képezdéről az 1876/7. tanévről. Szerk.: Márk Pál, Jóó István. Debrecen, 1877. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04983_1876/?pg=0&layout=s (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 18.)
- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
- DvT. 34. Városterkép a XVIII. század második feléből.

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 K 428 Magyar Távirati Iroda „könyvomas” hírei 1920–1956. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/
 Magyar Országos Tudósító, 11. évf. (1929), 146. sz., 1929. július 1.
 Napi Hírek, 1928. június 9.; június 10.; 1932. május 16.
- Osterlamm 1890. Osterlamm Ernőné Koller Johanna gyászejtése 1890. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszejentesek_Debreceni-RefKollNagykonyvtara_OA_OEZ/?pg=237&layout=s&query=osterlamm (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 9.)
- Osterlamm 1893. Osterlamm Ernő gyászejtése 1893. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszejentesek_DebreceniRefKollNagykonyvtara_OA_OEZ/?pg=236&layout=s&query=osterlamm (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 9.)
- Pesti Hírlap 1924. A kormányzó engedelmességre inti az ifjúságot. A debreceni gyermekklinika ünnepélyes átadása. Pesti Hírlap, 46. évf. (1924), 236. sz., 1924. november 7. 5.
- Tüdős 1889. A Debreczeni Ref. Főgymnasium Értesítője az 1888–89. iskolai évről. Közzéteszi: Tüdős János. Debrecen, 1889. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_04966_reformatus_fogimnazium_04995_1888/?pg=0&layout=s (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 16.)

Szakirodalom

- Barcza (szerk.) 1988. A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988.
- Bencsik 2007. Bencsik Gábor: Homo monarchicus. Az első 25 év. In: Rubicon, 18. (2007) 180. sz. 55.
- Calamus 1939. Calamus dr. [boldogfalvai Boldisár Kálmán]: Horthy Miklós kormányzó, mint kollégiumi kisdíák. Debreczeni Képes Kalendarium, 39. évf. (1939), 54–58.
- Csathó et al. 1939. Csathó Kálmán, Gulácsy Irén, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Kállay Miklós, Konek Emil, Kornis Gyula, Lukinich Imre, Scholtz Andor, Suhay Imre, Szilágyi László, Zichy Rafealné: Horthy Miklós. Bp., 1939.
- Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája XII.: 1930–1932. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (1995). 319–359.

- Gazdag István: Debrecen történeti kronológia XIX.: 1940. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (2002–2003). 431–446.
- Gazdag István: Debrecen történeti kronológia XX.: 1941. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXX. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (2005). 327–342.
- Gosztonyi 1990. Gosztonyi Péter: A kormányzó, Horthy Miklós. [Bp.], 1990.
- Gosztonyi 1992. Gosztonyi Péter: A kormányzó, Horthy Miklós és az emigráció. [Bp.], 1992.
- Horel 2017. Catherine Horel: Horthy. Bp., 2017.
- Kalavszky–Illésfalvi 2007. B. Kalavszky Györgyi, Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben. [Nagykovács], 2007.
- Leel-Őssy 2000. Leel-Őssy Lóránt: Baltazár Dezső, a püspök. Esztergom, 2000.
- Pál 2009. Pál Csaba: Jegyzetek „a nagy napról”. Horthy Miklós 1926-os debreceni látogatása a korabeli sajtó tükrében. In: Mediárium, 3. (2009) 3–4. sz. 82–97. <http://epa.oszk.hu/01500/01515/00006/pdf/> (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)
- Pál 2010a. Pál Csaba: A kormányzó látogatásai. Cívis korzó, 2010. február 24. 10.
- Pál 2010b. Pál Csaba: Horthy Miklós az egyetemi főépület alapkőletételén. In: Debreceni Disputa, 8. (2010) 4. sz. 25–29.
- Pilch 1929. Pilch Jenő: Horthy Miklós. Bp., 1929.
- Szilágyi–Sáringger 2002. Szilágyi Ágnes Judit, Sáringger János: Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Bp., 2002.
- Turbucz 2014. Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola. Eger, 2014. http://tortenelem.uni-eger.hu/public/uploads/turbucz-horthy-kultusz-vedesreleadott_55423183e9624.pdf (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 16.)
- Vécsey 2010. Vécsey Olivér: A Horthy-család története. [Kecskemét], 2010.
- Wikipedia 1919-es magyar–román háború. https://hu.wikipedia.org/wiki/1919-es_magyar%20%80%93rom%C3%A1n_b%C3%A1bor%C3%BA (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)
- Baltazár Dezső. https://hu.wikipedia.org/wiki/Baltaz%C3%A1r_Dezs%C5%91 (Az oldal utolsó megtekintése: 2017. augusztus 1.)

Boldisár Kálmán. https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldis%C3%A1r_K%C3%A1lm%C3%A1n (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 9.)

Debreceni Egyetem. https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Egyetem (Az oldal utolsó megtekintése: 2017. július 6.)

Debreceni Református Kollégium Baráti Köre. https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Reform%C3%A1tus_Koll%C3%A9gium_Bar%C3%A1ti_K%C3%B6re (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)

Horthy Miklós (kormányzó). [https://hu.wikipedia.org/wiki/Horthy_Mikl%C3%B3s_\(korm%C3%A1nyz%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Horthy_Mikl%C3%B3s_(korm%C3%A1nyz%C3%B3)) (Az oldal utolsó megtekintése: 2018. július 10.)

Hádinger-Hidasi Márk

Bihari történet a Dunántúlról*

„Miért baragszol ifjui bevünkre,
Tanítva, hogy szeretni lébaság?”
(Schiller)

Előszó

Dolgozatomban a Hajdú-Bihar megyei Derecske és a Tolnai megyei Györköny 1945-ben kényszerűségből kezdődött közös történetének kezdeteit tárom fel. Mindkét település érintettjei részéről felmerülhet a kérdés, hogy mennyire ismerik a II. világháború után Györkönyben történtek részleteit. A szakirodalom vonatkozó megállapításaival, a korabeli sajtóból vett idézetekkel, valamint a szemtanú emlékezők hangfelvételen rögzített, majd írásban szerkesztett vallomásaival próbálok meg választ adni.

Történeti bevezetés

Egy újságíró egyszer így fogalmazta meg a Mezőföldi falu történetének lényegét: „A telepítés mindenbolyan a legfontosabb kifejezés Györköny újkori történelmében, csak éppenséggel kétféle kicsengéssel.”¹ Ismerjük a források szomorú közléseit, melyek Tolna megyének a törökök kivonulását és a felszabadító harcokat követő pusztulását ismertetik. Számos, egykor népes település nevét ma már csak dűlőnevekként találjuk a térképeken. Györköny is majdnem erre a sorsra jutott. Valaha népes és módos mezőváros volt, de az 1700-as évek elejére ugyancsak elnéptelenedett. A pusztaságot Meszlényi János telepítette be újból nyugati magyar és hansági német jobbágyokkal. A magyarok elköltöztek, az itt maradt családok mellé szintén német jobbágyok érkeztek több hullámban Németország különböző vidékeiről.² A XVIII. század közepétől 1945-ig Györköny német nemzetiségű falu volt. A demográfiai folyamatok témánkat érintő következményeiről megállapítható, hogy a falu művelhető földjei éppen el tudták tartani a lakosságot, továbbá Györköny idővel túlnépesedett.³ Györköny paraszti társadalma a Horthy-korszakban már olyan modern szociális problémákkal találkozott, melyekből többen a tengerentúlra és a fővárosba való vándorlásban keresték a kiutat. Egy helyi sváb asszony, aki diákkorában a háború előtt családjával Budapestre költözött, így emlékezett:

* A tanulmány a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2018. évi honismereti-helytörténeti pályázatán 3. helyezést elért pályamű átdolgozott változata. A németek és magyarok györkönyi történetét Horváth Sándor gyóni kisgazdának ajánlom.

¹ Ordas 1992. 15.

² Szita 1996.

³ Brunn 2012. 45.

„A '30-as években nagyon szegények voltak falun, nemcsak itt Györkönyben. Hiába volt búza és bor, nem lehetett eladni. A megélhetés megvolt, de szegény volt mindenki, és már nagyon sokan éltek itt a kitelepítés előtt. Édesapám '35-ben Budapestre ment dolgozni készpénzért. Mi '38-ban mentünk utána.”⁴

Derecske szegényparaszti társadalma is a föld- és munkanélküliségből fakadó, egyre komolyabb megélhetési gondokkal küzdött a két világháború közötti években. A tiszántúli agrárproletár létre így emlékezett egy Derecskéről Györkönybe lánykorában került asszony:

„Szegény parasztsaládból valók vagyunk. Apám a Morgó-tanya aratójaként, annak a részeseként a harmadért kapálta a kukoricát. Anyám mosni, vasalni járt a gazdagokhoz, zsidókhoz is, ahol sokan voltak gyerekek, így tudott segíteni apámnak. Szegények voltunk, az biztos, de nem mondhatom azt, hogy rosszul éltünk, mert dolgoztunk.”⁵

Közben helyesen ismerte fel az ellenzéki értelmiség a két világháború közötti időszak millió szegényének szociális terheit. Dicséretes, hogy a Horthy-korszak kockázatos – karriert, jó hírnevet és szabadságot veszélyeztető – fórumán bátran szóltak a magyar társadalmat sújtó problémákról. Sajnálatos azonban, hogy a későbbi kitelepítés végrehajtói számára egyúttal a „svábozás” elméleti alapjait is előkészítették a földdel rendelkező németek és a birtok nélküli vagy törpebirtokos magyarok közötti ellentét kiélezésével. Magát a kitelepítést nemhogy nem elleneztek helyes felismeréseiken nyugvó elveik szerint, hanem támogatták. Pedig a hazai németekre is igaz Vargha Károly – egy másik politikai rendszerben szintén bátor – megállapítása, hogy az ország németiségén belül is jellemzőek voltak a szociális különbségek.⁶ A jómódúnak általánosított magyarországi német közönség is jól ismerte a nélkülözést és a küzdelmeket, hiszen az ő számukra is hasonlóan fontos lett volna a földosztás és bármilyen más, átfogó (pl. közegészségügyi, oktatási) reform korábbi véghezvitele.

Földreform

A Magyar Közlöny 1945. március 18-i, 10. számában jelent meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a földreformról,⁷ melyet később „*demokratikus agrárforradalomként*” is említettek. A magyar belpolitika koalíciós időszakában mérsékeltabb és radikálisabb vélemények szerint képzelték el a földreform megvalósítását. Derecskén a Járási Nemzeti Bizottság már bő egy hónappal a földreform hivatalos kihirdetése előtt szorgalmazta, hogy jöjjenek létre a földigénylő bizottságok a helyi mezőgazdasági dolgozók érdekeinek képviselésére.⁸ A földreform-rendelet megjelenésekor a Dunántúlon még éppen átvonult a front, de a Tiszántúlon már elkezdheték megalakítani a földigénylő bizottságokat.⁹ A rendelet derecskei végrehajtására vonatkozó iratokból idézem: a „*Morgó-pusztát a bizottság*

⁴ P. É. közlése, 2016. A szerző szemtanú emlékezők közreműködésével 2016-ban gyűjtött, hangfelvételen rögzített, később írásban szerkesztett vallomásokat. Köszönet illeti az emlékek megosztásáért és a közlés engedélyezéséért P. É.-t †, Sz. R.-t, Sz. I.-t, B. Zs.-t, H. Zs.-t és P. Á.-t †

⁵ B. Zs. közlése, 2016.

⁶ Vargha 1969. 6.

⁷ Tóth 1993. 51.

⁸ Kovács 1970. 51.

⁹ Uo.

a 600/1945. Me. rendelet 12. § 3. bekezdése és a 46. § 2. bekezdése alapján teljes egészében igénybe kívánja venni.”¹⁰ A Húsz óra c. Sánta-mű és a kisregény alapján forgatott Fábri-film földosztást bemutató jelenetére jellemző izgalmakat idézi fel Gerő János emlékezése: „A nagybirtok, a Morgó elkobzásával mindenki egyetértett. [...] Akadt ugyan egy-két aggódó hang: »mi lesz, ha visszasajönnek az urak?« [...] Még aki félt, az is jelentkezett igénylőnek, mert attól tartott a nagy nyűzség láttán, hogy végül is kimarad az osztásból. A gond inkább az igénybe vehető föld korlátozott mennyisége volt. Akármilyen igazságosan akarták elosztani a nagybirtokokat, előre látni lehetett: sok családnak el kell települnie a faluból, ha újgazda akar lenni. [...] Nem egyszerűen földreform történt, hanem agrárforradalom”.¹¹ Témánk vonatkozásában a magyar belpolitikában végül radikális irányzat győzött: megszűntek a nagybirtokok.¹² A korabeli sajtóban jellemzően kritikátlan, magasztaló hangnemben született cikkek olvashatók, melyek a földreform eredményeit nem szakmai szempontból és nem önmagukban értékelték. Az újságírók inkább az előző korszak és kormányok mulasztásainak fényében, a „grófok és bárók” ellen aratott kárörvendő győzelem mámorában hirdették a szegényparaszток eljövendő reményeit – a pártok eközben pedig az ő szavazataikra, politikai támogatásukra pályáztak: „A magyar földnek ezeket az elesettjeit a demokrácia szabadította fel szomorú sorsukból és a tavaly végrehajtott földreform fejezte be a jobbágyfelszabadítást.”¹³

Egy 1955-ben, Derecskével kapcsolatban írt riportban olvasható, hogy a „szegényparasztság sorsa igazában csak a földosztás után és a szocialista építés megkezdésével vett fordulatot. Akkor [...] születtek olyan munkalehetőségek, amelyek tisztességes megélhetéshez juttatták a szegényparasztságot.”¹⁴ Egy 1947-ben megjelent írás azonban már jóval józanabban értékeli a földreform eredményeit: „Kétségtelen, hogy hazánk történetében nem sok ilyen fordulópont van, mint amit mi megéltünk. [...] A változás legközvetlenebbül parasztságunk legszegényebb rétegét, a földnélkülieket, a nincsteleneket érintette. Ők kapták meg az úri hatalom gazdasági alapját: a földet s nincs többé az az erő, ami kimozdította őket belőle. [...] a telepítés kérdése még a földreformnál is bonyolultabb. A föld jóval kevesebb, semhogy minden települni vágyót ki lehetett volna elégíteni.”¹⁵

Ebből következett, hogy az „országban belüli egyenetlen birtokmegosztás és a nagyszámú igénylő miatt a rendelkezés lehetővé tette azoknak a földigénylőknek az ország más területeire való szervezett áttelepülését is, akiknek igényeit saját lakóhelyükön nem tudták teljesíteni.”¹⁶

A témával foglalkozó szerzők megkülönböztetik az egyéni és a csoportos telepítéseket. Györköny és Derecske közös történetében természetesen az utóbbinak körülményeit kell megvizsgálunk. A csoportos telepítések folyamata a helyi Földigénylő Bizottságok és az Országos Földbirtokrendező Tanács működésével függött össze.¹⁷ Egy 1970-ben megjelent tanulmány szerint Bihar megyében „[...] az összes földigénylők száma 28 223 fő volt, de földet csak 24 326 személy kapott.”¹⁸

Kiderült, hogy helyben és a megyében nem lehet minden igénylőnek földet biztosítani, ezért az ország más területére való áttelepülést ajánlották. A helyi és megyei földosztásból,

¹⁰ Somlyai 1965. 277.

¹¹ Gerő 1980. 7.

¹² Uo.

¹³ Szakáll 1946. 5.

¹⁴ Horváth 1955. 2.

¹⁵ Sz. B. 1947.

¹⁶ Tóth 1993. 52.

¹⁷ Füzes 1990. 15.

¹⁸ Kovács 1970. 51.

az egyéni telepítésből kirekedt, és az elvándorlás kihívásaira vállalkozó családokat késő nyáron és ősszel vonatok szállították a nyugati területekre.¹⁹ Néhány száz család útra ke- lése távoli, kisebb lélekszámú falvak felé helyben jelentős demográfiai változásokat ered- ményezett. A szakirodalom is megemlíti, hogy a csoportos telepítések híre toborzás révén jutott el az érdeklődőkhöz.²⁰ Egy derecskei származású asszony, aki fiatal felnőtt korában érkezett Györkönybe, így emlékszik:

„Mi nem kaptunk földet Derecskén, mert nem volt ott annyi föld. Akkor szegény anyám egyedül volt két nővéremmel, öcsémekkel és velem. Azt mondták, hogy próbáljunk meg eljönni Györkönybe, mert üres ez a falu, nincs, aki etesse a jószágokat. Anyám talán a dobostól tudta meg. Be kellett menni a községházára. Ott lehetett feliratkozni, hogy el akarunk-e jönni vagy nem. Csak azok mentek el, akik akartak, nem volt kötelező.”²¹

A dobolás konkrét emlékét pedig egy Berettyóújfalun született asszony idézi fel, aki Derecskéről került Györkönybe, ahol szintén bihari származású férjével 1947 őszén kötött házasságot:²²

„Amikor a háborúnak vége lett, elmenekültek az uraságok. Elhordták mindent, ott maradt a birtok és az a sok cselédember munka nélkül. Emlékszem, jött a kisdobos. Dobolták, hogy üresen áll egy falu, mert onnét Németországba viszik el a sváb családokat, kitelepítik őket. Mondták, hogy jelent- kezzünk a tanácsbáznak, ha akarunk lakást, és töltsük be a falut.”²³

Az utókor gondolkodója eltöprenghet azon, vajon valóban sikerült-e új életet kezdeni a telepeseknek, és azon, hogy miként lehetett volna helyes és igazságos a földreform vég- rehajtása. A nagybirtokok felosztása végül nem csillapította a földéhséget. A magyar po- litikusok és értelmiségiek akkori megszólalásai alapján azonban egyre nyilvánvalóbb volt, hogy egy bűnösnek ítélt nemzetiség kárán orvosolják majd az évtizedes, talán évszázados sérelmeket és nélkülözéseket olyan politikai intézkedésekkel, melyek az álnaivitás és a megtévesztés mozzanatát sem nélkülözték.

Vertreibung

A második világháború utolsó hónapjaiban tehát már nemcsak a reformok szükségé- ségében volt konszenzus, hanem – a szociáldemokratákat kivéve²⁴ – a hazai németiség kollektív bűnösségének elvével megindokolt kitelepítésében is.²⁵ Érdeemes áttekinteni a korabeli sajtó oldalait: miként tájékozódhatott a közvélemény a németek ügyéről? Elkép- zelhető, hogy a sorsfordító időkben a Szabad Népből közölt Nagy Imre-nyilatkozat is véleményformáló ítélet volt:

„A reakció támasza a svábság. Mi tudjuk, hogy ezeknek kitelepítésével a demokrácia jelentős mér- tékben megerősödik.”²⁶

¹⁹ Somlyai 1965. 73.

²⁰ Tóth 2006. 9.

²¹ B. Zs. közlése, 2016.

²² Györkönyi polgári házassági anyakönyvi másodpéldány. 1947/26. sz. bejegyzés.

²³ Sz. I. közlése, 2016.

²⁴ Tóth 2006. 8.

²⁵ Mayer 2015.

²⁶ [szerző nélkül] 1946. 3.

A demokrácia ellenségeiként is emlegetett nemzetiségi kisebbséggel kapcsolatban pedig megkezdődhetett a történelemhamisítás is, melyet a mai napig komolyan kell vennünk. Nézzük, milyen hírekkel találkozhatott például az az egykori bihari cseléd, aki talán még soha nem találkozott korábban hazai némettel.

„A földreformmal kapcsolatban felvetődött egy olyan kérdés is, amelyet rendeznünk kell: a svábkérdést. [...] A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen. A svábok önmaguk szakították ki magukat az ország testéből [...] A svábokat ki fogjuk telepíteni. Távozzanak! [...] Tiszántúl föld nélküli zsellérei [...] elfoglalhatják a svábok földjeit.”²⁷

Voltak német telepesek, akik annak idején jelképes értelemben „egy batyuval” jöttek vallásüldözés, pazarló fejedelem, járvány vagy éhezés elől (talán felelősségre vonás elől is). Mások pedig valóban a gazdálkodáshoz szükséges tőkével érkeztek, melyet az utódok jó gazdasági érzékkel és makacs kitartással kamatoztatni tudtak.

Akadnak azonban sorok a magyar sajtótörténetben, melyek már nem az újságírás műfaját képviselik: egymással korábban nem ellenségeskedő közösségek iránt mesterségesen táplált félelmekre alapozott gyűlöletkeltő rémhírek. Az uszítás és bűnbakképzés nagyon szomorú tapasztalat, amely természetesen nemcsak a németekkel kapcsolatban történt meg.

„A magyar nép szemében a svábság mindig a szabadság örök ellenségét jelentette. A független és szabad Magyarországon idegen zsandárait, akik mindig készek arra, hogy hátulról döfjenek tört a nemzet testébe. Századokkal ezelőtt már úgy telepítették őket ide, a zsiros, magyar fekete földekre, mint gyarmati népek közé a német hatalomvágy misszionáriusait. [...] A magyarság biztosította népi szabadságukat, ők segítették eltiporni a magyar nép szabadságát. [...] Zsiros, fekete földjük jó lesz a dolgozó magyar parasztságnak. Századokon át éltek bőségben rajta és a magyarságnak hazaárulással fizettek érte. Nemzeti ostobaság volna, ha akár csak egy könnyet is ejtenénk, amikor véleg és örökre elbúcsúznak tőlük.”²⁸

A györkönyi németek elődei is egy elpusztult falu első lakói voltak, újraalapítók: üszkös, mocsaras, magyar katonák által is felégetett tájak pionírjai. Velük, akikről a fenti szerző ír, kezdődött el ismét, és az ő idejüktől folyamatos települések, megyék és ország-részek népességtörténete. Elnéptelenedett, tönkretett vidékek földjét tették ismét művelhetővé. Őket érték ezek a vádak és a történeti igazságot teljesen megtagadó rágalalmazások.

A németek „zsiros, fekete földjére” toborzott magyar földigénylők áttelepülését éppen a kollektív bűnösség alapján kitelepíteni kívánt németek által lakott vidékekre szervezték. Így az a helyzet állt elő, hogy magát a földreformot addig nem lehetett ténylegesen végrehajtani, míg ki nem telepítették az ott lakó németeket. Ez a magyarázata annak, hogy valóságos összefüggés mutatható ki a csoportos telepítések és a Vertreibung között.²⁹ Miként a Vertreibung a kitelepítést, a csoportos telepítést a történetek fényében hitelesebben fejezi ki az összetelepítés vagy rátelepítés.

A magyar kormány kitelepítési akciója nem csupán buzgónak, hanem önkéntesnek is értékelhető, hiszen a potsdami konferencia nem kötelezte nemzetünket a németek elűzésére. Véleményem szerint a székely menekültek sürgető helyzete, a Felvidékről elűzött magyarok érkezése és a telepesek belső migrációja nem csupán oka és kényszerítő ereje a történeteknek, hogy valóban rászorult tömegek számára új életteret teremtsenek és az

²⁷ Kovács Imrét idézte a Szabad Szó, 1945. 04. 10.

²⁸ [szerző nélkül] 1945b. 1.

²⁹ Füzes 1990. 15.

újrakezdés lehetőségét adják meg, hanem az előbbieket ürügyet is szolgáltathattak a német faluközösségek és a paraszti gazdálkodás megtörésére. A történeteken elmélkedőt az előbbi gondolatok megfogalmazására nem az önsajnálát készíti, hanem az az aggodalom, melyet Ordass Lajos is érzett, amikor „*a magyar nemzet öngyilkos lépésének*” nevezte a kitelepítések tervét, „*amelyet ha végrehajtanak, mi magunk fogyatkozunk meg számban és erőben*”.³⁰

Az országos migrációs folyamatok révén érkeztek Györkönybe is a tiszántúli, legfőképpen derecskei telepesek.³¹ Több forrásra kell támaszkodnunk, ha számokat szeretnénk említeni. Brunn szerint az „*első hullámban, 1945-ben 25, majd 1946-ban 185 család érkezett a Hajdú-Bihar megyei Derecskéről a faluba.*”³² Füzes szerint pedig „*már 1945-ben letelepedett 27 derecskei család.*”³³ „*1946 áprilisa végén engedélyezték, hogy Györkönyben, a német nemzetiségű és anyanyelvű lakosság birtokaira rátelepüljön 201 család. Hetven vasúti kocsin április 22-én érkeztek a nagydorogi vasútállomásra. Elhelyezésük másnap kezdődött.*”³⁴

Pusztán a belső migráció vagy a kitelepítés kronológiája alapján sejtethetjük, milyen súlyos következményei lehettek a rátelepítésnek. Az első tragédia akkor történt, amikor 1945 őszen Györkönyt telepesek közelítették meg észak felől szakszerű rendvédelmi felügyelet nélkül. A földreformhoz kapcsolódó ígéretekkel útnak indított magyarok az ő bejövételüket elutasító németekkel találkoztak.³⁵ A telepeseknek csak második próbálkozásra sikerült bejutniuk a községbe.³⁶ A két település közös történetének egyik legszomorúbb emléke a fenti esemény, mert a falu határában 1945. november 7-én történeteknek halálos áldozata is volt. Az egyik felfegyverkezett györkönyi lakost, a 27 éves Pámer Ádámot lelőtte a megjelent rendőr.³⁷ Nem először és nem utoljára említhetjük tragédia okaként, hogy a közigazgatás magára hagyta a faluközösséget. A belső migrációs folyamatok országos vonatkozásában általánosan a szervezetlenség a legfájdalmasabb tapasztalat.³⁸

Az alábbiakban egy Györkönyből Baranyába elszármazott német asszony emlékeit közlöm. Az ő családja Hádinger, elődei a XVIII. századi újraelapítás éveiben érkeztek a faluba, nagyapja generációjáig hagyományosan mind földművesek (Bauer) voltak. Édesapja azonban már kőműves segédként próbált boldogulni, az emlékező testvérei is mesterséget tanultak. A sokgyermekes családfőt a válságokat megélt építőipar proletárjaként kiköltöztették, majd rövid időre Mucsi községbe internálták. Hádingeréket végül nem telepítették ki Németországba, visszaköltöztek házukba. Idézem a gyermekkori emlékeket:

„*A házukba derecskeiek jöttek. Mindent ott kellett hagyni, ami egy parasztházban van, nagyon megrázó dolog volt. Minket egy másik házhoz telepítettek. Nem volt mit enni, nem egyszer éheztem gyerekkoromban. Édesanyám mondta a hivatalban, hogy a tehenünket is ott kellett hagyni a telepesnek, nem tudunk fejni. Mehetünk hát vissza minden nap a saját tehenünkönkre. A mi telepesaink mentek el először Györkönyből. Talán belefáradtak abba, hogy édesanyám mindig ment igényelni fél liter tejet.*”³⁹

³⁰ Seewann 2013. 90.

³¹ Brunn 2012. 89–90.

³² Uo.

³³ Füzes 1986. 751.

³⁴ Füzes 1990. 31.

³⁵ Brunn 2012. 89–90.

³⁶ Füzes 1990. 28.

³⁷ Györkönyi polgári halotti anyakönyvi másodpéldány, 1945/44. sz. bejegyzés.

³⁸ Ordas 1992. 46.

³⁹ H. Zs. közlése, 2016.

Hogyan emlékeznek a derecskei szemtanúk? Az alábbiakban a már idézett bihari származású asszony idézi fel az eseményeket.

„Húsvét volt akkor, áprilisban történt. Ki volt tűzve az időpont, a vonat be volt állítva. Húsvét másnapján el is indultunk Derecskéről. Amikor aztán ideértünk Nagydorogra, három napig ott álltunk családok, gyerekekkel. Napokig senki nem szólt semmit, hogy mi lesz velünk. Vízért be kellett jönni a faluba, nem volt élelmünk sem. Végül megbeszéltük, hogy megnézzük már ezt a falut, hogy hova is megyünk, vagy megyünk-e egyáltalán. Mikor beértünk, csendes esős idő volt, nagy sárba, vízbe mentünk befelé. Nádfeleles parasztházakat láttunk, állatokat, a kapuk nyitva voltak, kocsik jöttek-mentek megrakva, de hát mi fel se fogtuk azt... Azokat a svábokat éppen akkor vitték el kéfele, amikor mentünk hozzájuk. Én ezt a napot halálomig nem felejttem el! Ott állt kinn a kocsi a ruhájjal, holmijukkal, és fogták a kaput, oszlopot, sirtak, könyörögtek... És én annyira megijedtem, hogy mondtam, nem tudok itt maradni. Nem erről volt szó Derecskén. Arról volt szó, hogy üres faluba jövünk, nem egy telt faluba! Nagyon jól emlékszem, már 17 éves voltam. Így kerülünk mi ide Györkönybe '46 áprilisában.”⁴⁰

Miként írta meg a sajtó az eseményeket? Igen kevés kivétellel a telepések „mellé” álltak az újságírók: természetesen nem kiállásról, valódi támogatásról van szó, hanem a németek és magyarok közötti feszültség állandósításáról. Jogosan fogalmazták meg az egykori cseledek rendezetlen szociális helyzetét, a németeken elkövetett igazságtalanságról azonban hallgattak.

„Különösen borzalmas állapotok uralkodnak a hitlerista Basch »vezér« egykori birodalmában: Bonyhádon, Tolna és Baranya falvaiban. Szulok, Györköny, Büssü magyarjai sokat tudnának mesélni.”⁴¹

A Baschra való utalás a Magyarországot hazájának tekintő németek számára is fájdalom emlékeket idézi, és hatásvadász módon a Volksbund-nagygyűlés földrajzi közelségére céloz.

„A legtöbb sváb faluban úgy élnek a telepések, mint a tenger szerencsétlen utasai, akiket semmi nélkül vetett idegen partokra, ellenséges emberek közé a sorsuk. Két éve vújja már Györkönyben is elkecseregett harcát a Vas megyéből és Derecskéről idetelepült 300 család. De eddig eredménytelen maradt minden erőfeszítésük, hogy gyökeret verjenek a termékeny magyar földben. [...] többen már feladták az egyenlőtlen harcot s visszatértek a falujukba, a szívósabbak pedig ébren és rongyosan várják sorsuk jobbrafordulását.”⁴²

A telepések valóban „a tenger szerencsétlen utasai” lettek, akik azonban a végrehajtás bárkájából estek ki, és akik az ígéreteket megfogalmazó pártok gondviselését nélkülözték. Egy újságíró szinte szabadkozással kezdte cikkét:

„[...] sokan azt hiszik, hogy a telepések agyonnépszerűsített ügyét országunk közigazgatása teljes erővel segíti. Pedig a valóság más. [...] Koplalnak a telepések a falu határában. Már több mint egy hónapja eljöttek [...] Bihar megyéből.”⁴³

Megállapítható, hogy sajnós az álnaiv riportszerűség is jellemzi a korabeli sajtót, hiszen valóban éhezhetek a telepések, de nem a németek miatt. Ugyanakkor érthető, hogy a kor krónikásai nem a rendszer hibáit tárták fel. A végrehajtás felelőtlen döntései nem csak a németek, hanem a magyarok számára is nyomorúságot hoztak, mert a halogatott, végre

⁴⁰ Sz. I. közlése, 2016.

⁴¹ Csatár 1945. 3.

⁴² Puszta 1947. 4.

⁴³ [szerző nélkül] 1945d. Szabad Nép, 1945. 11. 23. 2.

rendeletben kihirdetett általános földreform heves igyekezetében lehetetlenül rövid időn belül akartak történelmi igazságot tenni. Egy györkönyi emlékezés szerint volt telepes, aki nem pusztán büntudatot érzett a helyzet miatt, hanem saját sorsában is csapást vélt felfedezni.

„Itt szemben fiatal telepesek laktak. Az asszony állapotos volt. Itt szült, és a kisgyerek meghalt. Azt mondta az asszony: »Ez isten büntetése, mert becsaptak minket!« Később elmentek innen.»⁴⁴

A gyászoló és a háborús romokban lévő országot nehezebb egymás ellenségeivé tett emberekkel újjáépíteni.⁴⁵ Nem lehet mentséggként értelmezni Komanovics progresszív, de felelősséget hátrító megállapítását, amelyben a koalíciós viszonyokra, kényszerűségből lett kompromisszumokra, a telepítések európai gyakorlatára hivatkozik.⁴⁶ 1993-ban Tóth már az igazságot írhatta meg: a problémákat az ellenőrizetlenség, felkészületlenség és türelmetlenség idézte elő.⁴⁷ A szinte anarchisztikus káosz mindkét fél számára méltatlan következményeit egy györkönyi német asszony kisgyermekként a következőképpen élte át:

„Tudni kell a derecskei telepesekről, hogy azokban az időkben rengetegen voltak Györkönyben. Ők mondták, hogy még Derecskén azt állították, a Dunántúlon üresek a házak, és már éhesek a jószágok, úgy induljanak útra. Mese volt, félrevezették őket, mert amikor ideérkeztek, szembesültek vele, hogy még tart a kitelepítés, nem volt üres a falu! A svábok elszállítására csak később volt. A nagyszülői házba is, ahol felnőttem, telepes költözött be. Ő egy idő után megüzente nekünk (mert bujdosunk), hogy ő elmegy a házból, és nem zárja be, nehogy úgy tűnjön, mi vagy a nagyszülők betörtünk oda. Menjünk vissza, üzenték, elmennek, mert ők nem így képzeltek ezt az egészet. Nagybátyám megnézte a házat, ami valóban nyitva volt, de már minden valamire való dolgot kipakoltak belőle. Nem tudjuk, kik tették. Nagyszüleim fogták a kis megtakarított pénzüket, és visszavették tőle a házat. A telepes pedig visszament Derecskére azokkal együtt, akik csak meghúzódni tudtak valából, mert ők sem erre számítottak. Nem sokan maradtak, nem érezték Györkönyt szülőfalujuknak.»⁴⁸

A csoportos telepítés más természetű problémáját Füzes elemezte. Feltárta a magyar telepesek és német gazdák közötti nyilvánvaló különbségeket, melyek a gazdálkodói életmódban, szemléletben és hagyományokban mutatkoztak meg.⁴⁹ A németiség(e) iránt leginkább elfogult kutató sem állíthatja, hogy a német „Bauer” bárkinél méltóbb művelője lehet a magyar földnek. A földdel rendelkező német parasztgazda és a földnélküli magyar szegényparaszt közötti lényegi különbséget a gazdálkodói önállóság kérdésében tudjuk igazságosan megragadni amellet, hogy nyíltan szembenézünk annak emlékével is, hogy több telepes felelőtlenül kezdte meg új életét a Dunántúlon, illetve a viszonylagos györkönyi jólétben eltöltött rövid időt követően visszatért Hajdú-Bihar megyébe.⁵⁰ Később a beszolgáltatási kényszer természetesen a termelői múlttal nem rendelkező telepeseket sem kímélte.⁵¹ Keserűséggel, de megértéssel emlékezett vissza egy német nemzetiségű szemtanú:

⁴⁴ P. Á. közlése, 2016.

⁴⁵ Tóth 2006. 12.

⁴⁶ Komanovics 1978. 561.

⁴⁷ Tóth 1993. 84.

⁴⁸ Sz. R. közlése, 2016.

⁴⁹ Füzes 1990. 65.

⁵⁰ Tóth 2006. 9.

⁵¹ Földeáki 1973.

„A telepesek nem gondoltak arra, hogy ugyanúgy keményen kell dolgozni Györkönyben, mint amikor cselédek voltak az uraságnál. A valamikori birtoknál az intéző megmondta nekik az aznapi munkát. Ők is reggeltől estig dolgoztak, de a paraszti munkát érteni is kell. Szomorú egy helyzet volt.”⁵²

Arról is van emlékünkhöz, hogy a kezdetekben miként sikerült embernek maradni. Voltak telepesek, akik érdemben tudtak segíteni – például étel elkészítésével és eljuttatásával – a kitelepítés által sújtott családoknak.⁵³ A németek és magyarok kényszerű találkozásáról pedig az alábbiak is megjelentek 1947-ben: *„a telepítési politika nem volt tekintettel arra, hogy azonos jellegű életmódjukhoz viszonyítva ne kelljen számukra vadidegen helyzettel megbarátkozniuk. [...] A telepítés több, kevesebb sikertelenségének itt és az esztelen rátelepítés politikájában kell keresni a kulcsát. [...] ennek a rátelepítésnek kínos következményei vannak. Az új tulajdonos együtt lakik a régivel állandó gyűlölködésben, ellenségeskedésben.”⁵⁴*

Brunn falumonográfiájának ide vonatkozó fejezetét az összetelepítés tragikus következményeivel fejezi be.⁵⁵ Tudjuk, hogy gyakoriak voltak az egymást ért szidalmazások, bántalmazások és verekedések. 1949. december 7-én gyilkosság történt a faluban. Az anyai részéről német származású Sándi Istvánt egy kocsmai konfliktust követően szíven szúrták. A györkönyi polgári halotti anyakönyvben is gyilkosságot írtak halálokként.⁵⁶

Megbékélés

Györkönyben a helyi németek, a tiszántúli magyarok és a lakosságcsere révén Felvidékről érkezett magyarok együtt találkoztak az új faluközösség életét mérgező súlyos problémákkal: idegenkedés, neheztelés egymásra, harag és bosszúvágy, valamint a közös faluban való gazdálkodást megnehezítő egyéb akadályok. Nem feltételezhető eredendő gyűlölködés magyarok és németek között, az egymás iránti harag és neheztelés felelőse és okozója az akkori magyar közigazgatás, értelmiség és újságírás: a megbékéléshez vezető utat is nélkülük kellett megkeresni és végigjárni. Mik nehezítették ezt a hosszú utat? Először is az elemi, feltétel nélküli ellenszenv. A fiatalabb korosztály is követte kezdetben a felnőttek példáját: tudjuk például, hogy a telepesek „sváboztak”, a derecskeiek csúfneve pedig a „csángó” volt.⁵⁷ Mégis kiderült idővel, hogy az ifjúság „felelőtlensége”, „bolondsága” és „szófogadatlansága” segít majd a képtelen helyzeten úrrá lenni. Az ifjak kíváncsisága, egymás iránti vonzalma győzelmet aratott a származás miatti elutasítás felett, és hamarosan elérkezett a vegyes házasságkötések időszaka.⁵⁸ Jóllehet a későbbi nagyüzemi mezőgazdálkodás közös munkára is kényszerítette a németeket és a magyarokat, sajnos az egymásra való neheztelés a következő nemzedékek, a mai lakosok körében sem szűnt meg egészen. A Kádár-korszak riportere az alábbiakat tudósította derűsen:

„A nemzetiségi ellentétek régen eltűntek, a legények csak azt nézik, milyen csinos a lány, nem azt, milyen altatódalt dúdoltak neki annak idején. A bibariak picit megtanultak németül, a német újkéűak alaposan megtanultak magyarul.”⁵⁹

⁵² Sz. R. közlése, 2016.

⁵³ Brunn 2012. 91–92.

⁵⁴ Sz. B. 1947.

⁵⁵ Brunn 2012. 100.

⁵⁶ Györkönyi polgári halotti anyakönyvi másodpéldány 1949/40. sz. bejegyzés.

⁵⁷ Brunn 2012. 100.

⁵⁸ Brunn 2010. 455.

⁵⁹ Földeáki 1973. 12.

Szépített a valóságon a riporter, részben mégis elismerhető az igaza: a múlt idő pozitív irányú változást hozott. Az idősebb őslakosok néha még ezután is helyi sváb nyelven folytatták a magyar szóval megkezdett utcai beszélgetést, ha derecskeiek mentek el a közelükben. A györkönyiek talán nem gondolták volna a magyarokról, hogy képesek megtanulni a szőlőművelést. A derecskeiek pedig talán bezárkózott, komor, munkamániás, mulatásra és a lazításra képtelen népnek hitték a györkönyi németiséget. Sokan beláthatták azóta, hogy tévedtek. Talán más, Derecskéről elszármazott szemtanú és utód is hasonlóképpen összegzi a Tolna megyei új életet:

„Idővel meg is voltunk szépen, nem volt az a gyűlölködés, mert csak maradtak a faluban svábok, például akik elbújtak. Aztán a fiatalok kezdtek összegönni. Úgy összeismerkedtünk, hogy sváb lányok is féltékenyek lettek a magyar lányokra! Táncoltunk a német legényekkel, hát így kezdődött később a vegyes házasság. Aztán helyre vergődöttünk, már nem panaszkodtam, mert úgy éreztem, hogy itthon vagyok. Nekem nem volt újság a parasztmunka, sokat dolgoztam a sváb asszonyokkal Györkönyben. Mindenhez jutottunk, csak meg kellett érte dolgozni.”⁶⁰

Arra a kérdésemre pedig, hogy haragszik-e a derecskeiekre, a sokgyermekes szegény családból származó német asszony így felelt:

„Nem! Hát micsoda hívő lennék, ha én haragot bordanék magamban?! Ez már mind a múlté. Megtörtént, hála Istennek túl vagyunk rajta. Nem úgy élünk ma.”⁶¹

⁶⁰ Sz. I. közlése, 2016.

⁶¹ H. Zs. közlése, 2016.

Márk Hádinger-Hidasi

Bihar Story from Transdanubia

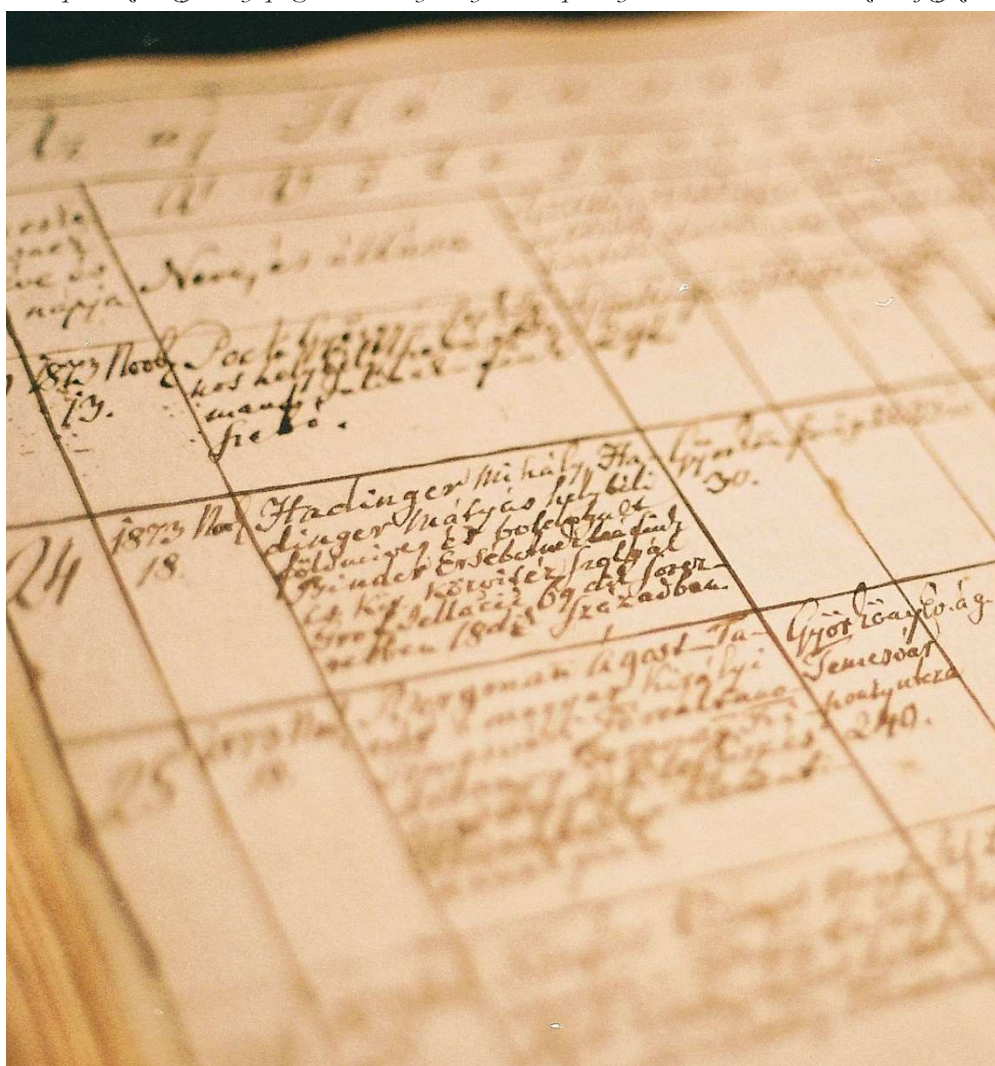
A joint episode of a town in Hajdú-Bihar County and a village in Tolna county was written in Hungarian history of the 20th century. The politicians of the post-war coalition period began to write the story, the completion of which was very much urged by the expectations of the masses, the irresponsible promise of a carefree new life, a feverish campaign, and perhaps a compulsion resulting from being a war loser. In the history of Derecske and Györköny, the common chapter was forced by internal migration processes that started in 1945 resulting from the land reform and the relocation of the Hungarian Germans in close connection with it.

I have tried to explore the events so that we could remember, together with the people of the Tiszántúl Region, to what had happened. In quest of finding the truth, I have called not only the press articles of the time and literature for help, but also the memories of those who directly lived through the events. The bitter consequences of the political decisions of that time were shared by settled Hungarians and indigenous Germans.

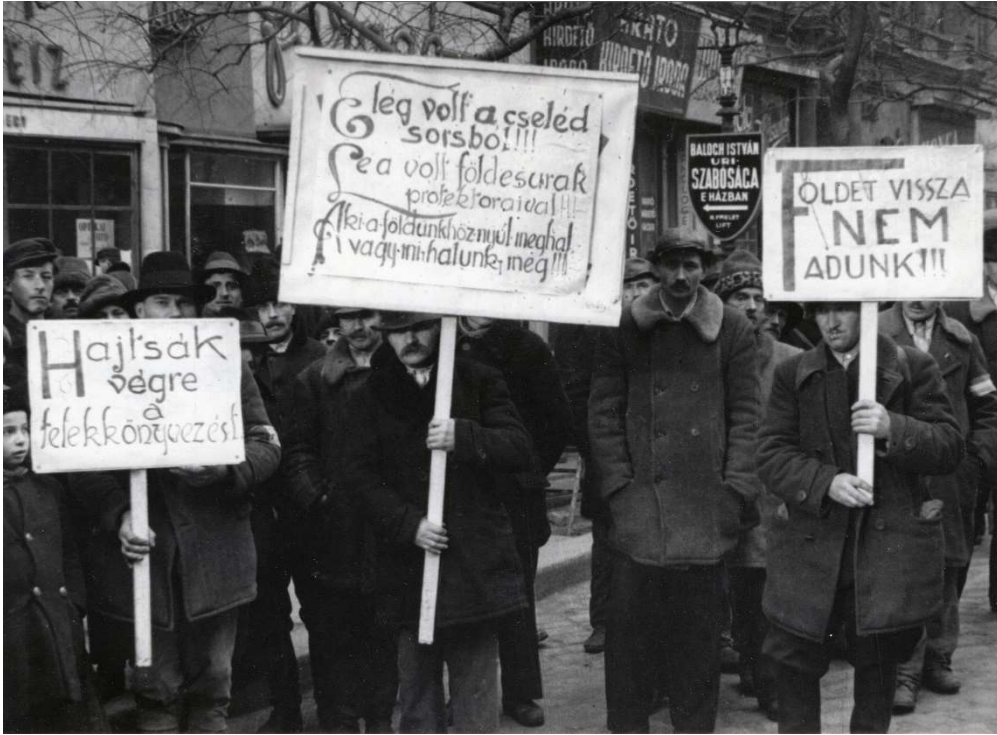
Melléklet

Fogy. név	A halál ideje (év, hó, nap)	Az elhunyt korának (év)	Az elhalt				A halál oka	A halál helye	A halál ideje	A halál helye
			születési helye	születési ideje	születési ideje	születési ideje				
	1847 1848 18	1847 1848 11.								
	1848 1849 10	1848 1849 10	Pámer Adám Győrköny	1848 1849 10						

1. kép. Részlet a győrkönyvi polgári halotti anyakönyvi másodpéldányból: Pámer Adám halálzási bejegyzése.

2. kép. Részlet a győrkönyvi evangélikus anyakönyvből. Hádinger Mihály, a szerző egyenes ági felmenői között az utolsó földműves családfő házasságkötése. Az ő fia Hádinger György kőműves. A szerző felvétele.

3. kép. Bauer Sándor földosztásért felvonulókát ábrázoló felvétele, 1946. (Forrás: Fortepan.)

4. kép. Bauer Sándor németek kitelepítését ábrázoló felvétele, 1946. (Forrás: Fortepan.)

5. kép. Műút Györköny és Nagydorog között. A helyiek Kövesútnak hívják. A szomszéd község vasútállomásáról érkező derecskei telepések ezen az úton érkeztek a faluba. A kitelepített németeket ugyanezen az úton kísérték át a szerelvényekhez. Lázár Ervin Keserűfű c. novellája is utal erre az útra. A szerző felvétele.

Források

Anyakönyvek

Györkönyi polgári anyakönyvi másodpéldányok. Online: familysearch.com

Oral History

B. Zs. közlése, 2016.

H. Zs. közlése, 2016.

P. Á. közlése, 2016.

P. É. közlése, 2016.

Sz. I. közlése, 2016.

Sz. R. közlése, 2016.

Sajtóforrások

- [szerző nélkül] 1945a. „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen”. Szabad Szó, 47. évf. (1945), 12. sz., 1945. április 10.
- [szerző nélkül] 1945b. Sváb hazaárulók. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 20. sz., 1945. április 18. 1.
Fegyverrel, fokossal, fejszével harcol a svábság a magyar telepesek ellen. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 188. sz., 1945. november 11.
- [szerző nélkül] 1945d. „...mind igaz fasiszta ember”. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 198. sz., 1945. november 23. 2.
- Csatár 1945. Csatár Imre: Gyökeres megoldást követelünk a sváb-kérdésben. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 197. sz., 1945. november 22. 3.
- [szerző nélkül] 1946. „A svábság kitelepítésével a demokrácia erősödik”. Szabad Nép, 4. évf. (1946), 20. sz., 1946. január 24. 3.
„A telepítés körüli bajokat a német lakosság kitelepítésének felfüggesztése okozta”. Új Dunántúl, 4. évf. (1947), 21. sz., 1947. január 26.

- Hogyan harcoljunk a svábok ellen? Szabad Szó, 49. évf. (1947), 134. sz., 1947. június 15.
- K. Balog János: Múltunkból. Tolna Megyei Népujság, 36. évf. (1986), 198. sz., 1986. augusztus 23.
- Földeáki 1973. Földeáki Béla: A zárszámadás: közügy. Szabad Föld, 29. évf. (1973), 7. sz., 1973. február 18. 12–13.
- Gerő János: Vallomás a szülőföldről. Népszava, 101. évf. (1973), 301. sz., 1973. december 24. 19.
- Gerő 1980. Gerő János: Legendás napok. Népszava, 108. évf. (1980), 63. sz., 1980. március 15. 6–7.
- Horváth 1955. Horváth József: A derecskei szegényparasztok helyzete. Szabad Nép, 13. évf. (1955), 23. sz., 1955. január 24. 2.
- Mayer 2015. Mayer István: A magyarországi németek elhurcolásáról és kitelepítéséről. <http://www.zentrum.hu/hu/2018/01/a-magyarorszag-i-nemetek-elhurcolasarol-es-kitelepiteserol-2/> (Utolsó letöltés: 2018. december 1.)
- Pusztza 1947. Pusztza György: Hallatlan pazarlás és feketézés a Földalap gabonájával Györköny községben. Szabad Föld, 3. évf. (1947), 45. sz., 1947. november 9. 4.
- Szakáll 1946. Szakáll Pál: A parasztság helyzete 1848 után. Szabad Föld, 2. évf. (1946), 25. sz., 1946. június 23. 5.
- Sz. B. 1947. Telepesek harca a földért és az életért. Szabad Szó, 49. évf. (1947), 134. sz., 1947. június 15.
- Vargha 1969. Vargha Károly: Hazai németiségünk. Dunántúli Napló, 26. évf. (1969), 95. sz., 1969. április 27. 6.

Szakirodalom

- Brunn 2010. Brunn János: Fejezetek Györköny történetéből (1945–1985). In: Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet. Szerk.: Dobos Gyula. Szekszárd, (2010). (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 13.) 343–479.
- Brunn 2012. Brunn János: Györköny. Egy falu a történelem sodrában. Györköny, 2012.
- Füzes 1986. Füzes Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Dél-Kelet Dunántúlon 1941 és 1949 között. In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1985–1986. Szerk.: Szita László. Pécs, (1986). 715–772.

- Füzes 1990. Füzes Miklós: Forgószél. Be- és kitelepítések Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között. Tanulmány és interjúkötet. Pécs, 1990.
- Gunst Péter: A paraszti életforma a XX. század első felében. In: Agrártörténeti Szemle, 27. (1985) 3–4. sz. 491–565.
- Komanovics 1978. Komanovics József: A hazai németiség helyzetét szabályozó rendelkezések és ezek végrehajtása a felszabadulást követő években (1945–1950). In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1978. Szerk.: Szita László. Pécs, (1979). 559–568.
- Kovács 1970. Kovács Béla: Agrárforradalom Hajdú és Bihar megyében. In: Alföld, 21. (1970) 3. sz. 43–54.
- Ordas 1992. Ordas Iván: Györköny – egy újságíró szemével. Györköny, 1992.
- Seewann 2013. Gerhard Seewann: A magyarországi németek történetének vázlatos áttekintése. Hitel, 26. (2013) 8. sz. 84–92.
- Somlyai 1965. M. Somlyai Magda: Iratok a földreformról. In: Földreform 1945. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. Szerk.: Jenei Károly, Szabó Ferenc, Hársfalvi Péter. Bp., 1965. 155–524.
- Szenyéri Zoltán: A Tolna megyei németek sorsa a betelepítéskéntől napjainkig. In: Földrajzi értesítő, 47. (1998) 2. sz. 261–277.
- Szita 1996. Szita László: A lutheránus németiség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In: Tanulmányok. Telepítés-, település-, családtörténet, megtorlás '57-ben, egészségügy, források. Szerk.: Dobos Gyula. Szekszárd, (1996). (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 5.) 5–163.
- Tóth 1993. Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993.
- Tóth 2006. Tóth Ágnes: A svábok kiűzése, internálása, 1945. In: História, 28. (2006) 4. sz. 8–12.

Szilvássy Zoltán

**A magyar békeküldöttség naplója
Neuilly – Versailles – Budapest (1920)**

2020. június 4-én lesz a trianoni békediktátum aláírásának 100. évfordulója, melynek következtében számos Trianon kérdéskörével foglalkozó tudományos munka jelenik meg. Sajnálatos módon, a magyar békeküldöttség csupán a békekonferencia megnyitása után egy évvel érkezett meg Párizsba, melynek oka a két forradalom Magyarországon. Ehhez hozzájárult az a körülmény is, hogy csak 1920 elejére volt az antant által elismert, legitim módon megválasztott kormánya az országnak, Simonyi-Semadam Sándor vezetésével, amellyel aláírathatta a békeszerződést. Az antanthatalmak és Magyarország közötti béketárgyalások meglehetősen későn, 1920. január 8-án indultak meg Neuillyben, Párizs külvárosában. A magyar delegációnak 1920. január 15-én átadott békeszerződés feltételei és az azt alkotó 364 cikkely a legkisebb mértékben sem módosult a Londonban és San Remóban folytatott későbbi tárgyalások során egészen 1920. május 6-i dátummal ellátott végleges változatig. A békefeltételek korábbi szövegváltozatához képest semmiféle határváltoztatási módosítás nem történt a végleges békeszerződésnek ismert és publikált változatában. Ezért nevezhető diktátumnak a trianoni békeszerződés.¹ Következésképpen, a magyar békeküldöttség már semmit sem tehetett az ország területi megcsonkítása ellen. Ennek a történelmi légkörnek a világába kalauzolja el az olvasót a magyar békeküldöttség naplója.

A naplók szövegének közlését megelőzően Zeidler Miklós történész foglalta össze kronológiai sorrendben az összeomlástól a békeszerződés aláírásáig terjedő történelmi időszakot.

A béketárgyalásokra való felkészülés Magyarországon már a katonai összeomlás előtt, 1918. október elején megkezdődött, s a munkában számos szakértő és politikus is részt vett. Az előkészítő munkálatok 1919 őszén vettek nagyobb lendületet, majd amikor a magyar kormány 1919. december elején meghívást kapott a békekonferenciára, megtörtént a Párizsba küldendő delegátusok kiválogatása is.²

A békedelegáció előkészületeinek tevékenységét óriási érdeklődéssel kísérte a közvélemény, a sajtó pedig részletesen beszámolt erről. A naplókából kiderül, hogy a közhangulat és a delegáció utazása körüli bonyodalmak arra utaltak, hogy a magyar küldöttségnek nemcsak álláspontja elfogadtatásáért kell majd megküzdenie, hanem tevékenységének körülménye is megpróbáltatásokkal teli lesz, annak ellenére, hogy technikai és szakmai szempontból maga a delegáció alaposan felkészült az útra.

A történelmi tényeket illetően, a magyar küldöttség 1920. január 7-én érkezett meg Neuilly-be, ahol a Madridi kastélyban szállásolták el őket szigorú rendőri őrizet alatt. Egyedül a küldöttség vezetőjének, a 74 éves Apponyi Albertnek engedték meg korára való tekintettel, hogy egy rendőrfelügyelő kíséretében egészségügyi sétát tehessen. A magyar küldöttség megbízólevelével együtt nyolc jegyzéket nyújtott át a konferencia elnökének, mely jegyzékek nagyon sok adatot és térképet tartalmaztak. Ezek az adatok arra

¹ Eördögh 2000. 84.

² Zeidler 2017. 7.

szolgáltak, hogy egyfelől elhárítsák azt a felelősséget, amellyel az antanthatalmak Magyarországot a háború kirobbantásáért vádolták, másrészt pedig az ország területi egysége és épsége fenntartásának szükségességét bizonyították.³

A naplók szövegével ellentétben a valóság az, hogy a január 16-i Apponyi-beszéd valójában egy nyelven (franciául) hangzott el, amelynek egyes fejezeteit az idős politikus röviden összefoglalta angolul, majd a végén néhány mondatot szólt olaszul. Ez természetesen nem kisebbiti a gróf nyelvtudását vagy szónoki képességeit, mindössze árnyalja a képet. Ezt Ablonczy Balázs, a korszak jeles kutatója a következőképpen értékeli: „*Apponyi beszédének aránytalan felnagytítása későbbi korokból származik. Az 1921 után kormányzó Bethlen Istvánnak komoly érdeke fűződött abhoz, hogy a magyar politika »grand old man«-jét, a legitimizmus egyik vezéralakját már életében emlékművé stilizálja és kiiktassa a közéletből.*”⁴

A Csáky- és Wettstein-naplók szövegét érdemes MacMillan írásával összehasonlítani az aláírás helyszínének leírása végett. Margaret MacMillan: *Béketeremtők* című könyvében azt írja, hogy a magyarok a békeszerződést rövid ceremónia keretében a Quai d’Orsay-n írták alá a Kis-Trianon kastélyban.⁵ Az író azonban téved az aláírás helyszínét illetően, mivel állításával ellentétben nem a versailles-i Kis-Trianon-palotában, hanem a Nagy-Trianon palotában írták alá a békeszerződést.

A naplók tudósítanak arról, hogy a magyar kormány képviselőjében Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter, illetve Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri rangot viselő diplomata látta el kézjeggyel a békeszerződést.

A Wettstein-napló és a Csáky-napló, valamint más korabeli források megvilágítják a szövegek keletkezésének történetét, és magyarázatot adnak a helyenként igen jelentős eltérések okaira is. Wettstein János követségi tanácsos 1920 áprilisában látott hozzá a napló összeállításához a béke delegáció titkárságán vezetett feljegyzések alapján. A napló elkészítésére feltehetőleg Teleki Pál adott utasítást, aki már korábban is azt tervezte, hogy nagyszabású forráskiadványban mutassa be a béke delegáció tevékenységét a hazai és a külföldi közönségnek, s ehhez szüksége volt egy megbízható időrendi útmutatóra.⁶

Uzonyi Anita az ujkor.hu weboldalon – Zeidler Miklós elemzésével összefüggésben – így ír a naplókról: „*Az első nagyobb szerkezeti egység tárgya a magyar béke delegáció tevékenysége. Ezen belül kitér az előzményekre, miszerint milyen körülmények között vált vesztes országgá Magyarország (az Osztrák-Magyar-Monarchia összeomlása, a Forradalmi Kormányzótanács stb.) illetve, hogy a delegáció tagjai milyen feladatokat láttak el Párizsban és hogyan került sor a béke aláírására. A második – legnagyobb – szerkezeti egységben láthatjuk részleteiben a naplót. A Csáky-naplón túlmenően újabb forrás került a kutatók kezébe, mégpedig a Wettstein János hagyatékából kikerülő jegyzékek gyűjteménye.*”⁷

Az internetes történelmi portálon megjelent rövid naplóelemzés rámutat a forráskiadvány jelentőségére a téma kutatói számára, amely különös figyelmet válthat ki a szakmai közönségen kívüli olvasó részéről is.

³ Raffay 1990. 113.

⁴ Ablonczy 2015. 63.

⁵ MacMillan 2005. 332.

⁶ A magyar békeküldöttség naplója, i. m. 9.

⁷ Uzonyi 2018.

Kitekintésképpen megemlítem, hogy Bryan Cartledge: Trianon egy angol szemével című könyvében utal a Párizs környéki békeszerződések hiányosságaira, amelyet Sir Eyre Crowe, a brit delegáció vezető tisztviselője az alábbi állásfoglalásában fejez ki:

„Mi a konferencia területi bizottságaiban egy percre sem tételeztük fel, hogy ajánlásaink abszolút véglegesek. Ezért, azután hajlottunk arra, hogy elfogadjunk kompromisszumokat, sőt támogassunk olyan döntéseket, amelyekkel kapcsolatban bizást reméltük, hogy nem kerülnek elfogadásra. Ha már a kezdettől fogva ismeretes lett volna, hogy nem kerül sor tárgyalásokra az ellenséggel, akkor a békeszerződés számos, kevésbé ésszerű záradéka minden bizonnyal nem került volna abba bele.”⁸

Sir Eyre Crowe szavai a naplók szövegvizsgálatával összefüggően kiválóan tükrözik a békeszerződések súlyos igazságtalanságait és a veszélyt egy újabb háború kirobbanására.

A Csáky- és a Wettstein-naplók napi szinten tudósítanak a békedelegáció tevékenységéről, így könnyen nyomon követhetőek az események. A naplók nyelve egyszerű, könnyen érthető, olvasható, így a nem szakértő olvasók számára sem unalmasak.

A Csáky-napló tudósítása az 1920. június 4-i békeszerződés aláírásáról:

„Ma délután 4:15-kor a magyar küldöttek, dr. Benárd Ákos (Ágost) munkaügyi és népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a Trianon kastélyba ment, hogy aláírja a békeszerződést. Elkísérte őket Praznovszky Iván, Wettstein János követségi tanácsos, Bobrik Arno követségi titkár, Csáky István gróf követségi attasé, Henry ezredes (francia), Burroughs (Burrowes) őrnagy (brit), Jacomoni hadnagy (olasz) összekötő tisztje. Az egyik fogadóteremben való rövid várakozás után Henry ezredes az aláírásra kijelölt teremhez vezette a magyar delegációt. A terem bejáratánál (Becq) de Fouquières, a francia Külügyminisztérium protokollfőnöke fogadta a magyar küldöttséget. A Szövetséges Hatalmak már összegyűltek a teremben, amikor az ajtónálló bejelentette a magyar küldöttség érkezését. Az asztal körül ülő összes delegátus felállt. A szerződés aláírásával megbízott magyar küldöttek az asztal végén, a portugál delegátusokkal szemben kaptak helyet. Millerand, a konferencia elnöke felkérte a magyar küldötteket, hogy írják alá a szerződést. Az aláírás a terem közepén álló külön asztalon történt. Az aláírók pecsétjeit már tegnap elhelyezték a szerződésen. A szerződést először dr. Benárd, majd Drasche-Lázár írta alá. Ezután következtek az öt Szövetséges Főhatalom, majd a többi Szövetséges Hatalom meghatalmazottai, az illető országok francia nevének betűrendje szerint. Amint az aláírások elhelyezése megtörtént, Millerand elnök berekesztette az ülést. Elsőként a magyar küldöttek hagyták el a termet, és (Becq) de Fouquières ismét az ajtóig kísérte őket.

Amikor kiléptek a kastélyból, az udvarban a díszőrség tisztelgett. A magyar küldöttek az összekötő tisztje társaságában visszatértek az Hotel des Réservoirs-ba.

A szerződés aláírását hatalmas meghívott közönség látta, köztük Sándor görög király.”⁹

A Wettstein-napló tudósítása az 1920. június 4-i békeszerződés aláírásáról:

„Du. 4 óra 15 perckor dr. Benárd Ágost magyar királyi munkaügyi és népjóléti miniszter, Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Praznovszky rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Wettstein János követségi tanácsos, Bobrik Arno követségi titkár és gróf Csáky

⁸ Cartledge 2010. 83.

⁹ A magyar békeküldöttség naplója, i. m. 228–230.

István követségi attasé, Henry francia alezredes, Borroughs angol őrnagy és Jacomoni olasz főhadnagy összekötő tisztek kíséretében a béke aláírására kijelölt teremhez vezeti őket, melynek lépcsőjénél Fouquières, a francia külügyminisztérium chef du protocole-ja fogadta a magyar küldöttséget.

A nagyteremben ezalatt már össze voltak gyűlve a többi hatalmak képviselői. Midőn a magyar küldöttség a terembe ért, s a buissier őket bejelentette, a patkó alakú asztal körül ülő összes megbízottak üléseikről felálltak. A két magyar aláíró az asztal végén, a portugál meghatalmazottakkal szemben foglalt helyet. Erre Millerand úr, békekonzul elnöke, felhívta őket a békeszerződés aláírására. Az aláírás egy terem közepén felállított külön asztalon történt. Szerződést, melyre az aláírók pecsétjeit a megelőző nap felerősítették, először dr. Benárd Ágost, utána pedig Drasche-Lázár Alfréd írták alá, az illető államok francia nevének alfabetikus sorrendjében. Az aláírások megtörténte után Millerand elnök az ülést berekesztette, ami után magyar megbízottak elsőnek hagyták el a termet, és Fouquières úr a lépcsőig kísérte őket.

Midőn kiléptek a kastélyból, a kastély udvarán felállított díszőrség tisztelgett. Ezután a magyar megbízottak összekötő tisztek társaságában visszatértek a Hotel de Réservoirs-ba. A szerződési aktusnál nagyszámú meghívott közönség volt jelen, köztük Sándor görög király. A szomorú szertartás minden incidens nélkül folyt le, csak az tűnt fel kínosan, hogy az aláírás után a cseh és román aláírók feltűnő melegséggel üdvözölték Pasic szerb meghatalmazottat és tüntetően gratuláltak egymásnak. A keselyűk káromása a holtak tartott oroszán teteme felett. De lesz még feltámadás, mert él még a magyarok Istene!”¹⁰

A két naplórészlet összehasonlítása alapján megállapíthatom, hogy a Csáky-napló és a Wettstein-napló is hasonlóképpen tudósít az eseményekről. Azonban, a Wettstein-naplóban „*A keselyűk káromása a holtak tartott oroszán teteme felett?*” és a „*De lesz még feltámadás, mert él még a magyarok Istene?*” tekintetében erősebb érzelmi megnyilvánulást vélek felfedezni, mint a Csáky-naplóban. Mivel Párizs és Budapest között állandó telefon-összeköttetés volt, így a békeszerződés aláírásának hírére az emberek a Wettstein-naplóban ismeretett érzelmi megnyilvánulással azonosan reagáltak Budapesten és az egész országban. Sokan az öklüket rázták az ég felé hangosan szitkozódva. Az utcákon ismeretlen emberek borultak egymás nyakába. Budapesten, az Oktogon sarkán egy rokkant katona letépte zubbonyát és könyökben levágott csonka karját mutatva, őrzöngve kiabálta: *Hát ezért?* Az emberek siratták az elhunytat, az ezeréves Magyarországot.¹¹

Fontos kiemelni, hogy a békeszerződést nem írta alá a szintén az antanthoz tartozó Amerikai Egyesült Államok, amely akkor nem lett tagja a Népszövetségnek. A nagyhatalom és Magyarország később, Washingtonban kötötte meg a békeszerződést, amely a Népszövetségre vonatkozó cikkelyek kivételével megegyezik a trianoni békeszerződés szövegével. A békediktátum szigorú és igazságtalan követelményeket támasztott Magyarországgal szemben, azonban a magyar kormány számára nem sok választási lehetőség maradt a diktátum aláírásának kérdésében. Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés katasztrofális hatást gyakorolt Magyarországra, amelyet bizonyos értelemben a mai napig nem tudott kiheverni. A történelmi tények ismertetése mellett átfogó képet kaphatunk a békedelegáció tagjainak lelki vívódásáról, a tehetetlenség okozta elkeseredésről is.

¹⁰ A magyar békeküldöttség naplója, i. m. 228–230.

¹¹ Vécsey 2010. 125.

A naplórészleteket összehasonlítottam Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés című könyvének¹² eseményleírásával, amely tartalmát tekintve megegyezik a Csáky- és a Wettstein-naplók tudósításával.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a Wettstein-napló a magyar békeküldöttség hivatalos naplója volt. A napló részletesen bemutatja a békedelegáció és a Külügyminisztérium, illetve a delegáció és a békekonferencia 1920. január-június között folytatott levelezését, a békejegyzékek benyújtásának ütemezését és az esti értekezletek napirendjét. Kitér arra is, miként próbáltak a delegátusok a tilalom ellenére is kapcsolatba lépni befolyásos politikusokkal, a sajtó képviselőivel, a magyar szempontok ismertetése és szélesebb körben való terjesztése érdekében.¹³

A naplók szövegvizsgálata tekintetében fontosnak tartottam, hogy az összehasonlíthatóság miatt szaktörténeti munkákkal is egybevessem.

A Wettstein-napló historiográfiai szempontból értékes forrásnak minősül, hiszen a kutatók előtt eddig ismeretlen volt. A Csáky-napló szövege angol változatban maradt fenn, szövege ismert volt a történészek előtt. A párizsi békekonferenciára kiküldött magyar delegáció hivatalos naplójának ismertetése hiánypótló műnek számít. Külön értéke a könyvnek, hogy a Csáky-naplóval együtt jelenik meg a könyvben, így lehetőség nyílik a két napló összehasonlítására. A Wettstein-napló betekintést nyújt a békedelegáció tevékenységébe a delegáció tagjainak szemszögéből.

Ablonczy Balázs megfogalmazásában: „*A kötet készítői igyekeztek releváns, jellegzetes és érdekes darabokat válogatni; közülük jó néhány első közlés – valódi historiográfiai unikum.*”¹⁴ Egyet-érték Ablonczy Balázs véleményével, szerintem a hangsúly a forrás újdonságán van, hiszen eddig a Wettstein-napló nem volt ismert a kutatók előtt.

Állásfoglalásom szerint, a magyar békeküldöttség naplója értékes és fontos forrása a trianoni békeszerződés előzményeinek, amely új adatokkal és mélyreható összefüggésekkel gazdagítja a történettudományt. Zeidler Miklós bevezető tanulmánya a magyarságot érzelmileg a mai napig felkavaró téma ellenére objektív segítséget nyújt a naplók olvasásához a téma iránt érdeklődő, nem szakértő olvasók számára is. Összegzőképpen megállapíthatom, hogy a naplók segítik a tisztánlátást a téma szakértői számára, jobban el lehet mélyülni a korszak kutatását illetően.

¹² Romsics 2003. 207–208.

¹³ A magyar békeküldöttség naplója, i. m. 9.

¹⁴ http://mta.hu/tudomany_birei/remenytelen-kuldetes-a-trianoni-bekekuldottseg-naploja-107765 (Utolsó letöltés: 2018. június 21.)

Szakirodalom

- Ablonczy 2015. Ablonczy Balázs: Trianon legendák. Bp., 2015.
- Cartledge 2010. Bryan Cartledge: Trianon egy angol szemével. Bp., 2010.
- Eördögh 2000. Eördögh István: Erdély román megszállása (1916–1920). Szeged, 2000.
- MacMillan 2005. Margaret MacMillan: Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Bp., 2005.
- Raffay 1990. Raffay Ernő: Trianon titkai – avagy, hogyan bántak el országunkkal. Bp., 1990.
- Romsics 2003. Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Bp., 2003.
- Vécsey 2010. Vécsey Aurél: Magyar Tragédia: a trianoni békediktátum. Bp., 2010.
- Zeidler 2017. Zeidler Miklós (összeállította): A magyar békeküldöttség naplója. Bp., 2017.

Internetes források

- Uzonyi 2018. Uzonyi Anita: Budapesttől Versailles-ig. A magyar béke delegáció naplója. Újkor.hu, 2018. 03. 13. <http://ujkor.hu/content/budapesttol-versaillesig> (Utolsó letöltés: 2018. június 19.)
- http://mta.hu/tudomany_hirei/remenytelen-kuldetes-a-trianoni-bekekuldottseg-naploja-107765 (Utolsó letöltés: 2018. június 21.)

Ablonczy Balázs

Száz év után
A Magyar Tudományos Akadémia Lendület-Trianon 100 Kutatócsoportjának
kutatásairól

Az alábbiakban az MTA finanszírozásában 2016-ban újtára indított Lendület Trianon 100 Kutatócsoport munkájának néhány aspektusát, illetve a magyar történetírás Trianon-problémával kapcsolatos hiányait kívánom bemutatni az olvasónak. Mint az ismeretes, a Lendület-programot 2009-ben, Pálincás József, akkori elnöke kezdeményezésére indította a Magyar Tudományos Akadémia. A cél az volt, hogy a fiatal, külföldre ment magyar kutatókat a magyar tudományfinanszírozás körülményei között tisztességes, stabilan támogatott kutatásokkal csábítsák vissza külföldről. Az mta.hu híradását idézve: „*A sikeres fiatal kutatók elvándorlásának visszaszorítására, a tehetőség-utánpótlás biztosítására, a fiatal kutatók előrelépési lehetőségeinek bővítésére, illetve az akadémiai kutatóintézmények és az egyetemek versenyképességének növelésére*” jött létre a projekt. Az elsősorban természettudósokra szabott kiírás az idők során sokat változott, finomodott, és hamarosan olyan bölcsész kutatók is bekapcsolódhattak a kutatásokba, mint Pálffy Géza (MTA BTK), Bárány Attila (DE BTK) vagy Weisz Boglárka (MTA BTK). A Trianon 100 pályázaton való indulása, és a csaknem száz pályázó között a tizenegy nyertes közé való bekerülése azért is jelent rendkívüli felelősséget, mert ez volt az első, kimondottan huszadik századi történeti témára összpontosító támogatott projekt, és mint ilyen törheti az utat más, hasonló témájú kutatások előtt. A kutatócsoportnak nevesítve 21 tagja van, akik különböző részfeladatokra szerződtek, de állás a pályázatból mindössze másfél keletkezett – ezért is mosolyt fakasztóak azok az állítások, amelyek szomszédos országokban és itthon is a Trianon 100 Kutatócsoport korlátlan anyagi lehetőségeiről szólnak. További 20-25 kutatóval vagyunk szoros munkakapcsolatban, és legalább 30-40 egyéb szereplő fordult meg rendezvényeink során az előadók között vagy végzett számunkra kutatást – közöttük vannak hazai, határon túli magyar és külföldi kutatók.

Előzmények

A trianoni békeszerződés témája magyar történetírásban a közélet által erősen kondicionált terület volt és maradt. Bár a veszteség közvetlen érzete meghatározta a beszédmódot, ahogy a békeszerződésről beszélni lehetett és illet, már a békeszerződést követő időszakban is születtek olyan forráskiadások és feldolgozások, amelyek a tudományos munka első lépcsőinek feleltethetők meg. Így az Újváry Dezső és Francis Deák szerkesztésében megjelent okmánykiadás (*Papers Relating to the Foreign Relations of Hungary I–II*. Budapest, 1939–1946, a harmadik kötet kéziratban maradt) vagy a magyar békedelegáció működéséről összeállított iratanyag (*A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában. I–III/B kötet*. Budapest, 1920–1921), illetve a statisztikus Buday László több könyve lefektette annak a munkának az alapjait (elsősorban az 1923-ban megjelent *Magyarország küzdelmes éve*), amelyen a diplomáciatörténész Horváth Jenő (*A trianoni békeszerződés megalkotása és*

a revízió útja. Budapest, 1939), a történész-publicista-diplomata, Gratz Gusztáv (*Forradalmak kora*. Budapest, 1935) folytatott, nyilvánvalóan nem mentesen a korszellemtől és a saját előfeltevéseiktől. 1945 nem feltétlenül azért jelentett cezúrát a kérdéssel való foglalkozásban, mert a megszálló hatalom vagy a gleichschaltolásra készülő kommunista párt számára a téma kényes lett volna (bár nyilván erről is szó volt): hanem éppenséggel a készülődő második Trianon, az 1947-es párizsi béke és annak előkészületei bénították meg a magyar szaktudományos elit akaratát és foglalták le energiáit.

Csaknem másfél évtizedes szünet következett az első világháborút lezáró békeszerződés tudományos feldolgozásában: L. Nagy Zsuzsa 1965-ben megjelent munkája (*A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*) a kor lehetőségei között mutatta be a magyar kérdésről folytatott vitákat. Bár egyes történeti munkák (a kisantról vagy Franciaországról és a keleti biztonságról) már tárgyalták az első világháború utáni rendezéseket, Ormos Mária 1983-as kötete (*Padovától Trianonig*) exponálta a problémát a maga teljes súlyával francia diplomáciai iratok alapján, és bizonyos értelemben megnyitotta az utat más problematikák és más szempontok előtt. Jeszenszky Géza a brit közvélemény és a nyilvánosság vezéreinek áthangolódását mutatta be könyvként is megjelent kandidátusi disszertációjában (*Az elveszett presztízs*, 1986), Arday Lajos pedig a brit politika prioritásait mutatta be Magyarországgal kapcsolatban a békekonferencia időszakában (*Térkép csata után*, 1990), Raffay Ernő az ország összeomlásának belső dimenzióira összpontosított (*Erdély 1918–19-ben*, 1987). És ugyancsak ebben az időszakban indultak el azok a nagyobb forrásfeltárások, amelyek a békeszerződés létrejöttét, tágabb, diplomáciatörténeti perspektívába helyezték (*Ádám Magda (főszerk.): Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932, I–V.*, 1993–2010), amely hatalmas, csaknem két évtizedet átfogó vállalkozásá fejlődött, és magyarul is kiadott kötetei hallatlanul fontos, bár nem kellően kiaknázott értéket jelentenek a korszak ismeretében. Ugyancsak hasonlóan fontosak voltak brit viszonylatban Lojko Miklós munkái (*British Policy on Hungary 1918–1919*, 1995, ill. *Meddling in Middle Europe Britain and the 'Lands Between' 1919–1925*, 2005).

Az 1990-es rendszerváltozással adódott lehetőségek jelentősen kitágították a történettudomány mozgásterét, majd paradox módon vissza is zárták a történettudományt a szűkebben vett szaktudományos térbe: a véleményszabadság megvalósulásával, majd az internet nyújtotta lehetőségek kihasználásával a hazai történettársadalom elveszítette monopóliumát a téma tárgyalására, és a köztörténeti, illetve emlékezetpolitikai alkotások/aktusok legalább ugyanilyen erővel jelen a közvéleményben. Ide sorolható a *Trianoni Szemle* és a *Nagymagyarország* c. lapok megjelenése, az előbbihez kötődő Trianon Kutató Intézet létrehozása, a várpalotai Trianon Múzeum felállítása, blogok, webes videók ezrei és ennek az emlékezeti átstrukturálódásnak része a Nemzeti Összetartozás Napjának bevezetése 2010-ben. Az elmúlt negyedszázad historiográfiai terméséből érdemes kiemelni ugyanakkor Romsics Ignác kötetét a trianoni békeszerződésről (2001), Zeidler Miklós munkáját a revíziós gondolatról (*A revíziós gondolat*, 2009), illetve az általa összeállított *Trianon* című gyűjteményt lehet kiemelni a Nemzet és emlékezet című sorozatban (2003), Litván György forráspublikációját a négy nagy tárgyalásairól (*Trianon felé*, 1998) illetve talán idetartozik e sorok írójának *Trianon-legendák* című műve

is (2010). Boros Géza (a trianoni emlékművekről),¹ Kovács Éva (az emlékezet diskurzusairól),² Pallos Lajos (a területvédő propagandáról),³ Romsics Gergely (a rendszer-változás utáni magyar politika Trianon-diskurzusairól),⁴ és mások fontos résztanulmányokkal járultak hozzá a téma feltárásához.⁵

A nemzetközi szakirodalmat áttekintve szembeötlő, hogy a magyar békeszerződés csaknem sohasem önmagában egyedülálló eseményként szerepel. A jobbára magyar emigránsok által kiadott, a szaktudományosságon kívül eső irodalmat most nem tekintve a magyar békeszerződés mindig egy nagyobb folyamat részeként került tárgyalásra: vagy a békekonzferencia Közép- és Kelet-Európát érintő tematikájának vagy a régió átalakulásának, a Habsburg-birodalom megszűntének és az utódállamok létrejöttének részeként jelent meg a történeti feldolgozásokban.⁶ A közbeszédben sokszor jellemző „extra Hungariam”-attitűdnek itt korlátozott tere adódott. Ezt tükrözték már a nemzetközi historiográfia kezdeti darabjai is a témában, így C. A. Macartney (*Hungary and Her Successors*, 1937), Francis Deák (*Hungary at the Paris Peace Conference*, 1942) munkái is. És ez a hagyomány jobbára folytatódott az 1960-70-es évektől meginduló történettudományi tömegtermelésben is: John C. Swanson (*The Remnants of the Habsburg Monarchy: The Shaping of Modern Austria and Hungary, 1918–1922*, 2001), Mark Cornwall (*The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*, 2000) ugyanakkor támaszkodhattak például olyan gyűjteményes kötetekre, mint a Bela Kiraly, Peter Pastor, Ivan Sanders összeállította fontos munka (*Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, 1982) és olyan későbbi kutatók, mint Paul Gradwohl vagy Anikó Kovács-Bertrand is felhasználhatták ezeket a műveket. A szomszédos országok történeti narratívájából vagy sokáig vagy hiányzott Trianon témaköre (hiszen a beteljesedő nemzeti üdvtörténet és az önálló nemzeti államok létrejötte szükségtelenné tette a békeszerződés részletes vizsgálatát) vagy pedig olyan narratívában jelent meg, amely átvette a hagyományos, nemzeti szempontú történetírás sémáit (erre legjobb példa: *Marián Hronský: Vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*, 2011), azonban Pozsonyban és Bukarestben is megjelent egy olyan új vagy az új iránt fogékony történetgeneráció (Roman Holec, Miroslav Michela, Vörös László, Lucian Leustean és mások),⁷ amely kész a regionális, transznacionális megközelítésekre.

¹ Boros 2003. 3–22.

² Kovács 2015. 82–107.

³ Pallos 2006. 33–95, 26. és Pallos 2010. 37–75.

⁴ Romsics 2006. 35–52.

⁵ Nyilván nincs mód az összes vonatkozó munkát felsorolni, de alapvetőnek tartom Bárdi Nándor és Szarka László munkásságát a magyar kisebbségek történetének bemutatásában (elsősorban közös szintézisük és Bárdi tanulmánykötetei érdemelnek itt figyelmet: Bárdi–Fedinec–Szarka 2008. Illetve Bárdi saját tanulmánykötete: Bárdi 2013.

⁶ Az emigrációs irodalomból Jászi Oszkár sokat ismertett könyvei mellett több figyelmet érdemelne Hatvany Lajos: *Das verwundete Land* (Leipzig–Wien–Zürich, 1921. E. P. Tal und Co.) című, magyarra soha le nem fordított munkája.

⁷ Lucian Boia bukaresti történész Magyarországon széles körben idézett munkásságát most nem sorolom ide. Boia kétségkívül inspiráló esszéi megítélés szerint – minden tabudöntőgető voltuk ellenére – egyáltalán nem a hagyományos román történeti narratíva aláásását szorgalmazzák, hanem éppenséggel annak megújítását. A román történetész magyarországi recepciója sok esetben félreértésen alapul.

A terv

Az MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoportja által 2016-ban elnyert pályázat öt évre előirányzott kutatási tervvel lépett a nyilvánosság elé. A fent vázolt historiográfiai előzmények után döntően négy pillér köré építette fel. Ezek a következők:

1. Nemzetközi kontextus: iratok és interpretációk
2. Az összeomlás és a magyar társadalom
3. A békerendszer megszilárdulása
4. Trianon emlékezete a magyar társadalomban

Ha sorban haladunk, hogy mit is jelentenek az egyes pillérek pontos tartalmai, a következőkre jutunk. Az első pillérben vélhetően a nagyközönség számára legkevésbé látványos diplomáciatörténeti források kapnak helyet. Itt vesszük szemügyre a kutatás által a magyar kutatásban eddig mostohábban kezelt győztes nagyhatalmak, illetve a szomszédos országok (Olaszország, Japán, Egyesült Államok, valamint Románia, Csehszlovákia és a délszláv királyság) békeelőkészítésben és a békekonferencián játszott szerepét. A megjelenés formája a lehető legklasszikusabb: forrásköteteket készülünk kiadni, miközben vizsgáljuk a netes publikáció lehetőségeit is, jóllehet számos esetben ezek kedvezőtlenebbek, mint a papírformátum. Ugyancsak ebben a pillérben jelenítjük meg a magyar békedelegáció működésével kapcsolatosan pedig a még nem publikált forrásokat (visszaemlékezések, a békedelegáció naplója stb.) és ugyancsak elemezzük a magyar békedelegáció földrajzi-történeti évrendszerét. Ebben olyan, a témában járatos kollégák vesznek részt, mint Zeidler Miklós (ELTE BTK), Glant Tibor (DE BTK), Juhász Balázs (ELTE BTK), Wintermantel Péter (független kutató), Hornyák Árpád (PTE BTK), Simon Attila (Fórum Intézet) és L. Balogh Béni (MNL OL), illetve Győri Róbert (ELTE TTK). E pillanatban, amikor e sorokat írom, 2019 májusában, elmondható, hogy a forrásfeltárások és levéltári források összegyűjtése minden esetben lezajlott, egyes művek már megjelentek, illetve hamarost megjelennek.

A második pillérben a kutatás társadalomtörténeti irányban folytatódik. A kutatás fókuszában a magyar állam teljesítménye áll 1918–1921-ben, kitérve a gazdasági mélyrepülés mértékére, a társadalmi krízisre, a menekültekre, a hadsereg kérdéseire, a paramilitáris erőszakra, a Tanácsköztársaság szerepére és a menekültek áradatára. Itt reményeink szerint Istvan Mocsy 1983-as könyve⁸ után új állításokat lehet majd tenni a menekültek integrációjáról és összetételükről, hogy végre levéltári forrásokra alapozva tegyünk érvényes állításokat erről az elhanyagolt kérdéstről. A hadsereg és háborús erőszak kérdésében is tisztábban lehet majd látni a kutatás végén (melyek voltak az ellenállás lehetőségei, melyek voltak az alternatívák, a hadsereg, mint társadalmi alakzat stb.). A gazdasági összeomlás közepette a nagyvárosok fűtőanyag-szükséglete, a hatósági élelmiszerrekvirálás, és -elosztás, az árak és az áruforgalom kormányzati szabályozása a nagypolitikai erőviszonyokat is meghatározó mechanizmusok voltak, és külön figyelmet igényel a menekültek ügyével, illetve a szociális törekvésekkel összekapcsolt lakáspolitikával. Az ellenforradalmi rendszer stabilizációját az tette lehetővé, hogy saját szempontjából hatékonyabb megoldásokat talált ezen a téren, mint a Tanácsköztársaság vagy a Károlyi-kormány, s így komoly társadalmi támogatottságra tudott szert tenni. A társadalmi kérdésekben a Bódy Zsombor (PPKE BTK) vezette kutatás a meghatározó, a hadsereg és háborús erőszak kérdésével

⁸ Mocsy 1983.

Révész Tamás (MTA BTK) és Nagy Szabolcs (MNL VeML) foglalkozik, míg a menekültkérdés feldolgozását Szűts István Gergely (MNL VeML) és e sorok szerzője vállalta fel – most éppen Koloh Gábor (Magyar Mezőgazdasági Múzeum) hathatós statisztikai segítségével.

A kutatás harmadik pillére a közép-európai kitekintés jegyében szerveződik. A magyar békeszerződés ugyanis nem önmagában álló esemény, bizonyos értelemben lehetetlen megérteni a tágabb régió történéseinek ismerete nélkül. Itt három pontban foglalható össze a kutatócsoport érdeklődése. Az átmeneti államok/kéreszállamok Közép-Európában nem azért fontosak, hogy az anekdotikus vagy eseménytörténeti vonatkozásokat vizsgáljuk. 1918 és 1924 között számtalan, néhány napot/hetet/hónapot élt állam jött létre Közép-Európában, d'Annunzio Fiuméjétől a Lajtabánságon át a Közép-Litvániai Köztársaságig. A történelmi Magyarország területén ilyenek közé számít a székely, a bán-sági, a kelet-szlovákiai, a szepesi, a kalotaszegi vagy a vendvidéki köztársaság. A kérdés-feltevésünk az, hogy melyek voltak e kísérletek közös vonásai, mi volt a garancia a sikerre, felfedezhető-e bennük a wilsonizmus vagy a korai fasizmus hatása? Mitől marad fenn egy állam és mitől szűnik meg? Ebben a munkában az NKE újonnan létrejött Eötvös József Kutatóközpontján belül működő Közép-Európai Kutatóintézettel működünk együtt. Az impériumváltások lokális és regionális dimenziói, amelyek keretében mélyfúrásos helyszíni kutatásokkal vizsgáljuk meg a hatalomváltások hatását a helyi társadalomra. Hogyan zajlott le az államigazgatás átvétele, a tér átalakítása, az iskolarendszer megváltoztatása. Milyen minták domináltak, milyen stratégiákat alkalmaztak az új államhatalmak képviselői és milyeneket követtek a kisebbségi elítelték (és a többi társadalmi osztály), mi volt az a diszkurzív tér helyben, amelyben a szereplők boldogulni kívántak? A helyszíneket és a kutatásokat a Politikátörténeti Intézetben 2018-ban ERC-pályázatot nyert Egry Gábor birodalmi átmeneteket vizsgáló NEPOSTRANS-projektjével közösen dolgozzuk fel. A Kassa, Bártfa, Szatmárnémeti impériumváltásairól szóló kutatások már elkészültek és részben publikáltuk is őket, egyes felvidéki városok vagy a Szepesség, illetve Zombor, Gyulafehérvár és Arad feldolgozása még várat magára. Ezekben a munkákban Simon Attila, Szeghy-Gayer Veronika (Kassai Állami Tudományos Könyvtár) és Sárándi Tamás (Maros Megyei Múzeum) vett eddig részt. És ugyancsak ebben a fejezetben mutatjuk majd be az újonnan létrejött államok, illetve Magyarország határviszonyait: a térhasználatot (csempészet, határátkelés, a határ helyszíni kitűzése), a gazdasági és társadalmi kapcsolatok szétszakadását (vagy éppen újrászövődését). Ebben főleg olyan kutatókkal dolgozunk együtt, mint Győri Róbert, Gaucsik István (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) vagy Bencsik Péter (SZTE BTK).

A negyedik pillér, amely Trianonnak a magyar társadalmi emlékezetben elfoglalt helyével foglalkozik, talán a leginkább multidiszciplináris kutatási irány valamennyi között. Irodalomtörténész, szociológus vesz benne részt a történészek mellett. A sokoldalúság mellett ez az a kutatási irány, amely egészen napjainkig húzza a vizsgálódások ívét. A cél az, hogy megvizsgáljuk Trianon és a revízió helyét a magyar külpolitikai gondolkodás kialakulásában, a historiográfiában, a szépirodalomban és az emlékezetpolitikában, megvizsgálva egyúttal azt, hogy a szomszéd államok történetírása milyen eredményekre jutott a kérdésben (és milyen más, Trianonhoz hasonlítható traumák érték őket a 20. század folyamán és ezek mennyire hasonlíthatók 1920-hoz?). Cél továbbá a köztéri Trianon-reprezentációk feldolgozása és egy emlékmű-kataszter elkészítése. Az egészet keretbe foglalná egy nagymintás közvélemény-kutatás, illetve két specifikus, fókuszcsoportos,

kvalitatív elemzés a magyar lakosság és a történelemtanárok Trianon-képéről. Ebben, több más mellett olyan kutatókkal dolgozunk együtt, mint Mészáros Flóra művészettörténész (KRE BTK), Krizmanits Réka történész (CEU), Vallasek Júlia irodalomtörténész (BBTE). Zahorán Csaba (MTA BTK) a magyar és a román összehasonlító emlékezetpolitikák feldolgozásával foglalkozik, Romsics Gergelytől (MTA BTK–ELTE TÁTK) pedig a magyar külpolitikai gondolkodás Trianonnal kapcsolatos nagyívű tablóját várjuk, míg Bazsalya Balázs (ELTE TÁTK) koordinálja a szociológiai kutatásokat, amelyeket a Nemzetstratégiai Intézettel partnerségben indítottunk, és amelyeknek első eredményei már meg is születtek.

Eredmények

Fontos megjegyezni, hogy nem hiszünk abban, hogy a tudománynak csak önmaga mércéjének kell megfelelnie. A történettudomány olyan diszciplína, amely hál’ Istennek a mai napig sokakhoz szól, a társadalom rezonál felfedezéseire, vitáira, újabb eredményeire. Különösen igaz ez olyan fontos témára, mint a trianoni békeszerződés kérdése. Így fontos feladatunknak érezzük a történelmi népszerűsítést és a munkánk bemutatását. Utóbbit szolgálja a trianon100.hu címen található honlapunk és az FB-profilunk, amely jelenleg több mint 2000 követővel rendelkezik és dinamikusan nő, ami kutatócsoportok esetében kivételesnek mondható. Cikkeink, a velünk készült interjúk rendszeresen megjelennek az országos sajtóban – az írottban és az elektronikusban. A kutatócsoport közreműködött például a Rubicon című népszerű történelmet bemutató magazin 2017. évi 7-8. számának kiadásában, mintegy hatvan oldalnyi szöveggel. De írásaink rendszeresen jelennek meg a Múlt-kor magazin hasábjain vagy internetes felületeken. A kutatócsoport saját kiadványaként eddig 3 könyv jelent meg – némelyik több kiadásban.⁹ Egy ilyen hosszútávú kutatási projekt keretében mindig felmerülnek előre nem látott, de befogadásra érdemes kezdeményezések: legyen az könyv, kiállítás-forgatókönyv, városi séta-fejlesztés vagy filmterv. Így három másik kötet a kutatócsoporttal partnerségben született meg.¹⁰ Ezen felül a kutatócsoport tagjai mintegy harminc magyar és idegen nyelvű tanulmányt jelentettek eddig meg – tanulmánykötetektől kezdve a *Történelmi Szemle* vagy a *Századok* lapjaitól kezdve egészen külföldi folyóiratokig.¹¹ Ugyanők mintegy negyven nemzetközi és magyar tudományos konferenciaelőadást tartottak, illetve nagyjából ugyanennyi népszerűsítő írást publikáltak, valamint 70-80 népszerűsítő előadást országszerte és határon túl, sokszáz, sokezer ember előtt. Saját szervezésű konferenciák közül kiemelendő az MTA Társadalomkutató Központjának Kisebbségkutató Intézetével közösen szervezett, *Hullóidő* című konferencia a székely identitásról (Budapest, 2018. május 25.) vagy a menekülés, mobilitás, migráció kérdéseit vizsgáló kétnapos nemzetközi konferencia *ÚTON* címmel (Budapest, 2018. november 9–10.) illetve a román, szlovák, szerb történészekkel közösen tartott 2018. szeptemberi workshop, illetve a Ludwig Boltzmann Intézet munkatársaival közösen szervezett bécsi házikonferencia 2018 decemberében. Emellett a kutatócsoport honlapján adatbázisokat is működtet és tölt fel. Egyrészt a Kárpát-medencei Trianon-élművek térképes adatbázisát, a <http://trianon100.hu/emlekmuvek> címen, amely a régióban található mintegy 350 emlékmű pontos leírását és helyét adja a kutatás végén,

⁹ Zeidler 2017.; Juhász 2018.; Bódy 2018.

¹⁰ Demeter–Szulovszky 2018.; L. Balogh–Kunt–Schmidt 2018.; Juhász 2019.

¹¹ Ezek részben olvashatók is a kutatócsoport honlapján: <http://trianon100.hu/publikaciok>

másrészt 2019. május végén lett kutatható a nagyközönség számára a trianoni menekültek mintegy 15 ezer főt tartalmazó, kereshető adatbázisa (a <http://trianon100.hu/menekultek> címen), amely az első két napján csaknem negyvenezer látogatót vonzott, ami kétségtelen siker és sokak számára jól bemutatta azt, hogy a történettudomány miben tudja segíteni a közös múlt megértését és megérttetését.

Három másik könyv áll kiadás alatt, nem is szólva a cikkek tucatjairól és az időközben befutó tervekről. Ha mindezek teljesülnek, remény van arra, hogy 2021-ben a kutatócsoport mintegy 12-14 fontos kötettel, tudományos és ismeretterjesztő cikkek tucatjaival, előadásokkal, konferenciákkal olyan friss és érvényes tudást lesz képes a magyar társadalom elé tárni, ami hosszú évtizedekre meghatározhatja a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos tudásunkat.

Felhasznált irodalom

- Bárdi–Fedinec–Szarka 2008. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Bp., 2008.
- Bárdi 2013. Bárdi Nándor: Az otthon és a haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Jyväskylä–Pécs, 2013.
- Bódy 2018. Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk.: Bódy Zsombor. Bp., 2018.
- Boros 2003. Boros Géza: Trianon köztéri revíziója, 1990–2003. In: Mozgó Világ, 29. (2003) 2. sz. 3–22.
- Demeter–Szulovszky 2018. Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Szerk.: Demeter Gábor, Szulovszky János. Bp.–Debrecen, 2018.
- Hatvany 1921. Hatvany Lajos: Das verwundete Land. Leipzig–Wien–Zürich, 1921.
- Juhász 2018. Trianon és az olasz diplomácia – Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920. Szerk. és összeáll.: Juhász Balázs. Bp., 2018.
- Juhász 2019. Rapaich Richárd: Antant-ellenőrzés Magyarországon. A kötetet gondozta: Juhász Balázs. Bp., 2019.
- Kovács 2015. Kovács Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. In: Korall, 16. (2015) 59. sz. 82–107.
- L. Balogh–Kunt–Schmidt 2018. Trianon arcai. Szerk.: L. Balogh Béni, Kunt Gergely, Schmidt Anikó. Bp., 2018.
- Mocsy 1983. Istvan I. Mocsy: The Effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921. New York, 1983.

- Pallos 2006. Pallos Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920, I. In: *Folia Historica XXIV. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve 2005–2006.* (2006) Szerk.: Szvitek Róbert József. 33–95.
- Pallos 2010. Pallos Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920, II. In: *Folia Historica XXVI. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve 2008–2009.* Szerk.: Szvitek Róbert József. (2010) 37–75.
- Romsics 2006. Romsics Gergely: Trianon a Házban. A Trianon fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002). In: Czoch Gábor, Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből.* Bp., 2006. 35–52.
- Zeidler 2017. Zeidler Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója – Neuilly – Versailles – Budapest (1920).* Bp., 2017.

Uzonyi Anita

**Gonosz lelkesedés vagy ijedt hallgatás –
avagy az első világháború és Oroszország hatása 1918-ban
(konferenciabeszámoló)**

Az első világháború analízisa központi téma a történész szakma köreiben, ugyanakkor még inkább cizelláltabbá válik, ha egy másik szakterülettel állítjuk párhuzamba, vonjuk le a következtetéseket. Erre volt hivatott a 2018. október 16-án 16:00-tól megrendezett *Az első világháború és Oroszország hatása 1918-ban* című konferencia is, amely a Debreceni Egyetem Orosz Központjának Történelmi Klubja és a BTK Történelmi Intézet szervezésében volt megtartva.

Gonosz lelkesedés vagy ijedt hallgatás – avagy az első világháború és Oroszország hatása 1918-ban. A cím eleje azt a kettősséget rejti magában, hogy az orosz események bizonyos országokban milyen hatásokat, milyen válaszokat indukáltak. A konferencia előadói igen széles spektrumban vizsgáldtak. Oroszország háborús szerepvállalását, annak magyarországi fogadtatását, hatásait járták körbe, az emigráció tárgykörére is kitértek, továbbá visszaemlékezések feldolgozása színesítette a konferencia programját.

A konferencia első előadója **Dr. Barta Róbert**, a Történelmi Intézet igazgatója, aki „Oroszország hatása az európai diplomáciára 1918-ban” című előadásában körüljárta azt az újszerű megközelítést, hogyan került a háborús körforgás keresztülszerte az ország, és ennek kapcsán kibontotta a háborús szerepvállalást. Előadásának középpontjába a breszt-litovszki békét s létrejöttének nemzetközi és orosz belpolitikai feltételeit helyezte. Bemutatta az orosz háborús szerepvállalást, amelynek kudarcai már 1916-tól tapasztalhatóak voltak, és felhívta a figyelmet a béke utóéletére is, amely egészen 1922-ig aktívan jelen volt a nemzetközi politikában, és ami a legnagyobb jelentőséggel bírt a korszakban, hiszen a béke aláírásával Európa keleti pillére kiesett mind a gazdasági, mind a politikai döntések sorából, amely hosszútávon tarthatatlannak bizonyult.

Továbbá kitért a különböző békekonceptciók versengésére, amelynek következménye az ún. „kenyérbéke” lett 1918. március 3-án.

A konferencián előadott **Dr. Lubica Harbulova**, az Eperjesi Egyetem Történelmi Intézetének docense „Az orosz emigráció Szlovákiában 1920–1945 között” címmel. A bolsevik hatalomátvétel következtében egyre több orosz emigráns hagyta el az országot és vándorolt különféle, főleg európai országokba. Ennek egyik fontos helyszíne volt Csehszlovákia, ahol a kormányzat külön pénzüsszeget és programot alkotott az emigránsok támogatására. Szlovákiában, amely az előadó vizsgálatának fontos színtere volt, nemcsak segítségre és biztos megélhetésre találtak az orosz menekültek, hanem az évek során kulturális és tudományos védjegyüket is letették az országban, amelyekről különböző szakmai eredmények tanúskodnak – számolt be az előadó.

A magyar álláspontot az orosz forradalmak vonatkozásában **Dr. Kerepeszki Róbert**, a Történelmi Intézet egyetemi docense járta körbe, különös tekintettel kitérve „Az orosz változások hatása Magyarországra 1917/1918-ban” című témára. 1918 folyamán a magyar belpolitika megélnékelése volt tapasztalható, és az előadás világossá tette, hogy az orosz forradalmakat mind a kormánypárt, mind az ellenzéki pártok saját politikájuk hivatkozási pontjaként használták fel, amelyből világossá válik, hogy a vezető körök a

háború mihamarabbi lezárását látták a forradalmi események tükrében. A magyar pre-konceptió egy magabiztos álláspontról tanúskodik, miszerint a „vörös veszedelem”-től Magyarország védve van. A parlamenten kívüli politikai mozgalmak reakciója felélénkült, ez tetten érhető a békepárti tüntetések esetében. A sajtó szerepe is dominánssá válik, az előadó a Népszava, a Budapesti Hírlap és a Pesti Napló aktív jelenlétét mutatta be. Vezércikként van jelen az orosz eseménysor, illetve esetenként különböző cikkek is megjelennek például Trockijról, ami valamifajta propagáló szerepben nyer relativitást. Természetesen a „vörös veszedelem” elérte az országot, így az 1918-as év, illetve az 1919-ben létrejött Tanácsköztársaság rendszere a védelmet megcáfolja.

Dr. Rémiás Tibor, a nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója a galíciai frontról a legutóbbi néhány évben megjelent néhány visszaemlékezésre, naplóra, mint igen fontos személyes nézőpontú forrásra hívta fel a résztvevők figyelmét. Ezekre alapozva mutatta be a katonák mindennapi tapasztalatait, élményeit az éjszakai és a nappali támadásokról, a sebesültjeiket vonzó oroszokról, félelmeikről, utalva arra, amit saját maguk is beláttak és érzekeltettek, hogy a háború egyformán sújtotta a résztvevőket, s vezethette őket nagyon hasonló következtetésekre is. Példaként olvasott fel Hubicska Balázs április 4-i naplóbejegyzéséből, ahol a hűsvétra utalva elhangzott: *„Ne löjetekek magyarok, tartsuk meg az ünnepet!”*

Az ilyen jellegű visszaemlékezések jól tükrözik a hátsószág hangulatát, jelenlegi helyzetét a háborús viszonyok között, így elengedhetetlen felhasználásuk bizonyos kutatási területek kapcsán.

Dr. Zsoldos Ildikó, a Nyíregyházi Egyetem tanszékvezetője az Oroszországba került osztrák-magyar hadifoglyok helyzetéről fennmaradt tudósításokról beszélt. Saját kutatásai során találta meg Cebrián Istvánné Vécsey Magdolna feljegyzéseit az oroszországi hadifogolytáborokban tett látogatásairól, amelyek a vöröskeresztes hölgymisszió kereteiben valósultak meg. A misszió Mária Fjodorovna cárné ötlete alapján, a nagyhatalmak beleegyezésével és küldötteinek részvételével valósult meg, s az arisztokrata hölgyek a két kiutazás során néhány esetben a foglyok helyzetének javítását is elérték, tapasztalhatták a nagyon eltérő körülményeket, s a küldő országok közvéleményének is tudtak bizonyos képet adni a hadifogolytáborokban uralkodó állapotokról.

Gonosz lelkesedés vagy ijedt hallgatás – Összegezve elmondható, hogy voltak országok, akik lelkesedéssel követték az orosz eseményeket és imponáló volt számukra akár társadalmi, akár politikai szintéren. Másrésztől „ijedt hallgatásként” determinálhatjuk bizonyos országokban az eseményekre történő válaszadást. Nem lehet – és nem is kell – egyféleképpen értelmezni, a kettősség minden esetben jelen van, épp emiatt válik olyan izgalmassá és szerteágazóvá az eseménysor, hogy számos konferencia helyet adjon annak megtárgyalására. A konferencián elhangzott előadások igen mélyen és több síkon prezentálták a korszak legsarkalatosabb pontjait, így a konferenciát igen széles érdeklődés kísérte, a történelem és az orosz szakos egyetemi hallgatóság, a PhD hallgatók és tanárok mellett a Magyar-Orosz Társaság tagjai is végighallgatták az előadásokat.

HONISMERETI PÁLYÁZAT 2019

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárával együttműködve írott forrásokon alapuló dolgozatok készítésére hirdet pályázatot Bihar és Hajdú vármegyék, Hajdú-Bihar megye és településeikre vonatkozóan, honismereti-helytörténeti témákban, eddig még nem publikált és más pályázatra (például: OTDK) be nem adott anyaggal.

A dolgozat leadási határideje: 2019. október 15.

Eredményhirdetés: 2019. november 5-én a 46. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Napok első napján

Terjedelem: kb. 1 ív vagy 40.000 leütés (12-es betűméret, 1,5 sortávolsággal gépelve)

A dolgozatokat papír alapon (személyesen vagy postai úton) a 4024 Debrecen, Vármegyeháza u. 1/b. címre vagy elektronikusan a hbml@mnl.gov.hu e-mail címre várjuk.

Az első három helyezett a kiírók és a megyei közgyűjtemények által felajánlott kiadványokból összeállított könyvcsomagban részesül. Az arra érdemes dolgozatokat – a bíráló bizottság javaslata alapján – az Új Nézőpontban, az egyesület online folyóiratában is megjelentetjük.

A dolgozatokat szakértő bizottság bírálja el.

A pályázatban nem vehetnek részt a Magyar Nemzeti Levéltár jelenlegi és volt munkatársai, valamint a történelem-, irodalom- és nyelvtudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők.

A pályázattal kapcsolatban érdeklődni lehet: a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában (IV. emelet) személyesen, illetőleg telefonon (52/503-296, 52/503-297).

Debrecen, 2019. május 2.

Dr. Szendrei Ákos
a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület elnöke

Szendiné dr. Orvos Erzsébet
a Magyar Nemzeti Levéltár
Hajdú-Bihar Megyei Levéltára igazgatója

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZÍÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF, ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZTRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.BIHARKUTATAS.HU](http://ujnezopont.biharkutatatas.hu)